

PASIVAİKŠČIOJIMAI PO VILNIŲ IR JO APYLINKES

PASIVAİKŠČIOJIMAI PO VILNIŲ

Norite mintimis grįžti į prabėgusius metus? Norite pažinti senojo Šventaragio miesto praeitį?

Vilniuje sulig kiekvienu žingsniu užtiksite ką nors įdomaus, pamokomo, kas primins jums šlovingus lietuvių žygius, atvers dorybių ir nuopelnų, ydų ir aistrų kupiną jų gyvenimo knygą. Vilnius – tai gyva senosios Lietuvos kronika, jos buvusios šlovės ir nuosmukių liudytojas. Vilnius laimingesnis ir turtingesnis už kitus mūsų miestus, nes juo domėjosi keli žymūs ir garbingi istorikai bei tyrėjai, su kuriais mes anaipol nedrįstame varžytis; tačiau kaip tik todėl, kad apie Vilnių tiek daug rašyta, nuomonės apie vieną ir tą patį dalyką dažnai nesutampa, geidaujančiam pažinti mūsų miesto senovę reikėtų perskaityti daug kūrinių, perversti gausybę tomų. Tad mes ketiname bent prabėgomis apžvelgti Vilniaus praeitį, palydėti skaitytoją siauromis ir kreivomis jo gatvelėmis, aprodyti mūsų bažnyčias, kapines, kur guli palaidota šitiek šlovingų veikėjų, kur žlugo šitiek vilčių, senus mūsų namus, su kuriais susiję tiek prisiminimų... Kad šis veikalėlis būtų kiekvienam suprantamas ir taptų rodykle arba vadovu, mums, atrodo, geriausia suskirstyti miestą dalimis keletui pasivaikščiojimų, kurių metu lydėsime skaitytoją ir atkreipsime jo dėmesį į vertingiausias dalykus.

Esame pasirengę išklausti labai teisingų priekaištų dėl to, kad ne visada nurodome šaltinius, ypač tada, kai mūsų pasakojimas nesutampa su vienu ar kitu veikalu apie Vilnių. Tačiau tokia knyga, neturinti tikslios istorinės formos, nepretenduoja tapti mokslo veikalu. Mes pateikiame skaitytojui ne istoriją, ne kroniką, o pasivaikščiojimus.

Tačiau jaučiame pareigą pasakyti, kad, be žinomų ir labai mums brangių Kraševskio ir Balinskio veikalų apie Vilnių, Vilniaus universiteto profesoriaus Mykolo Homolickio mokslinių straipsnių, Narbuto, Kraševskio ir Jaroševičiaus Lietuvos istorijų, taip pat daugelio kitų spausdintų kūrinių, pasinaudojome kun. prelato Mamerto Herburto maloniai mums pasiūlytais Vilniaus kapitulos, vaitų, bažnyčių vizitų aktais, J. I. Kraševskio atsiųstais keliais svarbiais Vilniaus istorijos dokumentais, Vilniaus namų tarifais (nuo XV amžiaus) iš Vilniaus miesto dūmos, turtingomis buvusiomis grafo E. Tiškevičiaus, šiandien Vilniaus seniųjų muziejaus, knygų ir rankraščių kolekcijomis, pagaliau per daugelį metų T. Narbuto, M. Malinovskio, prof. M. Homolickio, prof. A. F. Adamovičiaus ir Dominyko Chodzkos sukauptais rankraščiais apie gimtąjį miestą, užrašais ir asmeninėmis pastabomis, už ką jiems kuo nuoširdžiausiai dėkojame.

I PASIVAİKŠČIOJIMAS

Šventaragio slėnys. Pilies, Trijų kryžių, Bekešo kalnai. Šv. Stanislovo katedra, koplyčios, varpinė.

ŠVENTARAGIO SLĖNYS

Pirmučiausia nueikime į Katedros aikštę. Čionai prasideda Vilniaus istorija. Čia išvysime nuostabių šio miesto praeities paminklų. Iš čia matyti trys kalnai, senų seniausių įvykių ir kovų liudytojai; jie nuneš jūsų mintis į tolimus laikus. Antai pirmojo didžiųjų kunigaikščių būsto griuvėsiai, toliau – pranciškonų kunigų, pirmųjų krikščionių katalikų religijos skelbėjų kančios paminklas ir galop – dar neseniai stovėjęs mūrinis Bekešo paminklas, o šiandien tik vietovardis, primenąs narsų Stepono Batoro kovos draugą.

Šioje aikštėje buvo aukojama dievui Perkūnui, liepsnojo amžinoji ugnis, buvo deginami ant laužų ir laidojami didžiųjų kunigaikščių palaikai; prietaringi lietuviai įsivaizdavo čia girdį dievų valią, kurią jiems skelbiąs vyriausiasis Lietuvos žynys Krivių Krivaitis. Ši vieta buvo vadinama Šventaragio slėniu – nuo vardo Lietuvos kunigaikščio Šventaragio, įkūrusio čionai šventyklą Perkūno garbei. Šventaragiui mirus, jo sūnus Germantas šiame slėnyje sudegino jo palaikus (1270 m.). Aplinkui šventyklą stovėjo žymių vaidilų ir vaidilučių bei paties Krivių Krivaičio namai. Netoliese ošė šventasis miškas. Anot padavimo, Gediminas su medžiokliais atklydęs iš savo sostinės Trakų į Vilnių ir netoli Šventaragio slėnio nudėjęs didžiulį taurą. Pailsęs atsigulė miego. Rytojaus dieną sušaukęs savo dvariškius ir apsakęs, kokį sapną regėjęs. Toje pačioje viršūnėje, kurioje didysis kunigaikštis nudėjęs taurą, jis matęs didelį, baisų geležinį vilką, kurio siaubingas staugimas skardenęs taip, tarsi būtų staugę šimtai vilkų. Niekas negalėjęs atskleisti paslaptingos sapno prasmės. Tuomet pasirodęs vyriausiasis žynys Krivių Krivaitis, vardu Lizdeika, ir pareiškęs, kad geležinis vilkas reiškias pilį ir nuostabų miestą, kurį reikės pastatyti ant to kalno, o šimtų vilkų staugimas pranašaują naujam miestui šlovę ir galybę. Šis sapno aiškinimas Gediminui patikęs, nes, ko gero, sutapęs su jo politinėmis užmačiomis, todėl nedelsdamas ėmėsis įgyvendinti žynio pranašystę, o po metų (1322 m.) perkėlęs čia iš Trakų savo sostinę.

Kai didysis kunigaikštis Jogaila vedė Lenkijos karalaitę Jadvygą ir priėmė Romos katalikų tikėjimą, 1387 m. atvyko į Vilnių su savo jauna žmona ir čia, šioje vietoje, pats skelbė naują tikėjimą. Tuomet nuo naujųjų krikščionių kirvių virto šimtamečiai ažuolai, amžiams užgeso šventoji ugnis, buvo nugriauta Perkūno statula, o toje vietoje, kur liepsnojo amžinoji ugnis, iškilo krikščionių šventųjų Stanislovo, Andrejaus ir Pranciškaus šventykla.

AUKŠTUTINĖ PILIS

Tačiau pažvelkime į šiuos kalnus: antai pirmasis, Pilies kalnas. Jo viršūnėje matome dar išlikusį Gedimino (1322 m.) pastatydintos didžiojo kunigaikščio pilies bokštą. Čionai buvo ir pagonių šventykla, kurią Jogaila pavertė Šv. Martyno katalikų bažnyčia; jos griuvėsius galima ir dabar regėti.

Ši pilis buvo vadinama Aukštutine. Nors daug syk ją puolė kryžiuočiai, niokojo gaisrai ir nenumaldomas laikas, tačiau ji iš dalies išliko – dar ir šiandien puikuojasi virš miesto nuostabus bokštas, nebylus tolimos praeities liudytojas. Didžiojo kunigaikščio Aleksandro laikais čia pastatytas ir jo įkūrėjo vardu pavadintas turtingas arsenalas. Žygimantas Augustas įkūrė čia vertingą biblioteką, kurią vėliau užrašė jėzuitams. Jonui Kazimierui valdant, žiauraus karo metais, pilis buvo nugriauta ir daugiau nepakilo. 1839 m. senovinis bokštas paverstas įprastos senos sistemos telegrafu. Po kalnu buvo požeminis takas, arba požeminis koridorius su laiptais, išeinantis prie Neries upės (A. H. Kirkoras Nerį vadina Vilija. – *Vert. past.*). Kai mirė Gedimino žmona, didžioji kunigaikštienė Ieva, Trakų kunigaikštis Kęstutis ketino sučiupti didįjį kunigaikštį Jaunutį, bet šis požeminiu koridoriumi paspruko į Antakalnio kalnus ir pasislėpė miškuose*.

* Panašių požemių yra įvairiose Lietuvos vietose. Kalbėsime apie Vilniaus požemius po Bokšto kalnu: tokių pačių yra ir po Naugarduko pilies kalnu. Padavimas byloja apie požemį po Trakų pilies kalnu ir dar kažkur prie Nemuno. Pastarojo įviji šimto pakopų laiptai neva turėję vesti į erdvią patalpą.

ŽEMUTINĖ PILIS

Aukštutinę pilį laiptų galerija jungė su Žemutine pilimi, kuri stovėjo kalno papėdėje, o antroji galerija ėjo iš Žemutinės pilies į Katedros bažnyčią. Žygimantas I ir Žygimantas Augustas restauravo ir gerokai padidino Žemutinę pilį. Pasibaigus nesėkmingam Jono Kazimiero valdymui, ji palengva nyko, o 1797 ir vėlesniais metais buvo išardyta. Žemutinę pilį ir aplinkinius pastatus, Perkūno šventyklą, vyriausiojo žynio ir kitus gyvenamuosius namus anksčiau supo gynybinė siena, ir Aukštutinės pilies priedangoje jie sudarė įtvirtintą miestą, kuris lietuviškai buvo vadinamas Krivių pilimi, t. y. Krivių miestu, iš ko kilo rusų *krywoj-grad* ir lenkų *krzywy gród*. Aikštės pakraštyje stovėjo mūriniai, vadinamieji Pilies, vartai, o greta jų buvo Lietuvos tribunolo, vėliau antrojo departamento, taip pat miesto ir žemietijos archyvas, prisišliejęs prie Pilies vartų, iš dalies viršum jų pastatytas. 1836 m. gruodžio 3 d. vartus pradėta griauti, o 1837 m. balandžio mėnesį šis darbas baigtas ir galutinai sutvarkyta aikštė.

TRIJŲ KRYŽIŲ KALNAS

Trijų kryžių kalnas atmintinas tuo, kad čia kankinių mirtimi mirė septyni pranciškonai, kuriuos pagony, didžiajam kunigaikščiui Algirdui nesant, pririšo prie kryžių ir nuo šio kalno numetė upėn sakydami: „Plaukite sau su tuo stabu, kurį liepiate garbinti.“ Nuo tada kalnas gavo Trijų kryžių vardą, nes šiam įvykiui atminti buvo pastatyti trys kryžiai, kurie iki šiol vis atnaujinami. Tačiau mokslininkas Ignas Danilavičius mano, kad šie kryžiai daugelio miestų pavyzdžiu pastatyti Magdeburgo teisių suteikimo Vilniui proga. Seniau šis kalnas buvo vadinamas Plikuoju, o anot Gvagninio (II kn., I dalis, 21), dar anksčiau – Kreivuoju. Kai kas mano, kad čia Gediminas nudėjęs taurą, todėl vadina jį Tauro kalnu; tačiau žymusis Narbutas mano, jog tatai neįmanoma, nes tauras negalėjęs pasirodyti ant pliko kalno, taip pat neįtikėtina ir tai, kad jis būtų buvęs nukautas ant Pilies kalno, esančio visai greta Šventaragio slėnio, žynių namų, kur žmonės rinkdavęsi melstis, be to, jis toli nuo kitų kalnų, status, todėl tauras negalėjęs čionai slėptis. Narbutas nurodo (T. 5. – P. 28) vieną kalvą, esančią netoli kelio iš Užupio į Antakalnį, kuri, pasak padavimo, taip pat vadinama Tauro kalnu, ir ten galėjęs būti nudėtas garsusis sostinės įkūrimo kaltininkas.

BEKEŠO IR PANONIEČIO KALNAS

Kita, už Trijų kryžių esanti, kalva vadinama Bekešo kalnu. Kasparas Bekešas, kilęs iš Vengrijos, iš pradžių buvo Batoro varžovas ir priešas, o vėliau – jo draugas ir bičiulis, ilgai kovojo su Steponu Batoru dėl Transilvanijos kunigaikštystės, bet sumuštas prie Sent Polės susitaikė su juo, o kai Batorui atiteko Lenkijos sostas, atvyko į Lietuvą ir iki pat mirties buvo karaliaus bičiulis ir ištikimas tarnas. Bekešas vadovavo Lietuvoje vengrų pėstininkams. Mirė 1580 m. Gardine. Jo palaikai buvo atvežti į Vilnių, bet Romos katalikų dvasininkai atsisakė laidoti krikščionių kapinėse, nes jis priklausė antitrinorių sektai. Tada Batoras savo bičiulio amžino poilsio vietai parinko tą kalną, ant kurio prieš metus buvo palaidotas kitas jo karvedys – Vadušas Panonietis, žuvęs prie Polocko (1579 m.). Ant Bekešo kapo Batoras pastatė aštuonkampio bokšto formos, šešių su puse uolekčių pločio ir 31 uolekties¹ aukščio aklinais mūrytą paminklą. Per Švedų karą, XVIII a., jame buvo išdaužta skylė, kurią nežinantys laikė įėjimu. Kalno papėdėje srūvanti Vilnia (A. H. Kirkoras Vilnią vadina Vilnele. – *Vert. past.*), kasmet vis labiau jį paplaudavo, kol 1838 m. gegužės 17 d. sutrūko penkios šio bokšto sienos, o 1841 m. sausio 17 d. nuvirto

Pastaba. Autoriaus komentarai išnašose žymimi žvaigždutėmis, vertėjo – skaičiais. Išnašose pasitaikančios autoriaus ir vertėjo pastabos žymimos atitinkamai žvaigždutėmis ar skaičiais su skliausteliu.

¹ Uolektis – senovinis ilgio matas, lygus 60–71 cm.

ir kitos trys. Po pirmos griūtis tarp plytų ir akmenų buvo aptiktos kepurė ir kaukolė, dabar esančios Vilniaus tautos muziejuje. Daugiau jokių kaulų nerasta. Tatai galėjo būti paties Bekešo kaukolė ir kepurė, bet jei jos priklausė Panoniečiui, nes tik jiedu buvo čia palaidoti, vis vien mums tai įdomu ir reikšminga.

KATEDRA

Šv. Stanislovo katedrą, kaip jau sakyta, Jogaila fundavo 1387 m. toje vietoje, kur amžinai ruseno šventoji ugnis.

Daugmaž 1400 m. gaisras suniokojo šią šventyklą, bet netrukus didžiojo kunigaikščio Vytauto ir jo žmonos Onos dosnumo dėka vėl iškilo prašmatnus gotikinis statinys. Gaisrai kartojosi kelis kartus. 1531 m. gaisro sunaikintą bažnyčią 1539 m. atstatė vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių (Žygimanto I pavainikis sūnus). 1610 m. ji vėl sudegė, o vyskupas Benediktas Vaina pakėlė bažnyčią iš griuvėsių. 1769 m. rugsėjo 7 d. audra nugriovė Švenčiausios Mergelės Marijos koplyčios, vadinamos Juodąja dėl joje buvusio paveikslo, panašaus į Čenstochovoje esantį, kairįjį nuo miesto pusės bokštą. Tuomet po griuvėsių žuvo šeši oficiumą giedoję kunigai vikarai ir dar keli žmonės. Visa bažnyčia dėl to atsitikimo taip nukentėjo, kad 1777 m. pamaldas iš Katedros teko perkelti į akademinę Šv. Jono bažnyčią. Vilniaus vyskupas kunigaikštis Ignatas Masalskis ėmė rūpintis, kad šventykla būtų perstatyta pagal architekto ir Vilniaus universiteto profesoriaus Lauryno Gucevičiaus projektą. Darbai užtruko ilgai. Kai 1794 m. birželio 28 d. kunigaikštis vyskupas Masalskis, įsipareigojęs iš savo kišenės bažnyčios statyboms skirti 24 tūkstančius sidabro rublių, tapo Varšuvos sukilimo auka, jo įpėdiniai pradėjo bylinėtis, darbai keleriems metams buvo sustabdyti. Gucevičius mirė 1798 m.^{*}, jo vietą užėmė profesorius Šulcas. Teismo procesas baigėsi, Masalskio įpėdiniai grafai Potockiai sumokėjo 10 tūkstančių raudonųjų auksinų. Prie šių lėšų savo auka prisidėjo naujasis vyskupas Jonas Kosakovskis ir Vilniaus kapitula, gerokai parėmė imperatorius Pavelas I, todėl galima buvo baigti darbą pagal Gucevičiaus projektą. 1801 m. rugsėjo 29 d. vyskupas Kosakovskis pašventino jau baigtą puikų statinį.

Nekeisdamas bažnyčios vidaus plano, Gucevičius perdarė tik skliautus, suvienodino koplyčias, pristatė panašią į jas naujų, atskiras dalis sujungė į harmoningą visumą ir vainikavo viena pastoge, o virš koplyčių iškilo trečdaliu aukštesnis statinio vidurys, arba pati bažnyčia, su išsinišiu dorėniniu antablementu aplinkui. Visa tai uždengta vienu gale įstrižai nupjautu stogu, kuris priekyje baigiasi frontonu ir nuostabių portikų, ant naujų pamatų pastatytu tolėliau nuo senosios bažnyčios sienos. Mykolas Šulcas pakeitė savo pirmtako projektą tik tiek, kad įrengė chorą ant 12 stulpų vietoje suprojektuotų šešiolikos.

Šiandien Katedra yra pailgo stačiakampio formos, nes keturiuose kampuose yra atsikišę keturi statiniai: Švento Kazimiero koplyčia su kupolu, priešpriešiais dėl simetrijos – zakristija su kupolu, o iš priekio – dvi išsikišusios koplyčios.

[...]

II PASIVAIKŠČIOJIMAS

Pilies, Didžioji ir Aušros vartų gatvės. Buvęs Universiteto pastatas. Observatorija. Senienų muziejus. Šv. Jono bažnyčia. Vyskupo Stroinovskio paminklas. Kardinalija. Piacionka. Puslovskių namai. Šv. Mikalojaus

* Jei mūsų *Pasivaikščiojimai* pasieks gerbiamą itin reikšmingo pas mus veikalą *Lenkijos senienos* (Poznanė, 1852) leidėją, tai patartume pataisyti grubią klaidą (antras leidimas. – T. 2 – P. 70 ir 799). – Laurynas ne Gunevičius ir ne Guncevičius (kaip pataisyta atitaisant klaidas), o Gucevičius, kuris buvo ne vyskupas, o Vilniaus universiteto architektas ir profesorius.

cerkvė. Klinikos pastatas. Rotušė. Šv. Mikalojaus soboras. Šv. Trejybės vienuolynas ir cerkvė. Šv. Dvasios vienuolynas ir cerkvė. Šv. Teresės bažnyčia. Aušros vartai.

Dabar pasivaikščiokime trimis pagrindinėmis miesto gatvėmis, kurių bendras ilgis – pusantro varsto nuo Katedros aikštės, kur prasideda Pilies gatvė (šitaip vadinama dėl karališkosios pilies ir Pilies vartų), iki Aušros vartų.

UNIVERSITETO PASTATAS

Pirmas dėmesio vertas objektas yra buvusio Universiteto, dabar gimnazijos, pastatas. Jis stovi dideliame plote, kuriame yra keli namai, jungiantys Pilies gatvę su Rūmų aikšte. Žygimantas Augustas 1569 m. čia įsteigė jėzuitų kolegiją, 1578 m. perorganizuotą į Akademiją², o 1803 m. – į Universitetą, kuris 1832 m. gegužės 1 d. buvo uždarytas. Šiame pastate buvo Imperatoriškoji medicinos chirurgijos akademija iki pat jos uždarymo, t. y. iki 1841 m. gruodžio 30 d.*

OBSERVATORIJA

Tarp Universiteto mūrų matyti anksčiau Universitetui, o dabar Imperatoriškai St. Peterburgo mokslų akademijai priklausančios astronomijos observatorijos bokštas. Vilniaus observatorija, įsteigta Mstislavlio kaštelionienės kunigaikštienės Elžbietos Puzinienės iš kunigaikščių Oginskių 1753 m., mokslininko astronomo jėzuito Tomo Žebrausko pastangomis, kurias įgyvendino astronomijos profesorius ir observatorijos direktorius, dar vėliau Vilniaus universiteto rektorius Martynas Počobutas-Odlanickis, tuomet buvo tokio lygio, kad nenusileido geriausioms užsienio observatorijoms.

Počobutas turėjo garbės sveikinti observatorijoje Lenkijos karalių Stanislovą Augustą, taip pat imperatorių Pavelą I ir Aleksandrą I. Imperatorius Pavelas I, įėjęs į puikią observatorijos salę (1796 m.), sušuko: „*Quel salon, quel salon*“ (tai salė, tai salė!). Imperatorius Aleksandras I teikėsi įrašyti savo vardą (1802 m.) į tyčia tam parengtą knygą, o Stanislovas Augustas 1797 m. vasario 20 d. panašioje knygoje savo ranka parašė: „Ką su džiaugsmu regėjau, su tuo liūdėdamas atsisveikinu.“

Šioji Počobuto 1772 m. įrengta salė iš tikrųjų graži. Ji aprašyta vilniečio mokslininko astronomo M. Gusevo* straipsnyje. „Šeši kvadratiniai pilioriai, prilaikantys skliautą ir remiantys vidaus arkadas bei viršutinių konstrukcijų sienas, išrikiuoti išilgai salės dviem eilėmis, dalija ją į tris beveik vienodas dalis ir kartu yra jos pagrindinė puošmena. Visos grindys grįstos kvadratinėmis labai tvirtu ir graščiai tašyto švediško akmens plokštėmis. Laiptai platūs, kelių tarpų, baigiasi ties salės rytinės sienos viduriu, o nuo čia jau su medine baliustrada veda į ploto tarp kolonų vidurį, iš kur įėjusiam atsiveria vaizdas į priešpriešais esantį portiką, kurį puošia gipsinės mitologinių astronomijos globėjų Dianos ir Uranijos figūros. Pirmoji laiko skydą su Puzinienės biustu, iškylančiu iš laurų vainiko, antroji, kairiąja ranka

² Anot LTE, jėzuitai įsteigė Vilniaus kolegiją 1570 m.; kolegija perorganizuota į Akademiją 1579 m.

* Išėjus į Šv. Jono bažnyčios kiemą, dešinėje bažnyčios pusėje, prie kolegijos mūro, viršum nišos, šiek tiek toliau nuo vartų, šiandien vedančių į gimnazijos kiemą, sienos įduboje yra atvaizdas švč. Mergelės, atsirėmusios į Žemės rutulį, dešiniąja ranka laikančios Vieš patį Jėzų, o kairiąja – skeptrą, kaip Lenkijos karalienė (kuria buvo pripažinta nuo Jono Kazimiero laikų). Po šia figūra marmuro plokštėje pavaizduotas lietuviškas Vytis, toliau – įrašas marmure: „*Academia universitatis Societatis Jesu*“ (Jėzuitų akademija – universitetas), o po juo mažesnėje plokštėje įrašas: „*Erecta anno 1580*“ (įsteigta 1580 m.). Kodėl įrašyti šie metai, nežinoma. Gal tai pastato statybos pabaigos data. Aišku tik tiek, kad Vilniaus akademijos privilegiją Steponas Batoras pasirašė Lvove 1578 m. liepos 7 d.; antra, Vilniuje duotos privilegijos data kita – 1579 m. balandžio 1 d., o popiežius Grigalius XIII Akademiją patvirtino 1579 m. spalio 29 d. (Šias privilegijas ir popiežiaus bulę Zegota Onacevičius įdėjo į *Henriko Valezijaus ir Stepono Batoro viešpatavimą*. – T. 2 – Po 3 notos. – P. 1. Jas pakartojo Lukaševičius *Mokyklų istorijoje*. – T. 4. – Nota 2. – Iki p. 10, o Kraševskis pirmą privilegiją – *Vilniaus istorijoje*. – T. 4. – P. 43.)

* Žr. 1853 metų *Vilniaus gubernijos istorinės statistinės apybraižos* (*Ист. стат. очерки Виленской губ.* – P. 68), straipsnis su antrašte „Vilniaus astronomijos observatorijos šimtmetis egzistavimas“.

remdamasi į žvaigždėtą pusrutulį, dešiniąja laiko vainiką su inicialais *E. P. O.* (Elžbieta Puzinienė-Oginskaitė). Po portiku viduryje matyti Stanislovo Augusto biusto profilis, o ant piliastrų vainikuojančios dorėniškos atbrailos – taip pat keturi gipsiniai Zodiako ženklai: Jautis, Vėžys, Svarstyklės ir Ožiaragis, kurie simbolizuoja keturių metų laikų pradžią. Abipus dvivėrių, į observatorijos vakarinį bokštą vedančių durų sienoje yra keturios nišos. Salės šiaurinėje ir pietinėje sienose yra po septynis langus, o tarp jų nišose stovi 12 spintų su laikrodžiais ir knygomis. Viename iš pietinių langų ant akmeninio pagrindo pritvirtintas Paryžiuje *Connivet'o* pagamintas keturių pėdų ilgio žiūronas.“

Be viso to, dar paminėjus daugybę įvairių astronomijos prietaisų ir apie 30 aliejiniais dažais tapytų žymių asmenybių bei mokslininkų portretų, galima įsivaizduoti puikią ir gražią observatorijos salę. Iš portretų ypač vertingi šie: vienas jaunos, kitas jau pagyvenusios kunigaikštienės Elžbietos Puzinienės, taip pat du vyskupo Valerijono Protasevičiaus, pirmojo jėzuitų kolegijos rektoriaus Stanislovo Varševickio, pirmojo Vilniaus akademijos rektoriaus Petro Skargos, Jėzuitų kolegijos profesoriaus Andrejaus Kriugerio, profesoriaus Tomo Žebrausko, kuris pirmasis vykdė šviesios kunigaikštienės Puzinienės valią steigti observatoriją, rektoriaus astronomo Martyno Počobuto-Odlianickio, primo Poniatovskio, kunigaikščio Čartoriskio, senatoriaus Stroinovskio, Universiteto rektoriaus vyskupo Stroinovskio, medicinos daktaro Petro Franko, Vilniaus universiteto profesoriaus Zacharijo Nemčevskio, karalių Stepono Batoro, Žygimanto Augusto, Stanislovo Augusto, Aleksandro I ir daugelio kitų.

Viršum septynių šiaurinių didžiosios salės langų iš lauko pusės nupiešti ženklai 6 didesnių planetų: Merkurijaus, Veneros, Žemės, Marso, Jupiterio ir Saturno.

Observatorijos pastato kampuose iš pietų pusės iškilę du apvalūs, didelių dorėniškų kolonų pavidalo bokštai, po jų karnizu ir vidurinėje sienoje išdėstyta 12 Zodiako ženklų nuo Svarstyklių iki Mergelės, o žemai, sienos viduryje, po Poniatovskių Jaučiu, didelėmis auksinėmis raidėmis išvedžiota Vergilijaus eilutė: „*Addidit antiquo virtus nova lumina coelo*“ (Ryžtas senovės dangui pridėjo naujų šviesulių). Po trečio aukšto langais per visą sienos plotį tarp bokštų įmūryta juodo marmuro plokštė, kurioje tokiomis pačiomis raidėmis įrašyta:

*Haec domus Uraniae est! Cuius procul este profanae!
Temnitur Hic humilis tellus. Hinc ITUR AD ASTRA!*

(Šitie namai Uranijos! Nutolkite su
mūzomis nesusiję rūpesčiai.
Čia niekinama paprasta žemė, iš čia
kylama į žvaigždes.)

O po šiuo – dar vienas užrašas toje pačioje plokštėje:

*Prima manus operi admota est mensae Augustuo 1782 Ultima imposita mensae Octobri 1788 a M. P.
Rect acad: Equ. S. Stan.* (Darbas pradėtas 1782 m. rugpjūčio mėnesį, baigtas 1788 m. spalio mėnesį.
[Rūpinosi] Akademijos rektorius M[artynas] P[očobutas], šv. Stanislovo riteris.)

Kairėje observatorijos sienoje keturių įmūrytų koklių piešinys vaizduoja lietuvišką Vytį.

MUZIEJUS, MEDICINOS DRAUGIJA

Šiandien buvusiuose Universiteto mūruose įsikūrė dvi mokslo draugijos: krašto Senienų muziejus kartu su Archeologijos komisija, aukščiausiu lygiu patvirtinti 1855 m. balandžio 29 d., ir Imperatoriškoji

mokslinė medicinos draugija, gyvuojanti nuo 1805 m. gruodžio 12 d.* Muziejus įsikūręs auloje, gražioje Universiteto posėdžių salėje. Šios knygos pabaigoje muziejuje apsilankysime. O Medicinos draugija, vadovaujama pirmininko, medicinos daktaro A. Adomavičiaus, 1855 m. gruodžio 12 d. šventė savo penkiasdešimtmetį.

ŠV. JONO BAŽNYČIA

Šv. Jono bažnyčia stovi Pilies ir Šv. Jono gatvių sankirtoje, bet pagrindinis gražus jos fasadas yra buvusio Universiteto kiemo pusėje. Šią bažnyčią karalius Jogaila pradėjo statyti 1388 m. lietuvių pagoniškos šventyklos vietoje, ji iškilo 1426 m., o 1427 m. rugpjūčio 10 d. buvo pašventinta Kujavijos ir Polocko vyskupų. Nuo 1571 m., gerokai padidinta ir atnaujinta, ji priklausė jėzuitams net iki šio ordino panaikinimo, paskui ji tapo Universiteto bažnyčia, ir 1826–1829 m. jo vadovybės potvarkiu buvo visiškai pertvarkytas jos vidus. Trumpai aprašykime šią bažnyčią iki remonto. Bažnyčios skliautas rėmėsi į 14 kolonų, iš kurių 9 buvo marmuro imitacijos, su gipsatūra ir kapiteliais, kitos 5 – be puošybos. Prie bažnyčios sienų buvo 12 marmuro imitacijos piliastų su auksuota ir 4 su neauksuota gipsatūra. Sakykla mūrinė, iš išorės padengta marmuro imitacija, prie jos – 4 evangelistai, virš jos – kapitelis su stovinčio šv. Jono statula, kurią supa 6 gipsiniai angeliukai**. Bažnyčioje buvo net 22 marmuro imitacijos altoriai: šv. Onos, Nukryžiuotojo Viešpaties Jėzaus, šv. Marijos Sopulingosios, šv. Ignoto, šv. Ksavero, šv. Kazimiero, šv. Juozapo, šv. Trejybės, šv. Mykolo, šv. Petro ir Povilo, šv. M. Marijos, vadinamos Rusų, vargingųjų Mergelės Marijos, Viešpaties Jėzaus Apipjaustymo, šv. Anupro, šv. Aloyzo, šv. Stepono, šv. Tado, šv. Jeronimo, Dievo apvaizdos, šv. Kotrynos, šv. Jono Nepomuko. Ant šio altoriaus kolonų postamentų buvo du meistriškai dramblio kaulo drožiniai, viename iš kurių buvo pavaizduoti Trys karaliai, kitame – piemenėliai, sveikinantys Betliejuje gimusį Viešpatį. Šioje bažnyčioje buvo septynios koplyčios: 1) Dievo kūno, prie kurios nuo 1573 m. gyvavo arkibrolija. 2) Švenčiausios Nekalto prasidėjimo Mergelės. 3) Šv. Mykolo ir angelų sargų. 4) Studentų (*Congregationis mediae*, t. y. Mažesniosios brolijos), Šv. Stanislovo. 5) Taip pat studentų (*Congregationis maximae*, t. y. Didžiosios brolijos). 6) Šv. Kozmos ir Damijono ir 7) Šv. Barboros. Altorius puošė marmuro imitacijos kolonos, o visos koplyčios buvo padabintos gipsatūra, statulomis, kai kurios ir freskomis. Buvo 20 rūšių, kuriuose laidojami mirusieji, taip pat – 15 meistriškai drožinėtu konfesionalų, 34 dideli ažuolo suolai, puošti įvairaus medžio gėlėmis.

Nuo Akademijos pusės bažnyčios fasadas yra keturių tarpinių, du viduriniai pagražinti kolonomis ir keturiais mūrytais vazonais, trečiame stovi keturios gipso statulos: šv. Jono Krikštytojo, šv. Jono Evangelisto, šv. Ignoto ir šv. Ksavero, viršuje – geležinis kryžius, šis fasadas nepakito ir ligi šių dienų. O nuo gatvės pusės buvo vartai, kurių šiandien jau nebėra; viršum jų stovėjo du mediniai vazonai su metalinėmis gėlėmis, auksuoti spinduliai sklido nuo žodžio Jėzus, abipus vartų buvo aukštas mūras*. Universiteto lėšomis restauruota bažnyčia prarado senovės bruožus; nebėra gražių freskų, gipsatūros, statulų ir skulptūrų, tačiau, nors sienos plikos, baltintos, be paveikslų, freskų ir gipsatūros, ji ir šiandien neabejotinai yra viena iš gražiausių. Bažnyčios ilgis – šimtas, plotis – keturiasdešimt uolekčių. Gatvės pusėje pagal profesoriaus Podčašinskio planą buvo pastatytas portikas.

* Jos steigėjai – buvusio Vilniaus universiteto profesoriai Bekiu, Braunas, Juozapas Frankas, Lobenveinas, Matusevičius, Andrius Snia deckis, Špicnagelis, Eincholnas, Gutas, Heimanas, Libošicas, Slegelis, Šimkevičius, ligi šiol gyvi Karolis Vagneris ir Wolfgangas. Iš jų, minint 50-mečio jubiliejų, dalyvavo Karolis Vagneris. Iškilmingą akimirą, paskelbus jo kaip steigėjo pavardę, visi dalyviai vieningai atsistojo pagerbti žymaus veterano.

** Iš šios sakyklos kitados aidėjo didžio auksaburnio Petro Skargos iškalba. Vėlesniais metais iš tos pačios vietos šventas religijos tiesas skelbė garsūs ir atmintini pamokslininkai: Jonas Kantas Chodanis, Tomaševskis, Atanasas Ignatavičius, Juozapas Kolbas, Aniolas Daugirdas, Filipas Nerijus Golanskis, Ignatas Borovskis, iš gyvųjų – Stanislovas Krasinskis, Aleksandras Važinskis, Lucijanas Godlevskis.

* 1787 metų gen. dekano vizitas.

ALTORIAI

Šiandien Šv. Jono bažnyčioje yra šie altoriai: 1) Didysis altorius su mūro mensa, ciborijus ir jo dvigubos, daugmaž kvadratinės uolekties dydžio durelės, apkaltos sidabro skarda, kurioje paauszuotas horeljefas vaizduoja visus Paskutinės vakarienės dalyvius; vidus taip pat sidabruotas. Šalia ciborijaus yra 12 dviejų uolekčių aukščio kolonų. Virš tabernakulio stovi šv. Jonas Krikštytojas, priešais jį – krikštijamas pasaulio Išganytojas, jie apgaubti debesų, tarp kurių matyti angelėliai; visa skulptūrinė grupė gipsinė. Prie didžiojo altoriaus tarp kolonų stovi 7 didelės statulos. 2) Šv. Jono Krikštytojo altorius. 3) Šv. Jono Evangelisto. 4) Loreto šv. M. Marijos medinė auksuota statula, o virš jos – didelis medinis auksuotas kryžius su auksuota Jėzaus figūra. Kiti altoriai: 5) Šv. Jono Nepomuko. 6) Šv. Kazimiero. 7) Šv. Juozapo. 8) Sopulingosios Šv. Mergelės. 9) Šv. Mykolo. 10) Šv. Petro ir Povilo, Dievo Kūno. 11) Šv. Onos. 12) Šv. Kotrynos. 13) Šv. Barboros ir 14) Rusų Šv. Mergelės.

Prie kolonų ant mūrytų konsolių stovi 18 šv. Jono statulų, kurios seniau puošė altorius.

STROINOVSKIO PAMINKLAS

Įėjus į bažnyčią iš kiemo, kairėje pusėje, netoli zakristijos, yra 1827 m. pastatytas ir 1828 m. lapkričio 10 d. pašventintas vyskupo ir rektoriaus Stroinovskio* paminklas. Šis paminklas – tai keturi piliastrai, suremti poromis, kurias jungia ovalus skliautas. Visa tai remiasi į vientisą pagrindą, siekiantį bažnyčios pavimentą. Ant skliauto sąramų pakylėti du angelai, gesinantys gyvenimo deglą; ten pat ant kraštinių piliastrų pastatytos ašarinės (*lacrimatoria*). Tarp piliastrų ant postamento yra dvi didelės žvakidės – aukštų vyskupo ir Universiteto rektoriaus rangų simboliai. Tarp jų įtaisyta balta marmuro plokštė, kurioje aukso raidėmis įrašyta:

„D. O. M.

Hieronymo. Comiti. Strzemien. Stroynowski.

Episcopo. Vilnensi. Ord. S. Annae. et. S. Stanislai. I. cl. equiti. scholarum. per Lithvianiam. modederatori. Antecessori. et academiae. Vilnensis. Rectori. e. vivis. Erepto. A. MDCCCXV. D. V. Augusti. Aetatis. LXII. viro. Generis. Nobilitate. morum. integritate. comitate. Eloquio. ac. Doctrina. perspecto. Litterarum. incrementis. nato. earumque. amore. nulli. secundo. De. academia. vero. Dum.

Alexandri Primi.

Munificentia. eadam. instauraretor. et. augeretur. Immortaliter. merito. collegae. civesque. tantae. virtutis. memores. aere. collato. Cenotaphium. Hocce. Posuere. A. MDCCCXXVIII.“

(DIDŽIAJAM, GERAJAM DIEVUI

Vilniaus vyskupui, Šv. Onos ir Šv. Stanislovo pirmojo laipsnio riteriui, Lietuvos mokyklų valdytojui-pirmininkui ir Vilniaus akademijos rektoriui, grafui Jeronimui, balno kilpos herbo Stroinovskiui, iš gyvųjų tarpo išplėštam 1815 m. rugpjūčio mėn. 5 d. 62 metų amžiaus vyrui, gerai žinomam dėl jo giminės kilmingumo, būdo dorumo ir švelnumo, iškalbos ir mokyto, gabiam literatui, niekam nenusileidusiam mokslų meile, nemirtingai nusipelnusiam Akademijai, kol

* Jeronimas Stroinovskis gimė 1752 m. rugsėjo 20 d. Volynės vaivadijoje; pirmiausia įstojo į pijorų vienuolyną, o paskui tapo pasaulietiniu dvasininku, buvo Kijevo kanauninku, vėliau, būdamas vyskupu nominatu, 1808–1815 m. valdė Vilniaus dieceziją. 1814 m. popiežius Pijus VII patvirtino jį diecezijos vyskupu, bet bulė atėjo tik kitais metais, ir rengdamasis iškilmingai intronizacijai Katedroje Stroinovskis mirė savo Elniakampio palivarke 1815 m. rugpjūčio 5 d.

Jis buvo prigimtinės teisės ir tautų politinės teisės profesoriumi pirma Varšuvoje, vėliau Vilniuje; įsteigus Vilniaus universitetą, tapo jo rektoriumi, eidamas šias pareigas, daug nusipelnė. Vertingas jo veikalas *Prigimtinės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinės teisės mokslas* (Vilnius, 1786). Vėliau buvo išleistas keturis kartus. Žymusis Čackis sakė, kad ši knyga reikalinga visai visuomenei.

Aleksandro Pirmojo

dosnumu ji buvo įrengta ir išplėsta.

Kologos ir piliečiai, atmindami jo kilnumą, sudėję lėšų, 1828 metais pastatė šią antkapį.)

Viršum šios plokštės skliauto gaubiamoje nišoje su kriaukle stovi vyskupo biustas. O žemiau plokštės, pagrindo viduryje, ant lentos (sveriančios 34¹/₂ pūdo, geležinės, liedintos Višnioveckių fabrike) pritvirtintas Stroinovskių šeimos herbas.

Šis paminklas pastatytas už Vilniaus universiteto narių ir piliečių aukas, kurių buvo 621 rublis ir 86 kapeikos. Geležinę plokštę su herbu dovanojo grafas Adomas Chreptavičius. Biustą sukūrė profesorius Jelskis.

KOPLYČIOS

Visos koplyčios išliko. Dievo Kūno koplyčioje (kuriai 1770 m. gruodžio 3 d. Trakų vaivada Tadas Pranciškus Oginskis užrašė 12000 lenkų auksinų) yra sidabro karstas su kankinio šv. Teofilio relikvijomis, dorėniškas portalas su lipdytiniais pagražinimais ir dviem dailiomis Tikėjimo ir Pamaldumo statulomis. Už altoriaus ir karsto stovi garsi stebuklingoji Nukryžiuotojo Kristaus figūra. Kunigas jėzuitas Vaitiekus (Albertas) Vijųakas-Kojelavičius 1650 m. apie šią figūrą rašė*: „Nors negaliu tiksliai nurodyti laiko, nes nerasta šaltinių, bet iš seno mus pasiekusio padavimo žinoma, kad Didžiojo pasninko metu, kai zakristijonas dangstė gedulo užuolaidomis altorius ir ketino uždengti Išganytojo figūrą, iš jos lūpų pasigirdo Dievo balsas, bylantis, kad nedrįstų to daryti.“ Dėl tos priežasties visą Didįjį pasninką bažnyčioje neuždengiama tik ši viena figūra. Dešinėje choro pusėje į sieną įmūryta marmuro plokštė, kurioje aukso raidėmis įrašyta malda Viešpačiui Jėzui. Po koplyčia esančiame rūsyje ilsėjosi Tado Pranciškaus Oginskio palaikai; jėjimas užritintas dideliu akmeniu su užrašu. Virš geležiniu Oginskių herbu papuoštų durų yra varyje tapytas to paties Oginskio portretas. Dabar ši koplyčia restauruojama kunigaikščio Irenėjaus Oginskio lėšomis. 2) Buvusi Nekalto Prasiidėjimo koplyčia, pastaraisiais metais uždaryta, tik paskutinę pasninko savaitę joje papuošiamas Išganytojo kapas. 3) Šv. Onos koplyčia buvo išlaikoma Vilniaus batsiuvių brolijos, šiandien perduota Šv. Cecilijos brolijai, kuri turi šios šventosios paveikslą. 4) Buvusi Šv. Stanislovo Kostkos koplyčia, šiandien vadinama Šv. Marijos Ramintojos koplyčia, nes 1854 m., uždarius Augustijonų bažnyčią, kartu su kitais bažnytiniiais reikmenimis čia perkeltas Šv. Marijos Ramintojos paveikslas. 5) Buvusi studentų koplyčia, dabar paversta bažnytinių daiktų sandėliu. Gerai lig šiol prižiūrimos šventųjų Kozmos ir Damijono bei Šv. Barboros koplyčios.

BROLIJOS

Prie Šv. Jono bažnyčios dabar gyvuoja kelios brolijos. Visų seniausioji, įsteigta šlovingojo Petro Skargos, yra Dievo Kūno, arba Šv. Sakramento ir Gailėstingumo, arkbrolija. Jos pamaldos vyksta Dievo

* *Istorinės įvairenybės (Miscellanea Rerum ad Statum Ecclesiasticum in magno Lituaniae ducatu, t. y. Įvairenybės apie Bažnyčios būklę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje).* Šiame veikle Kojelavičius mini, kad, be stebuklais garsėjusios Išganytojo figūros, Šv. Jono bažnyčioje buvo šie stebuklingi paveikslai: 1) Švč. Mergelės, kairiąja ranka laikančios kūdikėlį, apie kurį jis rašo: „Aš pats, kuris tai rašau, prisiekdamas liudiju, kad patyriau asmeniškų malonių ir seniau, ir dabar (1643), kai prie šio paveikslo daviau tam tikrus įžadus švč. Mergelės garbei.“ Šis paveikslas nepaprastai meniškas, specialistų didžiai vertinamas. 1828 m. rekonstruojant bažnyčią, išplėštas iš rėmų paveikslas pateko pas pamaldžią panelę Valavičiūtę ir papuošė jos namus; jai mirus, prieš keletą metų vėl grąžintas į Šv. Jono bažnyčią; šiandien kabo nuo jėjimo iš gatvės pirmoje iš kairės koplyčioje. O seni rėmai vėliau buvo pritaikyti kitam labai vidutiniškos vertės Dievo Motinos paveiksliui. 2) Taip pat švč. Mergelės, gerokai mažesnis, tuomet buvęs bažnyčios kampe, esančiame didžiojo altoriaus epistolos Puseje. 3) Šv. Stanislovo Kostkos paveikslas, Jurgio Tiškevičiaus dovanotas akademinei Švč. Mergelės Marijos aplankymo brolijai ir kabantis šios brolijos koplyčios altoriuje. 4) Švč. Loreto Mergelės statula, esanti panašioje į Loreto namelį pastatydintoje koplyčioje, o atgabenta į Vilnių kašteliono Kazimiero Jevloševskio 1647 m. vasario 17 d. Maldą su trisdešimt trimis „Sveika Marija“ sudėjo kun. Vaitiekus Kojelavičius S. J.

Kūno koplyčioje, kurioje stovi to paties Skargos dovanota labai meniška Nukryžiuotojo Kristaus figūra, apie kurią neseniai pasakojome. Antra arkibrolija, įsteigta 1736 m. Vilniuje prie Šv. Jurgio bažnyčios, – Šv. M. Marijos Škaplierinės ir šv. Juozapo, neseniai perkelta į Šv. Jono bažnyčią. Trečia Šv. Marijos Ramintojos, ketvirta Šv. Teklės; abi perkeltos iš Augustijonų bažnyčios; penktą Šv. Cecilijos broliją 1855 m. atnaujino Vilniaus muzikantai, vadovaujami žymiojo kompozitoriaus Stanislovo Moniuškos. Be to, konfraternijos, arba šiandieniai Vilniaus auksakalių, batsiuvių, kirpėjų ir kalvių cechai, nuo senų laikų turi šioje bažnyčioje savo altorius, prie kurių tam tikromis dienomis laikomos pamaldos. Šv. Jono bažnyčios zakristijoje yra labai vertinga knyga, kurią pastaruoju metu bažnyčios sandėliuose užtiko dabartinis uolus Šv. Jono bažnyčios klebonas, Vilniaus katedros kanauninkas, Vilniaus diecezijos vienuolynų vizitatorius kunigas Aleksandras Vrublevskis. Ši knyga įrišta *in folio* aksomu, sidabro skarda aptaisyta, papuošta sagtimis ir šešiomis skardelėmis, vaizduojančiomis angeliukus ir taurę viduryje, o kitoje pusėje – Jėzaus širdį. Pirmame jos lape – kukli dažais piešta vinjetė, kurios viršuje vaizduojama Paskutinė vakarienė, per vidurį – širdis tarp dviejų medžių, o apačioje – taurė, virš kurios – spinduliais papuošta patina. Antrame lape – toks pavadinimas: „Nukryžiuotojo žaizdų nužymėtu, kasmet aukomis grįstu išganyto keliu žengiančių Dievo Kūno ir Gailestingumo dvasiškos arkibrolijos brolių ir valstybės geradarių atminimo verti vardai.“ 1573 m. įrašytas pirmasis narys – Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius. Toliau matome Varmijos vyskupo Stanislovo Hozijaus, Vilniaus vyskupo Benedikto Vainos, Vilniaus kanauninko d-ro Mikalojaus Decijaus, Vilniaus vyskupų Eustachijaus Valavičiaus, Abraomo Vainos, Jurgio Tiškevičiaus ir daugelio kitų vardus. Nuo 1573 iki 1692 m. narių vardai surašyti viena ranka, o toliau eina pačių dvasininkų, daugiausia jėzuitų, taip pat įvairių regulų mergelių vienuolių parašai. Šis sąrašas siekia 1774 m. Toliau antrašte „Brolių ir pamaldžių geradarių pasauliečių registras“ pirmasis 1573 m. įrašytas *Augustinus Rotundus Mileskis, Advocatus Vilnensis*, toliau Vilniaus prokonsulas Tomas Tomaševičius, Vilniaus burmistras Tomas Digonas. 1596 m. pasirašė Olykos, Nesvyžiaus ir Myro kunigaikštis Radvila ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakancleris Leonas Sapiega, pirmasis paaukojo 15 auksinų, antrasis – 100, tik neaišku, ar tai buvo vienkartinės, ar kasmetinės aukos. Toliau randame Vilniaus konsulų Martyno Kiauličiaus, Jono Rudaminos, Stanislovo Tomaševičiaus, Tomo Bildziuko vardus, ties 1648 m. – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakanclerio Kazimiero Leono Sapiegos (100 auksinų), Jonušo Tiškevičiaus Skumino (*Palatinus Novogrodensis*, t. y. Naugarduko vaivada) parašus. Iki 1687 m. sąrašas rašytas viena ranka, o paskui, iki 1776 m., nariai įsirašydavo patys, tik keliose vietose keli vardai įrašyti vienu braižu. Iš viso nuo 1573 m. brolijos nariai buvo 354 dvasininkai ir 957 pasauliečiai. Nuo 1776 iki 1855 m. vyrai nesirašė; tik kunigo A. Vrublevskio pastangomis pradėtas naujas Dievo garbei uoliųjų katalikų sąrašas. Seserų registras buvo atskiras, rašytas iki 1800 m., jame buvo 2557 asmenys; dabar pradėtas naujas sąrašas.

CHREPTAVIČIŲ PAMINKLAS

Bažnyčios lauko sienoje iš Pilies gatvės pusės yra didelė nukryžiuoto Išganytojo figūra, o po ja – juodo marmuro plokštė su užrašu; tai Jono Litavero Chreptavičiaus 1759 m. įrengta epitafija Žemaičių kaštelionienei Onai Krišpinienei iš Chreptavičių, Naugarduko kaštelionienei Onai Chreptavičienei ir Marijai Chreptavičienei. Išganytojo figūra aptverta prie mūro pritvirtinta geležine tvorele, o viršum figūros – geležinis stogelis su kunigaikščio karūna ir kryželiu. Anksčiau šalia šio paminklo buvo *al fresco* tapyti 1710 metų maro vaizdai. Paskutinį sykį perstatant bažnyčią, jie buvo kažkodėl uždažyti.

VARGONAI

Šv. Jono bažnyčios chore yra didingi, ko gero, didžiausi Lietuvoje vargonai, pervežti čionai iš buvusios Polocko jėzuitų bažnyčios.

VARPINĖ

Šv. Jono bažnyčios varpinė – aukščiausias Vilniaus statinys. Jos aukštis – 181,8 Paryžiaus uolekties. Ketvirtame jos tarpsnyje galerijoje įtaisytos geležinės grotos; bokšto viršūnėje yra geležinis devynių uolekčių aukščio kryžius.

KARDINALIJA

Namas, esąs priešais Šv. Jono bažnyčios šonines duris ir dabar priklausąs pašto valdybai, iki tol buvo žinomas kaip Kardinalija. Nuo Žygimanto I, o gal ir ankstesnių laikų, jis priklausė Radvilų šeimai. Kunigaikštis Mikalojus Radvila Juodasis, norėdamas išplėsti šiuos namus, 1541 m. nusipirko gretimą mūro pastatą, kurį Kijevo vyskupas Jonas Filipovičius užrašė Katedros ir Šv. Jono bažnyčios altarijoms. Manoma, kad čia tam tikrą laiką vyko pirmųjų Vilniaus Kalvino mokslo išpažinėjų pamaldos. Kardinalas ir Krokuvos vyskupas kunigaikštis Jurgis Radvila iškeitė šiuos namus į Kardinaliją, tai yra savo namus į ten buvusias kunigų celes ir koplyčią. Kardinalas Radvila testamentu (1593 m. vasario 17 d.) užrašė Kardinaliją savo sūnėnui Jonui Albrechtui Radvilai. Šie namai priklausė Radvilų šeimai net iki kunigaikštės Stefanijos Radvilaitės, kunigaikščio Leono Vitgenšteino (feldmaršalo sūnaus) žmonos, mirties, o 1850 m. juos nupirko pašto valdyba.

Nuo Šv. Jono bažnyčios (tiesia linija) prasideda Didžioji gatvė.

PIATNICOS CERKVĖS GRIUVĖSIAI

Ja einant, už nedidelės aikštės ir Machnauro namo, skersgatvyje, kuris nuo Didžiosios veda į Latako gatvę, styro liekanos mūrų senovinės Piatnicos cerkvės, kurią XIV a. pastatydino Vitebsko kunigaikštė Marija, didžiojo kunigaikščio Algirdo žmona, palaidota šioje cerkvėje. Ji pastatyta šv. Praskovijos garbei toje vietoje, kur buvo šventykla girtuoklystės dievo Ragučio, kurio žyniai buvo vadinami piationikais; cerkvė egzistavo iki 1796 m. Manoma, kad jos sienos, ypač pietinė, statytos dar pagonybės laikais. Ir dabar, kai tarp griuvėsių kapojamos malkos, po žemėmis atsiliepia aidas, todėl galima manyti, kad čia esama rūsių, kuriuose buvo laidojami mirusieji. Piatnicos pavadinimas gal kilęs iš to, kad šv. Praskoviją paprasti žmonės vadina šv. Piatnica arba, anot graikų – Parasceva, kas reiškia penktadienį. Beje, esama tam tikro panašumo su pagonių dievo Ragučio žynių pavardėmis: Piationikai, Pietinikai, Potinikai.

CHODKEVIČIŲ NAMAS

Šalia šių griuvėsių stovi buvę Chodkevičių namai, 1600 m. gerai įtvirtinti. Juose Chodkevičiai slapstė Jonušo Radvilos sužadėtinę, Slucko kunigaikštę Sofiją, kurią norėjo pagrobti kunigaikštis Kristupas Radvila. Kai Radvilos kariuomenė jau buvo priartėjusi prie šių namų ir ėmusi šaudyti, paaikėjo, kad neįmanoma kautis tokioje siauroje gatvelėje pabūklams šaudant. Vėliau šie namai priklausė Puslovskiams, o dabar – mokslo valdybai.

ŠV. MIKALOJAUS CERKVĖ

Toliau eidami Didžiąja gatve, netoli Rotušės aikštės, kairėje pusėje, matome virš namų iškilusį bokštelį. Tai parapinė Šv. Mikalojaus cerkvė, kurią XIV a. įsteigė didžiojo kunigaikščio Algirdo žmona Julijona. Medinę cerkvę sunaikino gaisras; ją atstatė Lietuvos didysis etmonas ir Kijevo vaivada kunigaikštis Konstantinas Ostrogiškis. 1845 m. cerkvė buvo restauruota ir parapijiečių lėšomis išdabinta, tų pačių metų gruodžio 6 dieną pašventinta.

VADINAMOSIOS KLINIKOS PASTATAS

Šalia jos yra senovinis pastatas, kuriame buvusio Universiteto ir Medicinos chirurgijos akademijos gyvavimo metais veikė klinika. Kitados tai buvo Goštauto rūmai, o XVI a. tapo Radvilų nuosavybe ir jiems priklausė net iki 1804 m. XVI a. namas buvo šalia Žuvų turgaus, o priešpriešais stovėjo Astiko, vėliau Pacų, rūmai, kuriuose šiandien gyvena korpuso vadas. Uolius kalvino Mikalojaus Radvilos Juodojo laikais čia buvo reformacijos išpažinėjų koplyčia. Joje atgulė šio Radvilos ir jo žmonos, mergautinė pavarde Šidloveckos, palaikai, vėliau pervežti į Dubinką, kur šio tikėjimo išpažinėjai taip pat turėjo koplyčią. Čia, erdviame kieme, du pamokslininkai ir uolūs Kalvino mokymo platintojai – Čechavičius ir Vendrichovskis skelbė liaudžiai viešus pamokslus. Šioje koplyčioje ir kieme mokslai, anot Kojelavičiaus (*Miscellanea*, t. y. *Įvairenybės*), vyko septynerius metus, tai yra tol, kol buvo pastatyta nauja bažnyčia (kurioje šiandien gubernijos gimnazijos pensionas), veikusi iki Vladislavo IV, iškėlusio ją už miesto ribų, laikų. Labai sena, iš pat pirmo žvilgsnio verčianti susimąstyti mažytė mūrinė koplytėlė ligi šių dienų tebestovi dešinėje pusėje, netoli antrųjų vartų. Nėra įrodymų, jog tatau ta pati, Radvilos Juodojo pastatydinta, bet neabejotina, kad ji yra senovės paminklas. Šiandien koplyčia paversta malkine. Sename padavime ji vadinama koplyčia, nors neaišku, kokio tikėjimo.

Vilniaus universiteto praktinės medicinos profesorius Juozapas Frankas, vos perėmęs katedrą iš savo šlovingo tėvo Jono Petro, 1804 m. buvusios klinikos pastate, beveik greta paskaitų salės, įrengė patologijos kabinetą, kuriame iki 1812 m. jo pastangomis buvo sukaupta gana daug preparatų; jie buvo laikomi daugiausia stiklainiuose, konservuoti su spiritu. 1812 m. prancūzai kliniką pavertė karo ligonine. Iš pradžių protingi prancūzų gydytojai nelietė ir net saugojo kambarį su patologijos preparatais. Bet prasidėjo istorinis prancūzų kariuomenės triuškinimas ir atsitraukimas; trys dienos iki to, taip pat ir užėjus rusams, šiai ligoninei nieko nebuvo tiekama, tik kai kurie gailestingi miestiečiai kartkartėmis atgabendavo šiek tiek maisto, kurio dėl sutrikusio tiekimo ir neapsakomo brangumo buvo beveik neįmanoma gauti. Tuomet išbadėję sveikstantieji, kurie dar pajėgė judėti, ir ligoninės darbuotojai suvalgė visus minkštesnius patologijos preparatus ir išgėrė iš stiklainių spiritą. Tai tikras įvykis, aprašytas šiame veikale: *Josephi Frank. Piaxeos medicae universae praecepta*. – Part III. – Volumen I. – Sectio II. – P. 293. Prancūzų ligonine paverstoje gimnazijos pastato dalyje ir keliose Universiteto salėse atsitikdavo taip kad kai kurie sveikstantieji, dar negalintys atsikelti iš lovos, prisitraukdavo gretimoje lovoje ką tik mirusį savo draugą ir grauždavo jo pečių. Atvykęs į Vilnių imperatorius Aleksandras nepasididžiavo aplankyti šią kraupią kančios lindynę, nors rizikavo užsikrėsti joje siautusia šiltine. Netrukus po ligoninių vizitacijos buvo sudaryta komisija, kurioje buvo ir vietinių gyventojų, ir likusių prancūzų gydytojų, ir ligoninių komisarų (*commissaires des hopitaux*). Tada ligonių padėtis ėmė gerėti.

ROTUŠĖ

Toliau išeiname į nedidelę, tuopom apšodintą aikštę, o už jos – puikus miesto rotušės pastatas, kuris, anot padavimo, iškilo ten, kur Algirdo laikais buvo nukirsdinti septyni pranciškonų kankiniai. Čia posėdžiaudavo vaitų teismai, o visa rotušė buvo įrengta pagal Jogailos suteiktą Magdeburgo teisių reikalavimus. Virš rotušės stovėjo kvadratinis 64 uolekčių (kraštinė) ir 144 uolekčių aukščio bokštas. Po skliautais buvo du varpai ir laikrodys. Ant kupolo plevėsavo vėliavėlė. Vienoje rotušės pusėje stovėjo gėdos stulpas, dar vadinamas Pilotu, o kitoje – kartuvės*. Šis pastatas kelis kartus degė ir buvo atnaujinamas. 1781 m. birželio 19 d. su didžiu trenksmu ir dulkių debesiu nugriuvo rotušės bokštas*.

* Mat šioje vietoje nuo pagonybės laikų buvo baudžiami mirtimi nusikaltėliai, nors iš kitų šaltinių žinome, kad tokios bausmės buvo atliekamos ir kitose miesto vietose. Antai 1482 m. rugpjūčio 30 d. Slucko kunigaikščiai Mykolas ir Jonas Olekaičiai, Jurgio sūnūs, buvo nukirsdinti priešais vartus prie Neries tilto už tai, kad, nepaisydami karaliaus draudimo, išvyko iš Naugardo, kuris, likęs be įgulos,

Laikrodis buvo nuimtas anksčiau ir užkeltas į Šv. Kazimiero bažnyčios, dabar Šv. Mikalojaus soboro, bokštą. Labai nukentėjo rotušėje laikinai buvęs miesto archyvas ir daug dvasininkų dokumentų.

To meto architekto Rosio plane pažymėtos šios pagrindinės rotušės dalys: 1) korpusas Rūdninkų vartų pusėje, 2) tarėjų namai, 3) gaisrinė, 4) miesto vaitų namai, 5) kalėjimai, 6) miesto krautuvės, 7) sandėliai ir 8) toliau, dešinėje pusėje, atskirame name svetimšalių krautuvės.

Šiandienis dailus rotušės pastatas pagal Gucevičiaus planą iškilo 1783 m. Daugmaž 1813 m. čia veikė Moravskos teatras, 1845 m. įsikūrė miesto teatras. Pirmas spektaklis įvyko gruodžio 14 dieną. Atidarymo proga buvo suvaidinta A. Fredro komedija *Niekas manęs nepažįsta* ir 2 rusiški vodeviliai: *Kavaleristo žmona* ir *Dvi prieš vieną*. Valdžia iš miesto pajamų skyrė teatrui išlaikyti 3000 rublių. Pirmasis teatro direktorius buvo tarnautojas Manskis; tais pačiais 1845 m. jį pakeitė izdo patarėjas fon Baranovas, vėliau – generalgubernatoriaus tarnautojas ypatingiems reikalams Koreckis, o nuo 1849 m. – pulkininkas Abramovičius. Režisieriumi visą laiką buvo nusipelnęs Vilniaus artistas Juozapas Surevičius.

[...]

ŠV. TREJYBĖS CERKVĖ

Eidami nuo soboro gatve įkalnėn, dešinėje pusėje matome gražios architektūros vartus, o už jų – kiemą, kuriame yra Šv. Trejybės vienuolynas ir cerkvė, XIV a. pirmojoje pusėje įsteigti Tverės kunigaikštystės, antrosios didžiojo kunigaikščio Algirdo žmonos Julijonos*.

1514 m. Lietuvos didysis etmonas, kunigaikštis Konstantinas Ostrogiškis, žymus to meto karvedys, kurį amžininkai vadino rusų Scipionu ir lietuvių Hanibalu, vietoje sutręšusių vienuolyno ir cerkvelės pastatė mūrinius namus. Apie 1670 m. jie buvo atnaujinti Levui Krauzei Zevuskiui vadovaujant. 1748 m. gaisras beveik visiškai sunaikino cerkvę ir vienuolyną, bet netrukus jie vėl buvo atstatyti.

Kai Vytautas vakarinėje Rusijoje sudarė atskirą metropoliją, Konstantinopolio patriarchams patvirtinus, kai kuriems Šv. Trejybės vienuolyno archimandritams buvo suteikti metropolitų titulai. 1510 m. kovo 12

atiteko priešui, Maskvos carui Ivanui [žr. toliau]). Vėlesniais laikais (1580) Grigalius Astikas buvo nukirsdintas Vilniaus turguje. 1794 m. balandžio 25 d. etmonas Kosakovskis pakartas taip pat turguje, prie buvusios daboklės, netoli rotušės.

[Bevardis lotyniškas rankraštis byloja, kad „visas pasaulis vedęs juos į mirties bausmės vietą“. Tame pačiame rankraštyje dar rašoma, kad Slucko kunigaikščiai Mykolas ir Jonas Olelkaičiai palaidoti Alšėnuose, taip pat kad „jų nemini Lietuvos istorija, nes jie nubausti mirtimi už nusikaltimą, bet iš rankraščių, kurių nuorašai, laimei, yra Lietuvos didžiojo kunigaikščio archyve, iš dalies apie tai sužinome“. Šį atsitikimą detalai aprašo Nesiolovskis savo veikalė *Otia Publica* (kor. 317). O Stebelskio *Chronologija* (T. 3, 104) tatau neigia. Narbutas (*Lietuvos istorija*. – T. 3 – P. 228 ir X priedas) teigia, kad „Alšėniškis, Mykolas Aleksandrovičius ir kažkoks trečias jų nusikaltimo bendrininkas Ivanas Jurjevičius, nubausti mirtimi, buvo viešai nukirsdinti Vilniuje 1482 m.“, bet šis nusikaltimas turėjo būti „pasikėsinimas į karaliaus gyvybę“. Mikalojus Polevojus savoje *История Русскаго Народа* (T. 5. – P. 534) kalba aiškiau, kad „Alšėnų kunigaikštis, kunigaikštis Teo doras Belskis ir Mykolas Olelkaitis“, buvęs Kazimiero vietininkas Didžiajame Naugarde, pasidavę caro Joano įkalbinėjimams ir pažadams, nutarė pasiduoti jam su savo valdomis; kai šis sąmokslas paaiškėjo, Alšėnų kunigaikštis ir Mykolas Olelkaitis buvo nubausti mirtimi Vilniuje 1482 m.; o Belskis jau kitą dieną po savo vestuvių (su Aleksandro Čartorskio dukra Sofija) pabėgo į Maskvą. Pagaliau Karamzinas (T. 6, priedas 264) cituoja Kijevo metraštininką apie tų pačių Alšėniškio ir Olelkaičio nukirsdinimą ir priduria, kad tuo metu Vilniaus vaivada buvo Aleksandras Sudimantaitis.

* Verta paminėti, kad tris viršutinius šio bokšto aukštus statė tas pats architektas, kuris statė ir bokštą Katedros Marijos koplyčios, taip pat nuvirtusios, kaip minėjome „I pasivaikščiojime“, 1769 m. rugsėjo 2 d. ir užmušusios šešis kunigus.

* Anot padavimo ir net kai kurių istorikų pasakojimų, ji pastatydinta toje vietoje, kur dėl tikėjimo žuvo trys lietuviai, Algirdo dvariškiai Kuklėjus, Michlėjus ir Nežilas (du pirmieji – 1342, o trečiasis – 1347 metais). Tačiau rusų metraštininkas (Karamzinas. – T. 5. – Skyrius I. – Priedas 50. – P. 20, 1842 metų leidimas, Danilevičius – P. 169, 1827 metų leidimas) sako: „1347 году убиень бысть отъ Ольгерда Круглецъ (Nežilas), нареченный въ Св. Крещеніи Евстафій, за вѣру христіанскую и положень бысть у Св. Николы въ Вильнь, со сродники своими, во гробъ, съ великими мученики Антениемъ и Иоанномъ (Kuklėjus, Michlėjus), иже пострадаша за вѣру.“ (1347 metais Algirdo buvo nužudytas Kruglecas (Nežilas), šv. krikšto metu pavadintas Jevstafijumi už krikščionišką tikėjimą ir palaidotas Vilniaus šv. Mykolo [bažnyčioje] karste su savo giminėmis kankiniais Antonijumi ir Joanu (Kuklėjus, Michlėjus), taip pat nukentėjusiais už tikėjimą.) Iš to galima daryti išvadas, kad tie šventi kankiniai iš pradžių buvo palaidoti senojoje Šv. Mikalojaus cerkvėje (įsteigtoje tos pačios didžiosios kunigaikštienės Julijonos), tikriausiai, gaisrui ją sunaikinus, buvo perkelti į Šv. Trejybės cerkvę, o dabar yra Šv. Dvasios cerkvėje.

d. karalienei Elenai, Aleksandro žmonai (Jono III dukrai), buvo suteikta privilegija skirti šio vienuolyno archimandritus tiesiai, be metropolito tvirtinimo.

1580 m. (birželio 5) Vilniuje lankęsis Konstantinopolio patriarchas Jeremijus patvirtino šv. Trejybės cerkvės brolijos įstatus, įsteigė atskirą spaustuvę ir mokyklą**.

Žygimanto III įsakymu Šv. Trejybės cerkvės vienuolynas buvo perduotas kunigams bazilijonams, kuriems priklausė iki unitų susijungimo su pravoslavais.

Užėmęs Smolenską, Žygimantas III dovanojo Šv. Trejybės cerkvei auksu ir sidabru siuvinėtą apdangalą, išdabintą brangakmeniais ir perlais, be to, liturginius apdarus iš Smolensko katedros. Šis apdangalas, sukurtas Maskvoje 1545 m., 1822 m. pateko į Sibilės šventyklą Pulavų mieste. Apdarų neliko nė pėdsako. Tačiau Šv. Trejybės cerkvėje saugomas istorinis, retas senovės paminklas – Dievo Motinos (Odigitrijos) paveikslas. Ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Rusijoje manoma, kad jis pieštas šv. Luko Evangelisto. Kojelavičius liudija, kad jo laikais apie šį paveikslą buvo paplitusi kaip tik tokia nuomonė. Jį labai vertino graikų imperatoriai, vėliau paveikslas atiteko Raudonosios Rusios karaliams, o iš jų perėjo į Maskvos didžiųjų kunigaikščių rankas. Šiuo paveikslu Jonas III Vasiljevičius 1494 m. laimino savo dukterį Eleną, kai ji rengėsi vykti į Vilnių tekėti už Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro (vėliau Lenkijos karaliaus); nuo to laiko paveikslas nuolat buvo Vilniaus pilyje, o 1513 m., Elenai mirus, pateko į jos antkapį metropolijos Skaisčiausios Dievo Motinos sobore, maždaug XVII a. iš čia buvo perkeltas į Šv. Trejybės cerkvę. 1569 m. už šį paveikslą Ivanas IV Vasiljevičius siūlė karaliui Žygimantui Augustui 50 žymių lietuvių belaisvių, bet mainai neįvyko. Iš garsaus senovės specialisto Sreznevskio aprašymo matyti, kad, be išorinių rėmų, paveikslo ilgis – šeši su puse aršino, plotis – keturi ketvirčiai aršino, pieštas ant medinės plokštės, kurią sudaro keturios lentos, iš jų dvi beržo ir dvi vidurinės, spėjama, kipariso. Čia taip pat yra šeši žymiojo Smuglevičiaus tapyti paveiksliai: Išganytojas, šventieji Petras ir Povilas, šv. Anupras, šv. Vasilijus, šv. Mikalojus, keliantis iš mirusiųjų tris kūdikius, ir šv. Makrenas. Dar verta apžiūrėti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininko Jonušo Tiškevičiaus Skumino žmonos Barboros Naruševičiūtės antkapį, kurį sudaro trys marmuro plokštės su herbais ir užrašu. O pats Jonušas palaidotas 1642 m. prie šios cerkvės pastatytos koplyčios rūsyje, bet jo antkapio nėra.

ŠV. DVASIOS VIENUOLYNAS

Paėję vos kelis žingsnius nuo Šv. Trejybės vienuolyno, išvystame nuostabius, geležimi apkaustytus, su auksuotu Žemės rutuliu ir kryžiumi vartus. Juos pastatė buvęs Vilniaus karinis gubernatorius T. J. Mirkovičius 1845 m. Vartai veda į erdvų kiemą, kuriame yra Šv. Dvasios Vienuolynas ir jo cerkvė. Juos įkūrė didžiojo kunigaikščio Aleksandro žmona Elena XV a. pabaigoje. Kai kurie šios cerkvės įsteigėja mano buvus Algirdo žmoną Mariją, bet neginčijamų įrodymų nėra. Seniausiomis Vilniaus stačiatikių cerkvėmis istorikai laiko Skaisčiausios Dievo Motinos soborą (metropolijos), Piatnicos (Piacionka), Šv. Mikalojaus ir Šv. Trejybės. Kai Šv. Trejybės vienuolynas buvo perduotas unitams, tada tie, kurie liko ištikimi pravoslavais, kartu su penkiomis pasaulietiškomis brolijomis perėjo į Šv. Dvasios vienuolyną. Brolijos buvo šios: piliečių, ponų, pirklių, kailiadirbių ir Rasų (nuo Rasų, miesto dalies, esančios už Aušros vartų, pavadinimo). Ten pat buvo perkeltos ir jų ligoninė, mokykla bei spaustuvė. 1605 m. už brolijų lėšas vietoje medinės buvo pastatyta mūrinė cerkvė; tuomet buvo atnaujintas ir Šv. Dvasios vienuolynas, tiesiogiai Konstantinopolio patriarchų valdomas, ką liudija karališkos privilegijos – Vladislovo IV 1633 m. kovo 16 dienos privilegija, patvirtinanti senąsias privilegijas: 1) Stepono Batoro 1585 m. gegužės 18 dienos – dėl to, kad išpažįstantys pravoslavų tikėjimą be patriarcho leidimo negali keisti kalendorių. 2) Žygimanto III 1589 m. liepos 15 dienos – dėl laisvės plėsti jurisdiką. 3) To paties karaliaus 1589 m. liepos

** Šis dokumentas įtrauktas į 1596 m. liepos 6 d. tribunolo aktus, oar anksčiau, 1593 m., patvirtintus karaliaus. Pirmas brolijos išleistas veikalas buvo *Виленскій Апостоль*.

21 dienos – tvirtinanti patriarcho Jeremijaus vadovaujamas brolijas. 4) To paties karaliaus 1592 m. spalio 9 dienos – tvirtinanti brolijas, mokyklas, ligoninę ir t. t. 1797 m. Šv. Dvasios vienuolynas buvo priskirtas prie naujos Minsko diecezijos, o 1838 m. (gegužės 19) pakeltas iki pirmos klasės lygio.

Šv. Dvasios cerkvės grindyse priešais ikonostasą matyti laiptai, vedantys į požemio koplyčią, pastatytą 1851 metais; ten puikioje auksuotos bronzos grotoje ilsisi šventųjų kankinių Antonijaus, Jono ir Eustachijaus palaikai.

Cerkvės išorė labai graži, su dideliu kupolu ir dviem bokštais fasade. Viduje prabangiai įrengtas mūro ikonostasas. Dėl drąsios ir puikios struktūros jis tapo tikra mūsų miesto puošmena. Jį sudaro trys taisyklingų formų ikonostasai, turintys kiekvienas savo paskirtį, o kartu sudarantys raiškią visumą. Iki 1839 m. šis ikonostasas buvo labai apleistas, paveikslai buvo nevertingi. Tuometinis šio vienuolyno archimandritas Platonas (šiandien Rygos arkivyskupas, apie kurį Lietuvoje liko kuo puikiausi prisiminimai) paragino pravoslavų parapijiečius aukoti ir visų padedamas skoningai ir prabangiai restauravo ne tik ikonostasą su gražiais paveikslais, bet ir visą cerkvę bei vienuolyną, kurie įgavo visai kitą išvaizdą. Cerkvės viduryje, dešinėje už kolonų, įrengta šilta koplyčia su mažu altoriumi. Prie šios cerkvės pastatyta gana daili varpinė. Joje yra šeši varpai, iš kurių didžiausias sveria 376 pūdus (15 040 svarų).

Šv. Dvasios vienuolyne saugomos dvi Evangelijos, išspausdintos Vilniuje, to paties vienuolyno spaustuvėje, 1644 m. Jos šiandien yra didelė bibliografinė retenybė. Be jų, ten dar esama daug svarbių istorinių dokumentų, įvairių Lenkijos karalių, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių, taip pat ir Petro Didžiojo bei Anos Ivanovnos privilegijų.

ŠV. TERESĖS BAŽNYČIA

Už Šv. Dvasios vienuolyno stovi katalikų Šv. Teresės bažnyčia. Prie jos kitados buvo basųjų karmelitu vienuolynas. 1626 m. šv. Teresės garbei bažnyčią įkūrė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakancleris Steponas Kristupas Pacas, taip pat Vilniaus miesto burmistrai Steponas ir Ignotas Dubavičiai. Bažnyčia stačiakampė, su vienu mūriniu bokštu, 51 lietuviškos uolekties ilgio ir 21 uolekties pločio. Ją iškilmingai pašventino Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius 1652 m. Stogą remia 8, chorą 4 akmeninės arkados. Bažnyčios fasadas skoningas, puikių proporcijų, apačioje per visą bažnyčios plotį – $2\frac{1}{2}$ aršino pagrindas, ant kurio stovi šeši piliastrai; antro tarpsnio bazės ir kapiteliai po keturiais piliastrais yra iš švediško akmens ir marmuro. Dvi kolonos abipus bažnyčios durų iš poliruoto granito, jų pagrindai taip pat granitiniai; bazės ir kapiteliai iš balto marmuro, platūs bažnyčios durų ir visų langų apvadai, prieangis, dvi piramidės, jų pagrindai ir po jais esantys antrame tarpsnyje rutuliai, dvi žvakidės, Pacų herbas su karūna ir du dideli fasadą juosiantys frizai – iš dalies iš balto marmuro, visa kita iš švediško akmens ir marmuro. Aušros vartų gatvės pusėje Pocijų lėšomis 1783 m. pastatyta Viešpaties Jėzaus mūrinė koplyčia su skliautuotu kupolu, iš išorės papuošta lipdytiniais pagražinimais ir herbu virš Rogačevo seniūno Mykolo Pocijaus kapo, viršuje vainikuotu mitra su auksuotu rutuliu. Viduje koplyčia išdabinta lipdiniais, vaizduojančiais Viešpaties Jėzaus kančios istoriją. Virš altoriaus — gipsinė šv. Elenos su kryžiumi ir dviem angelais statula. Didysis bažnyčios altorius turi baltas kolonas šonuose ir keturias gipso statulas: šventųjų Elijaus, Eliziejaus, Simono Stokcijaus ir Angelo kankinio. Tarp šešių kolonų yra nežinomo autoriaus šv. Teresės su kraujuojančia širdimi paveikslas, kurio ilgis 12 uolekčių, plotis 5 uolektys. Šoniniai altoriai iš dešinės – šv. Juozapo, šv. Mykolo arkangelo ir šv. Jono Nepomuko, iš kairės – Šv. M. Škaplierinės, šv. Jono, šv. Petro Apaštalo Dieviškos Apvaizdos, Viešpaties Jėzaus, esantis medinėje auksuotoje ornamentuotoje nišoje. Mūriniame bokšte Aušros vartų gatvės pusėje įrengta varpinė. Nedidelio jos kupolo viršuje ant metalinio virbo sukinėjasi geležinė vėtrungė, vaizduojanti šv. Arkangelą su trimitu rankoje. Klebono kunigo Zaleskio pastangomis Šv. Teresės bažnyčia 1857 m. buvo atnaujinta ir išdabinta.

Čia taip pat yra įdomių nežinomo autoriaus paveikslų, kuriuose matome fundatorių Vilniaus vyskupą Steponą Pacą, Vilniaus burmistrą Ignotą Dubavičių, Rogačevo seniūną Mykolą Pocių, Prancūzijos karaliaus Liudviko XV ir Marijos Leščinskos dukterį, šv. Augusto basąją karmelitę Mariją Teresę.

AUŠROS VARTAI

Šalia Šv. Teresės bažnyčios, viršum vartų, yra koplyčia su stebuklinguoju Dievo Motinos paveikslu. Iš pačių tolimiausių apylinkių traukia čia nelaimingi ir kenčiantys pas Švenčiausiąją Mergelę, kuriems ji vienodai dosniai dovanoja savo malones ir geradarybes. Ši koplyčia pastatyta viršum miesto vartų, vadinamų Aušros vartais, iš čia ir Šv. Mergelės paveikslas gavo Švenčiausios Aušros vartų Dievo Motinos vardą. Ant ažuolinės lentos nutapytas paveikslas vaizduoja Dievo Motiną su labai gailėstinga ir mielaširdinga veido išraiška, su krikščionišku nuolankumu rankas ant krūtinės sukryžiusią, tarsi trokštančią visus kenčiančius, visus nelaimingus paguosti ir priglobti. 1707 m. basasis karmelitas kunigas Hiliaras buvo aprašęs šio paveikslo istoriją, bet šis aprašymas vėliau pražuvo per sumaištį mieste, gaisrus ir riaušes. 1823 m. Vilniaus diecezijos spaustuvė išleido knygelę *Reliacijos...*, surinktą karmelito kunigo Hiliarijono, definitoriaus, bet joje aprašomi tik Švenčiausios Mergelės stebuklai, surinkti tam skirti himnai ir maldos.

XV a. pradžioje Vilnius buvo apsuptas įtvirtinta mūro siena su penkeriais vartais, pro kuriuos galima buvo patekti į miestą, tarp kurių buvo ir šie, beje, tuomet vadinami Medininkų vartai, nes ten link vedė kelias į senų senovės Lietuvos didžiųjų kunigaikščių pilį, kitados buvusią Medininkų miestelyje, o šiandien į styrančias griuvėsių liekanas ant vienos iš pakelės kalvų. Kai 1626 m. buvo pastatyta Šv. Teresės bažnyčia, Dievo Motinos paveikslas buvo laikomas miesto mūro nišoje viršum vartų ir uždaromas medinėmis durelėmis, prieiti prie jo galima buvo tik labai siaurais ir tamsiais laipteliais. 1671 m. viršum vartų pastatyta medinė koplytėlė, kur perkeltas paveikslas, bet 1715 m. gegužės 26 d. per gaisrą ši koplytėlė sudegė, o paveikslas kelerius metus buvo Šv. Teresės bažnyčioje, kol pagaliau buvo pastatyta dabartinė koplyčia. 1829 m. ji buvo atnaujinta ir gerokai išpuošta. Dabar koplyčia atrodo šitaip: iš išorės matome tris didelius įstiklintus langus – vidurinis platesnis, dvivėris, o abipus jo du siauresni, viengubi. Vasarą ir giedromis dienomis langai plačiai atveriami, kad minia iš gatvės matytų Šv. mišias laikantį kunigą. Sieną šviesiai žalia. Viršum vidurinio ir šoninių langų blizga iš didelių auksuotų žalvario raidžių išdėliotas užrašas: „Gailėstingoji motina, Meldžiame Tavo globos!“ Languose iki pusės įtaisytos metalinės grotelės su auksuotais papuošalais ir valstybės herbais. Viduje – labai turtingai išdabintas paveikslas. Jį puošia galybė auksinių ir sidabrinųjų aukų, kryžių, ordinų, medalių. Aukomis taip pat nukabinėtos keturios kolonos abipus paveikslo. Prie altoriaus įrengti nedideli vargonai. Kairėje gatvės pusėje yra erdvi dviaukštė galerija, aukštai visa įstiklinta, čia klausosi Šv. mišių ligotieji. Kitoje, nuo įvažiavimo į miestą, pusėje išliko šių vartų sena gynybinė išvaizda: matyti šaudymo angos, kuriose kitados tikriausiai stovėjo patrankos. Bažnyčią ir Aušros vartų koplyčią atnaujino ir išdabino Aušros vartų basųjų karmelitų vienuolyno paskutinis prioras kunigas Pšickis. 1812 m. prancūzų kareiviai pavertė bažnyčią sandėliu ir savo laikina buveine. Šie nedori Dievo namų gyventojai paliko apdaužytus altorius, prakiurdytus ir apdraskytus paveikslus. Kunigas Pšickis kreipėsi į žymiausius dailininkus (be kitų, ir į pas mus žinomą Kanutą Rusecką), ir visi paveikslai buvo atnaujinti, tapo dar gražesni, negu buvo anksčiau, vėl iškilo altoriai. Bažnyčia pašviesėjo ir įgavo savitumo, žodžiu, kunigas Pšickis restauruojant pasirodė ne tik uolus, bet ir turintis retą estetinį skonį. Tai jo buvo sumanymas įstiklinti galeriją priešais koplyčią, suteikti koplyčios sienoms puošnumo.

Nuostabus, jaudinantis vaizdas atsiveria per pamaldas priešais Dievo Motinos paveikslą. Kasdien, ypač trečiadieniais ir šeštadieniais, nuo pat ryto iki pietų laikomos pakaitomis skaitytinės ir giedotinės Šv. mišios. Nuo pietų iki pat nakties visuomet galima rasti čia abiejų lyčių, įvairaus luomo nuolankiai klūpančių, rankas pamaldžiai sudėjusių, akis į paveikslą pakėlusiu, tyliai besimeldžiančių žmonių. Per

Dievo Motinos šventes, t. y. lapkričio mėnesį švenčiant Švenčiausios Mergelės atlaidus, gatves, bažnyčią ir galeriją užplūsta didžiulės minios žmonių. Tuomet vakare vyskupas, apsilkęs nuostabiais bažnytiniais apdarais, su kunigų svita gerai apšviestuose Aušros vartuose priešais stebuklingą Dievo Motinos paveikslą gieda litaniją, skamba atitinkami, dažniausiai Stanislovo Moniuškos, kūriniai, ir pagaliau ganytojas su infula ant galvos ir pastoralu rankoje atsisuka į minią ir atsistojęs prie koplyčios lango ir grotelių laimina ją.

III PASIVAIKŠČIOJIMAS

Vokiečių gatvė. Pinigų kalykla. Namai: Poznanskių, Rojus, Pragaras, Gaidynė. Liuteronų bažnyčia. Namai: Miulerių, Šulco, Šv. Dvasios bažnyčia. Bajorų institutas. Įgulos cerkvė. Bažnyčios: Pranciškonų, Šv. Mikalojaus, Visų Šventųjų, Šv. Juozapo. Žydų sinagoga. Žydų ligoninė. Užburtasis rūsysis.

VOKIEČIŲ GATVĖ

Vokiečių gatvė viena iš seniausių; ji prasideda nuo rotušės ir baigiasi trijų gatvių – Vilniaus, Trakų ir Dominikonų – sankryžoje. Dar Gedimino laikais čia įsikūrė vokiečių pirkliai, kuriuos jis tyčia pasikvietė iš įvairių Hanzos miestų, taip pat retesnių profesijų amatininkai. Tuomet švari ir tvarkinga Vokiečių gatvė buvo miesto puošmena.

PINIGŲ KALYKLA

Tačiau vienu metu ji nebuvo vadinama Vokiečių, nes, anot mokslininko profesoriaus Adomavičiaus, dabartiniame sentikio Kinkulkinio name buvo pinigų kalykla. 1545 m. šį namą nusipirko Lietuvos valstybės įždininkas Hornostajus už 500 kapų lietuviškų grašių. Justo Liudviko Decijaus vadovaujama pinigų kalykla tuomet prilygo geriausioms to meto pinigų kalykloms.

POZNANSKIŲ NAMAS

Netoli rotušės stovi didelis mūrinis, dabar Poznanskių, namas, anksčiau priklausęs turtingam lietuviui Grigaliui Astikui, kuris 1580 m. birželio 18 d. buvo nukirsdintas karaliaus Stepono Batoro įsakymu už slaptus santykius su caru Ivanu IV Rūsčiuoju ir pinigų padirbimą. Paskui namas tapo Važinskių šeimos nuosavybe, iš jų įsigijo Poznanskiai. Namo frontone ligi šiol matyti lietuviškas Vytis, o po juo nišoje – gipsinė statula, vaizduojanti žmogų su ilga tunika, užrištomis akimis, viena ranka laikanti apnuogintą kardą, kita – teisingumo simbolį – svarstyklės. Šios statulos istorija aiškinama labai įvairiai. Vieni sako, kad ji buvo pastatyta kaip tik po to, kai Astikui buvo įvykdyta mirties bausmė, idant visus įspėtų, kad nešališkas, tarsi aklas, teisingumas laukia visų, nuo pačių turtingiausių iki vargetų. Kiti tvirtino, kad Važinskiai³ taip vaizdavo savo giminės simbolį. Tačiau arčiausiai tiesos gal yra toji versija, pasak kurios vienas iš Važinskių liepė pastatyti šią statulą su Vyčiu viršuje tada, kai dėl savo būsto remonto čia vienu metu gyveno kažkuris Lietuvos vyriausiasis tribunolas.

³ Pavardė *Važinskis* ir lenkų kalbos žodis *ważyc* (sverti svarstyklėmis) turi vieną šaknį.

ROJUS, PRAGARAS, GAIDYNĖ

Šios gatvės pradžioje trys namai kitados turėjo keistus pavadinimus: Rojus, Pragaras ir Gaidynė. Rojus priklausė tokiam Čižui, o Pragaras ir Gaidynė – našlei Jachimavičienei. Ten, kur buvo Rojus, dabar stovi Rosochackių namai, Pragaro vietoje – žydės Pesės Prensos* mūrinių; greta buvo ir Gaidynė. Pirmasis tokį pavadinimą gavo dėl to, kad jame gyveno malonūs, taikūs, tylūs ir pamaldūs žmonės, antrasis – dėl amžinai jame aidėjusio triukšmo, riksmo, barnių ir visokio ištvirkavimo. Kodėl trečiasis buvo vadinamas Gaidyne arba Gaidžių namais, aiškiai nenustatyta. Gal juose buvo laikomi gaidžiai, kurie, kaip Anglijoje, buvo auginami gaidžių kautynėms, o gal ten įsikūrė kokia miesčionių draugija, tokia kaip, sakykim, Krokuvos gaidelis... Kad ir kaip ten būtų, per 1748 metų baisų Vilniaus gaisrą visi trys namai supleškėjo iki pat pamatų, o liko vien keisti jų pavadinimai.

LIUTERONŲ BAŽNYČIA

Eidami šia gatve tolyn, kairėje pusėje matome evangelikų liuteronų bažnyčią. Vaitiekus Kojelavičius (*Miscellanea*, o vėliau ir Rostovskis teigia, kad 1555 m. į Vilnių atvažiuo iš Vokietijos toks Viklefas (Vinkleris?) ir Šv. Onos bažnyčioje pradėjo aiškinti Martyno Liuterio mokymą, o kai Vilniaus vyskupas, Alšėnų kunigaikštis Povilas Algimantaitis (mirė 1555 m. rugsėjo 4 d.) uždraudė tатаi daryti, prieglobstį jam suteikė Vokiečių gatvėje gyvenęs vilnietis Morštinas, ir ten ėmė burtis naujo mokymo išpažinėjai. Viklefas buvo ištremtas. Morštinas netrukus mirė, bet jo namai taip ir liko liuteronų prieglobsčiu. Šie įrengė čia pirma medinę, o vėliau ir mūrinę bažnyčią. 1624 m. gaisras sunaikino varpinę, po kurio laiko, 1655 m., tas pats likimas ištiko ir bažnyčią. Vėliau buvo atnaujinta 1662 ir 1687 m. 1737 m. gaisras vėlėi apgadino maldos namus, kuriuos atstatyti pradėta po kelerių metų ir baigta 1744 m. Vilniaus burmistro Jokūbo Gibelio 1624 m. įrengtas altorius nuo gaisrų nenukentėjo ir tebėra ligi šiol.

Prie galinių bažnyčios durų, kieme, yra erdvus ir gražus rūsys su nutiestais mūrytais ventilacijos kanalais. Ko gero, jame kadaise buvo laikomi mirusieji. 1855 m. birželio 24 d. (šv. Jono dieną) įvyko iškilmingas šios bažnyčios 300 metų jubiliejaus minėjimas. Tam buvo sudarytas tikro valstybės patarėjo Aleksandro de Roberčio vadovaujamas komitetas, kuris organizavo rinkliavą ir bažnyčios atnaujinimą, surengė iškilmes. Bažnyčios vidus buvo gražiai atnaujintas, altoriaus 4 evangelistų ir Nukryžiuotojo Kristaus statulos paauskuotos, o visos sienos skoningai išdabintos gėlėmis (daržininko Vėberio pastangomis). Šią iškilmingą dieną abiejų Vilniaus evangelikų tikėjimų, Augsburgio ir Helvecijaus, išpažinėjai ir dvasininkai suėjo draugėn ir pakiliai meldėsi stebimi valdžios atstovų ir pamaldžių bei smalsuolių minios. Vilniaus superintendantas kunigas Steponas Lipinskis pasakė gražią kalbą lenkiškai, pastorius Evertas ir kiti kalbėjo vokiškai, o žymusis kompozitorius Stanislovas Moniuška, atsilygindamas liuteronams už jų rūpinimąsi katalikų bažnytine muzika, sukūrė ta proga gražios muzikos, kurią, Vilniaus observatorijos direktoriui Zableriui pritariant vargonais, atliko muzikos mėgėjai ir mėgėjos. Šioms iškilmėms buvo nukaldinti sidabro, bronzos ir alavo atminimo medaliai, kurių vienoje pusėje buvo pavaizduotas Viešpats Kristus su įrašu aplinkui: „*Ich bin das Licht der Welt*“, t. y. „Aš esu pasaulio šviesa“, o kitoje pusėje, viršuje – Apvaizdos akis, siunčianti spindulius į Bibliją, kryžių ir taurę su įrašu: „*Gottes Wort bleibt ewig. Jubelfest des dreihundert Jahrigen Bestehens der Ewangelische Lutherischen Kirche zu*

* Šiame, dabar Prenska priklausančiame, anksčiau Klimaševskiu, name kitados nutiko baisus įvykis. Stovėjusi prie atdaro lango motina ir sūpavusi kūdikį mėtydama jį aukštyn, ūmai jis išsprūdęs ir nukritęs ant grindinio. Nevilties ištikta motina tuoj pat puolusi ir iššokusi iš paskos. Ir ji, ir vaikas buvę pakelti negyvi, suskaldytomis į grindinį galvomis. Langas buvęs užmūrytas, o ant tinko nupiešta freska, vaizduojanti moterį su vaikelio, tikriausiai tam, kad įspėtų aukles. Šį piešinį Vilniaus gyventojai matė gana ilgai, ir iš lūpų į lūpas ėjo liūdnas pasakojimas. Namas kadaise buvo didžiųjų medžioklių rezidencija, todėl jo kampe styro įmūryti elnio ragai.

Wilna, den 24 Juni 1855", t. y. „Dievo žodis amžinai gyvas. Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčios 300 metų gyvavimo jubiliejus, 1855 metų birželio 24“*.

Mūrinis namelis, už kurio pastatyta ši bažnyčia, atrodo labai senoviškai; žemi, skliautuoti vartai kitados galėjo būti tvirta, sunkiai įveikiama tvirtovė. Yra keli maži kiemeliai – iškalbingi tolimos praeities liudytojai. Ypač vienas kairėje, priešais bažnyčią, susisiekęs su pirmuoju siauru, tamsiu, skliautuotu, vingiuotu koridorėliu. Jį supa taip pat siauras, dviaukštis mūrinis namelis su senoviniais langais. Šiandien ten gyvena neturtingos našlės ir našlaičiai.

Į gatvę, vedančią nuo rotušės iki šios bažnyčios, iš abiejų pusių sueina su ja susisiekiantys skersgatviai. Vienas kairėje pusėje nuo Visų Šventųjų bažnyčios, šalia Voelko vaistinės, – Žemaičių, toliau – šv. Mikalojaus skersgatvis; dešinėje – du žydų skersgatviai: Kromų ir Mokyklos.

MIULERIŲ NAMAS

Už liuteronų bažnyčios praėję pro kelis įvairaus dydžio ir formos namus (pro kai kuriuos galima patekti į kitas gatveles), pamatysime didelį namą su erdviais butais, kurį supa didelis kiemas su mažu sodeliu ir vidinėmis galerijomis palei aukštus. Tai irgi senas, nors truputį vėlesnis statinys. Iš pradžių jis buvo Lietuvos išdininko Flemingo, paskui Bžostovskių, o dabar Miulerių, vienas iš kurių buvo žymus leksikografas, nuosavybė. Metų metais čia vyksta įvairiausi vieši pasilinksminimai, puotos, maskaradai, koncertai.

[...]

ŽYDŲ GATVĖS (JUODAS MIESTAS)

Šalia vienuolyno, kaip ir prie anksčiau minėtos Vokiečių gatvės, taip pat aplink pajuodusius ir aprūkčius nuo laiko vienuolyno mūrus vingiuoja keli apykreviviai, siauri, daugiausia izraelitų gyvenami skersgatviai įvairiais pavadinimais: Žydų, Žemaičių, Rūdninkų, Mėsinių, Mokyklos, Vežėjų, Stiklių* ir pan. Visa ši miesto dalis, gyvenama karaimų ir žydų, nuo senų laikų vadinama Juoduoju miestu. Abipus gatvių ir skersgatvių stovi daugybė senų mūrinių namų su įvairaus dydžio kiemais, į kuriuos vien pažiūrėti baisu, su bemaž vertikalčiai pastatytom kopėčiom, stačiais, siaurais, dažnai net be turėklų laipteliais, su tokiais pačiais siūbuojančiais, supuvusiais prieangiais, su perėjimais iš vienos gatvelės į kitą, slaptais rūšiais, požeminiais koridorėliais. O visuose šiuose sutrūnijusiuose namuose kimšte prisikimšę daugybė neturtingų, skarmaluotų šeimų, kurios dažnai, norėdamos susirasti vietą ir pigesnę kampelį, net ir viename kambaryje gyvena keliais aukštais neapsakomame tvaike. Kai kurie šie namai buvo tokie seni, kad patys susmuko ir virto griuvėsiais, laimei, prispaudė nedaug savo nelaimingų gyventojų.

[...]

SINAGOGA

Grįždami šia gatve jau matytomis vietomis, užsukime į izraelitų sinagogą Žydų gatvėje. Tai erdvus ir gana grakštus pastatas. Šioje vietoje kitados buvo karaimų sinagoga, bet vėliau nežinia kaip ji tapo žydų nuosavybe. Jos viduje esantis užrašas „szeleg“ reiškia 1572 metus; kai kas įrodinėja, kad tai jos įkūrimo data, tačiau, anot padavimų, sinagoga pastatyta gerokai anksčiau.

* Prof. A. F. Adamovičius parašė brošiūrėlę „Vilniaus Augsburgų bažnyčia – kronika, surinkta minint bažnyčios trijų šimtų metų sukaktį 1855 metų šv. Jono Krikštytojo dieną“. Vilnius. Zavadskio spaustuvė. – 70 p.

* Stiklių skersgatvis ir aikštelė, arba turgelis, šiandien Utėlėtasis, senais laikais buvo vadinami Palatskių nuo čekų stiklių ir lydytojų Palatskių, kurie čia turėjo savo dirbinių sandėlius.

ŽYDŲ LIGONINĖ

Vilniaus žydai turi savo ligoninę Pylimo gatvėje. Nuo seno jie būrėsi į įvairias draugijas, kurios šelpė neturtingus. Ligoninių brolija viename iš Žydų gatvės namų turėjo tris ar keturis kambarius. Praėjusio amžiaus pabaigoje ji įsigijo namą, kuriame šiandien įsikūrusi ligoninė. Imperatorius Aleksandras I 1805 m. paaukojo brolijai 3 tūkstančius sidabro rublių, kad šis namas būtų pritaikytas ligoninei, o 1806 m. skyrė jai išlaikyti po 2500 rublių asignacijomis metams. Nuo 1817 m. ligoninė kasmet iš pintinių rinkliavos gauna po 11074 sidabro rublius ir 92 kapeikas.

UŽBURTASIS RŪSYS

Žydų gatvėje, izraelito Leibos Leizerio name, yra užburtasis rūsys, arba požeminis urvas, apie kurį patys žydai pasakoja tokią istoriją. Kai praėjusiam amžiuje ūmai miręs žydas nepalikęs jokio potvarkio, namas buvęs parduotas iš varžytinių. Bet vos spėjęs įsikurti naujas savininkas, jį ėmusios taip negailestingai persekioti įvairios baisenybės, kad, įsibaiminęs ir nematydamas kitokios išeities, pasikvietęs vargšas į pagalbą tuo metu garsėjusį mokslingumu Vilniaus rabiną Elijų. Šis, iššaukęs tam tikrą valandą sau priklausančias, taip pat piktas dvasias, paliepęs perpus padalyti kambarį ir pradėjęs bylą. Pertvara perskirtos šalys iš eilės dėsčiusios savo pretenzijas į šiuos namus. Sėdįs prie Talmudo ir rimtai klausąs rabinas vienu žodžiu *stii!* bematant nutildydavęs bylininkų barnius ir rėksmus, o atidžiai išklausęs abiejų šalių pretenzijas, kai ir dvasios įrodžiusios savo teises į mirusiojo palikimą, teisėjas didžiai susimąstęs prie Talmudo ir ilgai rymojęs akis užmerkęs, susikaupęs. Pagaliau pravėręs akis bei lūpas ir taręs, kad abi pusės teisios. Tuomet kilę nauji rėksmai ir šauksmai, nes dvasios ėmusios džiūgauti, o žydas – garsiai priekaištauti, tačiau rabinas, dar sykį juos nutildęs, ryžtingai paskelbęs sprendimą – įsakęs namo dalį, t. y. vieną rūsį, atiduoti dvasioms, kaipo neteisėtiems mirusio savininko vaikams, bet kartu griežtai uždraudęs joms įeiti į kitą namo dalį. Tad rūsys buvęs užmūrytas ir nuo tada įsigalėjusi tyla.

IV PASIVAIKŠČIOJIMAS

Rūmų gatvė. Alumnatas. Imperatoriaus rūmai. Šv. Kryžiaus bažnyčia. Beprotnamis. Šv. Ignoto bažnyčia. Šv. Magdaliėtės bažnyčia. Skapo gatvė. Bernardinų skersgatvis. Zavadskio namai. Karališkasis malūnas. Botanikos sodas. Šv. Onos bažnyčia. Bernardinų bažnyčia. Šv. Mykolo bažnyčia. Sena evangelikų bažnyčia. Metropolijos soboras. Spaso vartai. Užupio tiltas. Vyskupų malūnas. Užupio kryžius. Šv. Baltramiejaus bažnyčia.

Dabar eikime į Rūmų, buvusią Vyskupų, gatvę. Ji prasideda ten, kur susisiečia Dominikonų ir šv. Jono gatvės, priešais Žydų skersgatvį, kuris veda į Utėlėtąjį turgų ir Švarco skersgatvį (pavadinimą gavo nuo čia gyvenusio Švarco, jo namus vėliau įsigijo Prijalgauskai; XVI a. Švarcas įdiegė tuo metu garsų plytų gamybos būdą).

JĖZUITŲ VAISTINĖ

Dešinėje pusėje kampinis namas su vadinamąja akademine vaistine kitados priklausė Universitetui. Kiek toliau šioje gatvėje, kur dabar įsikūrusi Imperatoriškoji gydytojų draugija, buvo jėzuitų vaistinė, kurioje jėzuitai pardavinėjo saldžią degtinę ir taboką ir iš to turėjo tiek pajamų, kad už jų sukauptas lėšas iškilo nuostabūs Vingio rūmai. Kairėje pusėje yra kunigaikščio Irenėjaus Oginskio namai.

ALUMNATAS

Tuoj už jų yra senovinis pastatas, ligi šių dienų vadinamas alumnatu. Čia buvo Vilniaus vyskupo Jurgio Radvilos 1582 m. įsteigta diecezijos seminarija. Vadinamojo popiežių alumnato išorinėje sienoje buvo įdomi popiežių galerija, kuri vėliau buvo užbaltinta.

IMPERATORIAUS (BUVĘ VYSKUPŲ) RŪMAI

Toliau prasideda Imperatoriaus rūmų mūrai su vartais nuo gatvės ir nuostabiu fasadu į aikštės pusę. Šioje vietoje, kur dabar stūkso Imperatoriaus rūmai, XIV a. stovėjo medinis namas, kuriame gyveno Goštauto pakviesti vienuoliai pranciškonai (tai jau esame minėję). Namus supo erdvus parkas, plytėjęs net iki tos vietos, kur dabar yra Šv. Kryžiaus (Bonifratrų) bažnytelė. Vėliau, kai pranciškonai persikėlė į dabartinį vienuolyną, šie namai tapo jų nuosavybe; čia yra gyvenęs pirmasis Vilniaus vyskupas Vasila. XVI a. Vilniaus vyskupai, ligi tol gyvenę šalia Katedros esančiuose nepatogiuose, ankštuose namuose, Jogailos jiems dovanotuose, kuriuose, anot padavimo, kadaise gyvenęs Krivių Krivaitis*, įsigijo iš pranciškonų šiuos gerokai išplėstus ir mieste žinomus Goštautų namus. Persikėlę jie gyveno čia nuolat ir vienas po kito plėtė ir gražino juos. Todėl ir imta namus vadinti Vyskupų rūmais. 1748 m. gaisras smarkiai apgadino jų flygelius ir parką. Praėjusio amžiaus pabaigoje šie rūmai tapo laikina imperatoriaus ir kunigaikščių kilmės didikų buveine bei nuolatinio Vilniaus karinių gubernatorių būstu**. Čia gyveno Smolensko kunigaikštis Kutuzovas būdamas Vilniaus kariniu gubernatoriumi ir vėliau kaip valstybės armijos feldmaršalas tam tikrą laiką viešėdamas šiame mieste; čia su savo galinga armija persikėlęs per Nemuną ir atvykęs į Vilnių, buvo apsistojęs Napoleonas I*, čia jau minėtasis feldmaršalas Kutuzovas tu

* Mes dar prisimename, kad senieji Vyskupų rūmai stovėjo netoli Katedros varpinės. Šie namai nuo Vasilos laikų visada priklausė Vilniaus ganytojams net iki vyskupo Zenkevičiaus, kuris 1749 m. lapkričio 18 d. privilegija, pirmiausia suremontavęs namus iš savo lėšų ir prelado Zebrovskio aukų, skyrė juos emeritams, arba diecezijos invalidų kolegijai, t. y. neturtingų kunigų, senų arba paliegsių prieglaudai. 1805 m. Jonas Nepomukas Kosakovskis įkėlė ten konsistorijos teismą. Šis senovinis namas, stovėjęs puspenkto šimtmečio, sugriautas po 1830 m. tvarkant Katedros aikštę.

** Paskutinis iš vyskupų šiame name gyveno vyskupas kunigaikštis Masalskis. Vyskupas Jonas Kosakovskis gyveno kapitulos name, Stroinovskis – dabartiniame Zavadskio, vyskupas Klangevičius – kapitulos namuose, šiandien vadinamuose Vyskupų namais Pilies gatvėje.

* P. Romualdas Lazarovičius maloniai teikėsi suteikti mums žinių iš nusipelnusio krašto istorijos tyrėjo a. a. Antano Marcinovskio užrašų apie Vilniaus namus, kuriuos 1812 m. buvo užėmusi laikina valdžia ir prancūzų generolai. Pateikiame čia šiuos duomenis: Joachimas *Muratas*, Neapolio karalius – buv. grafo Paco name, kuriame šiandien yra korpuso vado butas.

Eugenijus *Beauharnais*, Italijos vicekaralius (vėliau Leuchtenbergo kunigaikštis) – Nagurskių name, šiandien kunigaikščio Irenėjaus Oginskio, Vyskupų gatvėje.

Kunigaikštis *Neufchateln* (maršalas *Berthier*) – name, kurį šiandien užima gubernijos valdžia, Šv. Jono gatvėje.

Kunigaikštis *Friulie, Duroc* – Universiteto patalpose, profesoriaus Rustemo bute, kitapus aikštės prieš generalgubernatoriaus rūmus. Maršalas *Ney* – rūmuose, su imperatoriumi Napoleonu.

Kunigaikštis *Reggio* (maršalas *Qudinot*) – kanauninko Boguslavskio, šiandien infulato Fijalkovskio, name.

Kunigaikštis Gdanskis (maršalas *Lefebvre*) – vyskupo Kosakovskio, šiandien knyginininko Zavadskio, name. Čia taip pat gyveno jo sūnus, brigados generolas, miręs Vilniuje kariuomenei traukiant atgal ir palaidotas Bernardinų kapinėse.

Kunigaikštis *Bassano* (*Maret*, užsienio reikalų ministras) gyveno Vankovičių name, šiandien priklausančiame JD Lietuvos metropolitui Juozapui, Didžiojoje gatvėje, o vėliau – Sulistrovskių name Skapo gatvėje.

Generolas *Hogendorp*, Lietuvos generalgubernatorius – pirmiausia Miulerių name, vėliau gubernatorių name, kuriame šiandien įsikūrusi gubernijos valdžia.

Generolas *Duronelis*, Vilniaus miesto gubernatorius – Umiastovskių name Dominikonų gatvėje.

Brigados generolas *Jomini*, po Duronelio paskirtas Vilniaus gubernatoriumi – Vankovičių name.

Generolas *Bertrand* – Michelio name priešais rotušę, o vėliau – kanauninko Stanevičiaus kapitulos name.

Baronas *Binion*, imperatoriaus komisaras prie vyriausiosios Lietuvos valdžios – buvusiame Bžostovskio, vėliau Marcinkevičiaus Žabos, o šiandien grafo Stepono Pliaterio, name.

Kunigaikštis Juozapas Poniatovskis – Vyskupų name Pilies gatvėje, kur vėliau gyveno vyskupas Klangevičius ir šiandienis arkivyskupas V. Žilinskis.

pačių metų gruodžio mėnesį sveikino imperatorių Aleksandrą I išvijus prancūzų kariuomenę už Nemuno. Pavelas I savo viešpatavimo laikais čia gyveno 1796 m., Aleksandras I – 1812, 1815, 1819 ir 1822 m., imperatorius Nikolajus – 1837 ir 1850 (nuo gegužės 22 iki 26 d.), dabartinis monarchas – 1849 (liepos 13) ir 1850 m., prūsų karalius, dabartinio pirmtakas, čia apsistojo keliaudamas iš Berlyno į Peterburgą su tuomet dar mažamečiu dabartiniu karaliumi. Šie rūmai atnaujinti, perdaryti ir papuošti taip, kaip jie atrodo dabar, 1832 m. Gerokai sumažinus parką, liko daugiau vietos didelei aikštei, kurioje 1853 m. įrengtas fontanas. Rūmuose yra Rytų apeigų Šv. Aleksandro Nevskio koplyčia.

Priešpriešiais vartus, vedančius į erdvią rūmų aikštę iš gatvės pusės, stūkso buvusio Universiteto, observatorijos ir Senienų muziejaus pastatai, kuriuos jau minėjome antrame pasivaikščiujime.

ŠV. KRYŽIAUS (BONIFRATRŲ) BAŽNYČIA. BEPROTNAMIS

Kairiajame rūmų aikštės pakraštyje stovi Šv. Kryžiaus bažnytėlė, o prie jos įstaiga, kurioje buvo uždaromi ir gydomi vyrai, susirgę psichinėmis ligomis. Šioje vietoje XIV a. Lietuvos kunigaikščio Algirdo laikais buvo palaidoti septyni nukankinti pranciškonai, mat ši vieta buvo Goštautų namų, kuriuose šie vienuoliai gyveno, teritorijoje. 1543 m. Vilniaus vyskupas, Alšėnų kunigaikštis Povilas Algimantaitis ant jų kapo pastatė bažnytėlę. 1635 m. vyskupas Abraomas Vaina įkurdino prie Šv. Jono brolijos vienuolius, paprastai vadinamus bonifratrais, ir dar įsteigė psichinių ligų ligoninę, kurią ligi 1843 m. tvarkė bonifratrai. Paskui ji kaip globos įstaiga atiteko globėjų tarybai. Šiandien ligoninę kuruoja žymus mūsų archeologas, Archeologijos komisijos pirmininkas ir Vilniaus senienų muziejaus vedėjas grafas Eustachijus Tiškevičius.

Bažnytėlė nedidelė, apytamsė, jos viduje yra šulinys tyro šaltinio vandens, kuris, anot žmonių, turi stebuklingą akių gydymo galią. Viršum pagrindinių durų sienoje yra Dievo Motinos atvaizdas, kurį žmonės labai garbina ir kaip prieš Aušros vartų paveikslą praeidami nusivožia kepures. Kitados bažnyčioje buvęs akmuo su įrašu: „Šią koplyčią pastatė Vilniaus vyskupas, Alšėnų kunigaikštis Povilas 1543 m.“ Šiandien tas akmuo išimtas ir įmūrytas į išorinę bažnyčios sieną.

Dar neseniai šalia bažnytėlės vingiavo siauras, kreivas, purvinas Bonifratrų skersgatvis, kurio vienoje pusėje buvo Imperatoriaus rūmų parko mūras, o kitoje stovėjo varganos, į žemes susmegusios medinės lūšnelės; juo galima buvo išeiti į Šv. Ignoto skersgatvį ir Totorių gatvę. Šiandien šių namukų jau nėra, o jų vietoje plyti nedidelė aikštė. Joje susikerta dvi naujos, bažnytėlę ir ligoninę apglėbiančios, gatvės, kurios Vilniuje ir jo apylinkėse karo su vengrais metais (1848 m.) stovėjusių imperatoriškos gvardijos pulkų garbei pavadintos Semionovskaja ir Preobraženskaja.

[...]

BOTANIKOS SODAS

Dabartinis generalgubernatorių parkas Universiteto gyvavimo metais priklausė šiai mokslo įstaigai ir čia žymusis gamtininkas Stanislovas Jundzilas įsteigė Botanikos sodą. Nuostabus tatau kampelis! Iš visų pusių jį skalauja Vilnia, kitapus jos stūkso puikūs Trijų kryžių, Pilies ir kiek toliau Bekešo kalnai. Per Vilnią permestas gražus tiltelis veda į kalnus. Kas lankė juos, ypač saulei tekant, ir grožėjosi nuo jų pasakiškais vaizdais, tas gali suprasti, kokie jie brangūs ir žavūs kiekvieno vilniečio širdžiai. Vasaros vakarais sode groja muzika, minios žmonių plūsta takais. Pavargę randa poilsį po milžiniškomis, Jundzilo rankomis pasodintomis tuopomis, po kuriomis ir jis senatvėje, uždarius Universitetą, mėgdavo parymoti.

Generolas grafas Vincentas Krasinskis, Napoleono gvardijos lenkų ulonų pulko vadas – name, kuris vadinamas Kardinalija, šiandien pašto pastatas, kuriame, armijai bėgant, taip pat nakvojo kunigaikštis Dominykas Radvila.

Pasiuntiniai – Prūsų *Kruzemarp* ir Jungtinių Valstijų *Monroe* – Miulerio name Vokiečių gatvėje.

Laikina Prancūzų valdžia buvo įsikūrusi Kosakovskio, šiandien Zavadskijų, name Bernardinų skg.

Buvusio botanikos sodo šiltnamis taip pat priskirtinas prie krašto paminklų; jo statybai Vilniaus gubernatorius Jonas Frizelis šio amžiaus pradžioje davė 40 000 plačių, senovinių išardytos (1797 m.) Žemutinės pilies plytų, iš kurių buvo pastatyti gilūs šiltnamio pamatai ir pusė sienų aukščio*.

Tačiau dar syki grįžkime į Bernardinų skersgatvį, kuriuo paėję kelis žingsnius už Zavadskių namų atsidursime Bernardinų aikštelėje.

ŠV. ONOS BAŽNYČIA

Kiekvienas, patekęs čia pirmą kartą, nejučiomis susižavi. Ir nenuostabu, kad imperatorius Napoleonas, išvydęs Šv. Onos bažnyčią, apie kurią kaip tik ir kalbame, tarė atmintinus žodžius: „Šią bažnyčią aš ant delno nusineščiau į Paryžių!“

Priešais pamatome nuostabų, tarytum ažūrinį, gotikos tinklą. Grakštūs bokšteliai, siauručiai langai, langeliai, angos, karnizai, karnizėliai, laužyti frizai, lenktos arabeskos sudaro drąsiai, neįtikėtinai lengvą ir harmoningą visumą. Beprasmiška būtų ieškoti atramų, sujungimų, aiškintis, kaip visa tai laikosi ar į ką remiasi. Matomos vien raudonos plytos ir kalkės, kurios kelis šimtmečius, tiesiog neįsivaizduojamai ištvėringai laiko šį architektūros stebuklą, genialios minties įsikūnijimą.

Smulkiai Šv. Onos bažnyčios neaprašinsime. Ją reikia regėti ir žavėtis, kaip grožėjosi tie, kurie lankėsi Akvisgrane, Strasbūre, Vienoje ir kituose miestuose, kur senesnės ir žymesnės gotikinės šventyklos negu mūsų bažnytelė verčia dievinti meną ir jo kūrėjus. Pasakysime tik tiek, kad jos frontone yra trys bokštai, vidurinis aukštesnis už šoninius. Tarp šių trijų bokštelių yra dar du mažesni, bet visi jie vienodos formos. Juose vyrauja pleišto formos, kurias sudaro įgaubtos linijos. Storas atbrailas keičia vis plonesnės. Langai baigiasi pusapvale tiesia linija arba smailia arka. Viršum durų iki pusės fasado aukščio siekiantis puslankis, dalijamas trijų vertikalių karnizų, gaubia keturis langus. Viršum puslankio kyla į vidurinį karnizą besiremiantys įgaubti lankai, pereinantys į išlenktą arką. Vis siaurėjanti smaili pagrindinio bokšto viršūnė tarytum ištirpsta danguje. Bokštelių viršūnes dengia iš kreivų linijų suformuotos piramidės, o keturiuose šonuose tarytum lengvai pakibę mažesni bokšteliai. Žema pusapvalė arkada sudaro įėjimą į bažnyčią. Dvejos mažesnės durys užmūrytos, nes, mūriui smengant, jos giliai nugrimzdo į žemę. Todėl teko kelti ir bažnyčios grindis. Bažnyčios ilgis – apie 100, plotis – apie 40 lietuviškų uolekčių kartu su mūro storium.

Visas žavesys pradingsta, vos tik įeini į šventyklos vidų. Kažkuris gaisras sunaikino viduje buvusias vertybes ir paminklus. Juk čia amžino poilsio atgulė trečia šlovingojo Vytauto žmona, Alšėnų kunigaikštienė Julijona, mirusi 1448 m. Dombrovičiuose, netoli Lvovo, sulaukusi 70 metų. Šiandien bažnyčios vidus išbaltintas, joje yra trys altoriai, choras, sakykla, o daugiau nieko įstabaus.

Šio žavingo, beveik vienintelio mūsų šalies gotikos paminklo įkūrimo data gana ilgai buvo nežinoma. Bet iš vėlesnių nusipelnusio kraštui Narbuto tyrimų šis tas paaiškėjo.

1394 m. Vilnių kurį laiką buvo apgulę kryžiuočiai. Kaip buvo įprasta, dingstį davė noras atversti pagonis į krikščionybę. Tuomet dvasininkai, norėdami pademonstruoti, kad Vilnius yra katalikų miestas, surengė iškilmingą procesiją iš Katedros į Šv. Onos bažnyčią.

1397 m. didysis Kryžiuočių ordino špitolininkas atvyko kaip pasiuntinys pas didįjį kunigaikštį Vytautą ir parašė savo kelionės dienoraštį, kurį išvertė Zegota Onacevičius. Jame aprašyta ir Šv. Onos bažnyčia, kuri savo trapiais bokšteliais dominavo viršum aplinkinių medžių.

1398 m. Vilniaus vyskupas Andrius Vasila testamentu šį tą užrašė ir Šv. Onos bažnyčiai aiškiai nurodydamas, kad ji yra mieste.

Be to, iš šaltinių, esančių Sapiėgų Derečino dvare, Narbutas nustatė, kad Šv. Onos bažnyčią pastatė Malborko konvento mūro meistras Jonas Puhrbachas, kurį pasikvietė Vytauto žmona, didžioji

* Iš išardytos Žemutinės pilies plytų taip pat buvo pastatytas sentikio Abrahamo namas Pilies kalno papėdėje, dabar virtusioje žemutinės tvirtovės apkasais, ir skirtas inžinierių butams.

kunigaikštienė Ona. Jis, vokiečio Retkės padedamas, statybą pradėjo 1392 m. ir baigė per ketverius metus*. Panašaus stiliaus turėjo būti Malborko pagrindinio konvento fasadas iš kiemo pusės.

Nuo 1581 m. prie Šv. Onos bažnyčios gyvuoja Šv. Onos arkibrolija, turinti nuosavus namus, esančius prie kairiojo Pilies gatvės kampo einant Šv. Mykolo gatve. Jų sienoje įmūrytas juodo marmuro šv. Onos paveikslėlis su tokiu įrašu: „Šv. Onos namai, privilegijuoti, vėl rekuperuoti 1642 metais“. Kaip skelbia Šv. Onos bažnyčios dešinėje pusėje sienoje įmūryta didelė akmens plokštė, tatai buvusi dovana Jokūbo Naporkovskio ir jo žmonos Onos Benesaitės, mirusių 1625 m. nuo maro. Šioje bažnyčioje per tam tikras šventes vienas iš bernardinų kunigų, kuriems priklauso ši bažnyčia, vokiečių kalba sako pamokslą vokiečiams katalikams. Mat čia yra vokiečių katalikų Šv. Martyno kongregacija, įsteigta galbūt XV a. pradžioje, atnaujinta 1604 m., patvirtinta vyskupo Abraomo Vainos 1636 m. rugsėjo 23 d. Jos įstatai patvirtinti 1640 m. balandžio 29 d. Ji turi Apaštališko sosto privilegijų, t. y. Grigaliaus XIII 1650 m. vasario 25 d., Inocento X 1651, Pijaus VI 1785, be to, Vladislavo IV 1646 m. gruodžio 30 d. privilegiją ligoninei, taip pat Jono Kazimiero, Augusto II ir Augusto III. Ši kongregacija vėliau egzistavo prie jėzuitų Šv. Ignoto bažnyčios, o šio amžiaus pradžioje vėlei perkelta į Šv. Onos bažnyčią.

[...]

KALVINŲ BAŽNYČIA

Jau sakėme, kad uolus kalvinas Mikalojus Radvila Juodasis savo namuose įsteigė bažnyčią, arba greičiau koplyčią, kur vėliau buvo klinika, ir ten naujaticiai meldėsi 16 metų. Anot Narbuto, tik apie 1561 m.** jie persikėlė į naują pastatytą evangelikų bažnyčią, kuri buvo toje vietoje, kur šiandien gimnazijos pensionas, Šv. Mykolo skersgatvio ir aikštės, esančios priešais Šv. Mykolo bažnyčią, kampe; ši aikštė driekėsi iki buvusių Puzinienės, dabar Kviatkovskio, namų. Po nelaimingo 1639 metų katalikų ir evangelikų susidūrimo 1640 m. gegužės 26 d. seimo sprendimu bažnyčia, ligoninė ir evangelikų mokyklos buvo uždarytos ir iškeltos už miesto sienos. Iš Kalvinų bažnyčios likučių buvo pastatyti Mikuličių namai, kuriuos vėliau nusipirko Universitetas. Šiuose namuose buvo įrengtos chemijos salės ir laboratorijos. Čia mokytas, iškalbingas Andrius Sniadeckis dėstė chemijos kursą. Po jo šį postą užėmė savo mokytojo vertas mokinytis Ignotas Fonbergas.

[...]

* Šioje knygoje nėra galimybės tvirtinau argumentuoti fakto, kad šį nuostabų Vilniaus papuošalą fundavo Lietuvos didžioji kunigaikštienė Ona, bet smalsus skaitytojas apie tatai ras daugiau žinių T. Narbuto veikale *Mažiau svarbūs istoriniai raštai*. P. Sobeščanskis mini šią detalę kūrinyje apie senovės Lenkijos meno paminklus (T. 1. – P. 118).

** Mikalojus Radvila Juodasis priėmė evangelikų reformatų tikėjimą apie 1553 m. Pirmą bažnyčią įrengė savo rūmuose (vėliau Kardinalija), priešais Šv. Jono bažnyčią. Po trejų ar ketverių metų, t. y. 1557 m., ji buvo perkelta į to paties Radvilos Juodojo rūmus Lukiškių priemiestyje (Lukiškės prasidėjo už Vilniaus vartų toje vietoje, kur šiandien stovi Inčiko ir Sniadeckijų namai: tad galima manyti, kad bažnyčia buvo tuose rūmuose, kur šiandien yra įsikūrusi Labdara, vienuose iš seniausių Radvilų rūmų). Iš ten 1562 m. bažnyčia perkelta (anot Kojelavičiaus) į buvusį Goštautų namą netoli Žuvų turgaus, t. y. į mūrinį statinį, kuriame buvo klinika. Čia bažnyčia veikė 16 metų, o apie 1578 m. Mikalojus Kristupas Radvila, vadinamas Našlaitėliu, grįžęs prie katalikų tikėjimo, uždarė tėvo rūmuose Kalvinų bažnyčią, o pamaldos buvo perkeltos į naująją, esančią priešais Šv. Mykolo bažnyčią. Ten veikė iki 1610 m., o iš tos vietos iškelta už miesto, už Trakų vartų. Ten buvo iki 1682 m. (balandžio 2), t. y. kol ją sugriovė minia. Paskui Uosto gatvėje buvo pastatyta medinė bažnytelė, gyvavusi 144 metus. Tik 1830 m. buvo pradėta statyti dabartinę, mūrinę bažnyčią, kuri buvo atidaryta 1835 m.

Kad iš Lukiškių rūmų bažnyčia buvo perkelta tiesiai į namą, kuriame veikė klinika, nėra nė mažiausių abejonių. Tą įrodo Kojelavičius (*Miscellanea*, t. y. *Įvairenybės*), taip pat Mikalojaus Radvilos Juodojo testamentas, rašytas 1565 m. gegužės 27 d. Lukiškėse, kuriame pasakyta: „O kapą savo kūnui noriu turėti toje pačioje bažnyčioje, kur ir mano žmona palaidota, mano namuose, esančiuose turguje kitapus gatvės, priešais ponų Astikų namą, etc.“ Be to, Mikalojus Kristupas Radvila, 1597 m. sausio 27 d. dokumentu užrašydamas tą patį namą savo sūnui Jonui Jurgiui, priduria: „Kuriame ilsisi ir mūsų tėvų palaikai.“ Nelemtame straipsnyje apie Lenkijos senovę (Poz., 1812. – T. 1. 2. 706) su antrašte „Vilnius“, kuriame pilna klaidų, pasakyta, kad Radvila Juodasis 1562 (?) m. perkėlė pamaldas į savo erdvius rūmus, kurie plytėjo nuo Žuvų turgaus net iki Šv. Jono bažnyčios?! Autorius, ko gero, dvejus rūmus – Kardinaliją ir seną Goštautų, arba buv. Kliniką, – nežinodamas apie geroką atstumą tarp jų, taip pat kad vieni stovi dešinėje gatvės pusėje, o kiti kairėje, pamanė esant vienus.

V PASIVAIKŠČIOJIMAS

[...]

BOKŠTO GATVĖ

Eikime toliau Bokšto gatve. Čia, priešais buvusios Dvasinės akademijos mūrus, stovi didelis Valickio namas, kuriame jo savininkas turėjo keistenybių kabinetą. Jo didžioji dalis atiteko buvusiam Vilniaus universitetui. Toliau yra Haušteino namas, už kurio kairėn, žemyn, prie Vilnios ir Safianikų, leidžiasi stati gatvelė. Jos pakraščiais, prie Vilnios pastatytos didelės pirties link, įrengti akmeniniai laiptai. Dešinėje pusėje yra buvusio Universiteto profesoriaus Vaškevičiaus namas. Čia, kaip ir ten, kur buvusios Akademijos mūrų pusėje vienas šalia kito stovi namukai, XVI a. buvo šventųjų Kozmos ir Damijono cerkvės kapinės. Dar ligi šiol, kasant daržus, kartais galima užkliudyti kaulą ar kaukolę. Bet štai įkopėm į statų kalną, kurio viršūnėje yra buvęs tikras bokštas arba sargybos įtvirtinimai. Čia, šalia jų, greičiausiai medinių, buvo seniausia, prieš Gedimino laikus atsiradusi, Vilniaus gyvenvietė. Remdamasis Rotundo kronika, Narbutas tikina, kad po šiuo kalnu esama skliautuotų požemių su akmenimis grįstomis salėmis ir nišomis; juose turėjusi būti ir paslaptinga pagonių šventykla, vadinamoji Atlamba. Ligi šiol tarp žmonių sklinda apie šį tunelį, arba požemį, įvairių gandų*. Seni Vilniaus gyventojai sako, jog iki 1812 m. jiems yra tekę matyti dalį šių urvų, nes užgriuvę skliautai neleido patekti į vidų. Parodo net angą (nuo gatvės pusės už Kūdikėlio Jėzaus prieglaudos), kuri neseniai buvo aklina užmūryta. Sklinda dar vienas išgalvotas padavimas, kad šiais, net iki Trakų einančiais, požemių takais kadaise traukė iš Vilniaus didelės procesijos. Senais laikais buvo plačiai paplitusi nuomonė, kad šiame urve gyvenęs basiliskas⁴, kuris smalsuolius žudydavęs savo žvilgsniu, kol vienas akiplėšiškai drąsus žmogus prisiartinęs prie jo iš priekio su dideliu veidrodžiu. Basiliskas išvydęs savo atvaizdą ir savojo žvilgsnio nukautas kritęs žemėn negyvas. Tatai mini ir Jonas Skovronskis, aprašydamas 1610 metų gaisrą.

Bokšto gatvė įsilieja į ilgą Subačiaus gatvę, kurios pavadinimas kilęs iš žodžių *z uboča*, kas reiškia nuošalę. Šioje gatvėje, priešais vadinamąjį Bokšto kalną, kairėje pusėje, Aleksandriui Jogailaičiui viešpataujant (1505 m.), be kitų, buvo pastatyti ir Bokšto vartai, dar vadinami Subačiaus. Virš jų buvo budelio ir jo parankinių (hyklių) butas. Pastarieji privalėjo gaudyti miesto šunis ir pro vartus gabenti juos į budelio namus. Tad kai kas mano, kad gatvės ir vartų pavadinimas gali būti kilęs iš žodžio *sobaka*, t. y. šuo.

* Vieną iš jų papasakokime sutrumpinę: šioje vietoje stovėję puikūs rūmai, o juose gyvenęs neapsakomas turtuolis su vienturte dukra, nepaprastai gražia, bet kaprizinga, pasipūtusia ir niekinančia visus, kurie siekė jos rankos. Turtuolis miręs. Rūmai ir turtai prasmegę į požemius. Netrukus ir dukra iškeliavusi paskui tėvą, o už savo puikybę buvusi pasmerkta saugoti užburtų turtų tol, kol kas nors malda išvaduosią ją nuo atgailos. Taip nelaimingoji kentusi daugelį metų, kol kartą naktį vienas Vilniaus gyventojas susapnavęs: jei jis nusileisias į požemį ir ten pasimelsias už nusidėjėlę, ji būsianti atleista nuo bausmės, o turtai atiteksią jam. Tačiau su sąlyga – šis išvaduojuojas turįs pasiimti su savimi viską, ko galį pririnkti maldai, ir pradėtas maldas turįs būtinai baigti, nes kitaip visas susitarimas neteksias galios. Tad jis, kupinas vilčių, nuėjęs į požemį, pasiėmęs su savimi dvi vaško žvakes su žvakidėmis, maldaknygę ir kitką, ko jam rodėsi reikėsia, ir iš tikro išvydęs didžiules geležines skrynias su sklidiniais aukso maišais, o šalia – juos saugančią užkeiktą merginą, tarsi iškaltą iš balto marmuro. Jis uždegęs žvakes, pradėjęs ilgas atgailos psalmes. Staiga mergina sudrebėjusi, ir džiaugsmu nušvitęs jos akmeninis veidas. Jau buvo įpusėjęs psalmes, kai netikėtai nežinia iš kur pakilęs vėjas, žvakės degdamos ėmusios vis greičiau tirpti, o liepsnelės negalėjusios išsilaikyti ant pernelyg ilgų dagčių; tad būtinai reikėję jas sutrumpinti, o jis pamiršęs pasiimti žnyples; baimė prarasti lobius atėmusi jam nuovoką, nesumojęs, kad galima tatai padaryti ir pirštais. Žvakės tolydžio vis greičiau tirpusios, o jis stovėjęs be amo nepajėgdamas skaityti. Staiga žvakės užgesusios, o vargšo ausis pasiekusi gaili dejonė ir po jos žodžiai: „Pražuvau amžiams!“ Netrukus požemių skliautais nuaidėjęs baisingo kažin kokio pašaipaus juoko aidas, žemė atsivėrusi, ir maišas po maišo su dusliu trenksmu ėmė kristi į gelmes. Kai visa tai nutilę, jis vėl uždegęs žvakes, bet jau nepamatęs nei merginos, nei maišų aukso. Tik dvelkusi pragariška smarvė, privertusi nusivylusį sprukti. Šis padavimas tikriausiai paimtas iš kitur ir pritaikytas Bokšto požemiams.

⁴ Basiliskas – fantastinė padavimų būtybė, panaša į gaidį su gyvatės uodega ir varlės akimis, žudančio žvilgsnio baidyklė.

[...]

VI PASIVAIKŠČIOJIMAS

Šv. Jurgio bažnyčia. Žalasis tiltas. Bokštelis su Išganytojo figūra. Šv. Rapolo bažnyčia. Piromontas. Buvusi Šv. Teresės bažnyčia. Buvusios žydų kapinės. Tuskulėnai. Lukiškės. Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia. Kalėjimo tvirtovė. Mečetė.

Kitados šalia Katedros buvusių bulvarų pabaigoje pasukę į kairę, patenkame į plačią, tiesią, ką tik nutiestą gatvę, esančią netoli Šv. Jurgio bažnyčios ir todėl vadinamą Šv. Jurgio prospektu. Anksčiau čia buvo daktaro Čarnockio parkai. Laikui bėgant, kai abipus prospekto pagal planą bus pastatyta namų, jis tikrų tikriausiai taps viena iš puikiausių miesto gatvių. O Katedros frontono, tokio nuostabaus, statulos papildys gražų vaizdą; jau ir dabar, nutiesus šią gatvę, Katedros frontonas atrodo daug įspūdingesnis.

[...]

ŽALIASIS TILTAS

1529 m. Vilniaus vaivada Albertas Goštautas gavo karaliaus Žygimanto I privilegiją statyti naują tiltą, o darbai vėliau atskira karališka privilegija buvo pavesti tuometiniam miesto pilininkui Ulrichui Hozijui, kuris 1536 m. baigė mūryti didelį tiltą su malksna dengtomis pastogėmis, krautuvėlėmis abiejose pusėse. Jis buvo vadinamas Didžiuoju arba Vilniaus tiltu. 1621 m. buvo atnaujintas Vilniaus miesto gyventojų sąskaita, o 1655 m., per tiltą traukiant rusų kariuomenei, jis sudegė. Jo vietoje 1674 m. pagal pulkininko Fredanio projektą karališkasis dailidė Fickas surentė naują. 1766 m. tiltas dar sykį buvo atnaujintas ir tikriausiai tuo metu nudažytas žaliai, nes nuo tol iki šių dienų vadinamas Žalioju tiltu. 1812 m., prieš pat Napoleonui įžengiant į Vilnių, tiltas buvo padegtas. Vos tik jis su savo milžiniška armija įėjo į miestą (birželio 28 d.) ir tatai sužinojo, tučtuojau, beveik nepailsėjęs, nuvažiavo prie Neries. Ten, priešais degantį tiltą, liepė atnešti iš gretimo namo paprastą taburetę ir atsisėdo ant jos. Tuo metu kareiviai jo įsakymu iš čia pat besimėtančių rąstų ir plaustų pradėjo sparčiai tiesti plaukiojamąjį tiltą. Vilniaus miesto gyventojams tai buvo naujas ir negirdėtai įdomus reginys. Savo pergalemis išgarsėjęs didvyris sėdėjo ramiai, retsykiais mesdamas žvilgsnį į šen bei ten spragsinčią, turėklais bei tilto kolonomis šokinėjančią liepsną. Jis vilkėjo žalią kavalerijos šaulio mundurą su tokiais pačiais atvartais, ant krūtinės spindėjo Didžiojo kryžiaus legiono žvaigždė, ant akių buvo užsimaukšlinęs jam pritinkančią skrybėlę, žodžiu, buvo toks, koks dažnai buvo vaizduojamas portretuose. Glaudžiu ratu jį supo Prancūzijos maršalai tamsiai mėlynais, gerokai auksuotu sidabro peltakiu padabintais paradiniais mundurais, su pliumažais ant skrybėlių. Už jų – įvairiaspalviai ginkluoti pėsti ir raiti kareiviai, o už šio dvigubo karinio kordono spraudėsi abiejų lyčių, įvairaus amžiaus ir luomo miesto gyventojų minia, smalsiai spoksanti į sėdintį imperatorių, kuris šnekučiavosi su netoli jo stovėjusiu Vilniaus pijorų kunigu Glogovskiu, tarpais atsigrėždamas į kurį nors iš jį apspitusių maršalų ir duodamas nurodymus. Toliau upės pakrantėje grūdosi sėdintys ir gulintys, rūkantys pypkes, girdantys arklius kareiviai, kurie tarsi nesidomėjo tuo, kad visai čia pat yra jų aukščiausiasis valdovas. Taip Napoleonas išsėdėjo ant Neries kranto porą valandų, kol buvo nutiestas naujas tiltas; o kai tik darbas buvo baigtas, jis ūmai atsistojo, rankas už nugaros susidėjo ir nuėjo peržengdamas ant kelio gulėjusius rąstus. Ant jų sėdėję arba pusiau gulėję kareiviai nė nekrusteldavo, tik pakeldavo ranką prie šalmo ir šitaip sveikindavo monarchą. Priėjęs tiltą, jis pirmas žengė ant jo, perėjo visą, apžiūrėjo, pagyrė darbą, įsakė apdovanoti darbininkus, paskui apsisukęs sėdo ant atvesto žirgo, ir aidint garsiems minios šūksniams išjojo iš miesto. O kitą dieną, šventiškai iliuminuojant namus, be kitų papuošimų, ant kanauninko kunigo Boguslavskio namų Pilies

gatvėje pasirodė didelis, ryškiai apšviestas piešinys, tiksliai vaizduojantis prie Neries priešais degantį tiltą sėdintį Napoleoną, apsuptą maršalų, kareivių ir smalsios minios. Buvo šalia imperatoriaus net ir tas pijoras, su kuriuo jis kalbėjosi. 1827 ir 1828 m. tiltas buvo atnaujintas, o 1848 m. visas restauruotas.

BOKŠTELIS SU IŠGANYTOJO FIGŪRA

Už tilto, kairėje, stūkso didelė mūrinė bažnyčia, o priešais ją, ant kalvos, – mūrinis bokštelis su stogeliu, po kuriuo matyti skausmingą kryžių nešančio Išganytojo figūra. Čia kitados stovėjo šv. Jono Nepomuko statula, bet laikui bėgant ji gerokai paio, tada tuometinis bažnyčios rektorius kunigas Ptakas 1719 m. sumanė pastatyti naują, bet šio darbo ėmėsis skulptorius sukūrė Išganytojo skulptūrą. Kunigas ilgai atsisakinėjo ją pripažinti, bet galų gale nusileido ir 1720 m. gegužės 9 d. pašventino šią statulą ir bokštelį, į kurį ją iškilmingai įmūrijo; o ne per seniausiai jį atnaujino stebuklingai pasveikęs luošys, neturtingas Červinskos namo (Trakų gatvės kampas) sargas Motus Pakulavičius. Nuo tada įvairiu paros ir metų laiku čionai galima pamatyti minias senių, moterų ir vaikų, turtingų ir vargšų, klūpomis besimeldžiančių ir su malda lūpose einančių keliais aplinkui bokštelį. Perdėm savimi pasitikintis, išdidumo kirmino graužiamas žmogus, kurį pirma pasitaikiusi neganda nušluos nuo žemės paviršiaus, atleidžiai šyptelės, bet paprastas, nuolankios širdies žmogus įžvelgs čia dievotų širdžių atgailą, ir jo dėkinga siela kartu su besimeldžiančiais atsigręš į visų gėrybių kūrėją.

Vėliau buvo ketinama akmenimis sutvirtinti kalvos papėdę, bet vos tik pamėginta kiek giliau įsmeigti kastuvą, nuo jo pabiro žmonių kaulai ir daugiau patyrinėjus paaiškėjo, kad visa ši kalva supilta iš žmonių palaikų. Kada atsirado šis pilkapis, tikrų žinių nėra. Greičiausiai tatai įvyko arba per maro epidemiją, arba kurį nors priešų antpuolį, kai paprastai žūdavo tūkstančiai žmonių, o palaidoti kiekvieną atskirai nebūdavo sąlygų, todėl būdavo užkasami visi kartu. Žmonių palaikai buvo sudėti į kelis didžiulius karstus, pirmiausia perkelti į Šv. Rapolo bažnyčią, kur įvyko iškilmingos gedulo pamaldos, o paskui pervežti į kapines už Piromonto ir ten vėl palaidoti.

[...]

LUKIŠKĖS

Žaliuoju tiltu grįžę atgal į miestą ir pasukę dešinėn, patenkame į kitą Neries pakrantės priemiestį, vadinamą Lukiškėmis nuo Vytauto numylėtinio Lukošiaus, Petro sūnaus, kuriam jis skyrė šias žemes, vardo. Kiti šį pavadinimą kildina iš dviejų lietuviškų žodžių *laukas kitas*, neva tai esąs kitas, prie upės prieinąs, laukas, tačiau ši išvada nepagrįsta, nes vietovė anksčiau buvo vadinama Tartarija, kuo galima įsitikinti pasklaidžius senus miesto planus. Be to, Lukiškės anaipol ne susisiekė su upe, o prasidėjo nuo kitados ten buvusių Vilniaus vartų, kur dabar stovi šlovingojo daktaro Andriaus marčios, šviesaus atminimo Antaninos Sniadeckienės paveldėtojų namas.

Šiandienėse Lukiškėse kadaise buvo labai daug namų, ką rodo daugybė likusių jų pamatų, bet dažni ir baisūs gaisrai paversdavo priemiestį pelenais. Šiandien jis vėl palengva atstatomas. Čia gyveno daugiausia totoriai, kuriuos 1397 m. Vytautas karo žygyje paėmė į nelaisvę ir skyrė jiems žemes. Tarp Vilniaus gyventojų jie garsėjo nepriekaištingu dorumu – jokiuose, ypač kriminaliniuose, teismuose niekada nėra buvę totorių bylų. Šiandien Neries pakrantėse totorių namų nedaug teliko*. Beveik

* Kalbėdami apie Lukiškes, prisiminkime žaismingą Vaclovo Potockio (Lenkijos karūnos šlėktos herbai, Soltanų herbas. Krokva, 1695. – P. 601) eilėraštką:

Kai Vytautas didis savo Lietuvą valdė,
Ordos smarkuolės ne sykį jis priešus numaldė.
Kol Rusią ir Lietuvą sujungęs į vieną,
Jis jų nežudęs, tiktai vieną dieną

pačiame Lukiškių viduryje, toje vietoje, kur pagonybės laikais ošė šventa giria, iš kur buvo gabenamos malkos Vilniaus Perkūno šventyklos niekad negęstančiai ugniai kūrenti, dabar iškilo mūro siena, juosianti didelę mūrinę bažnyčią su vienuolynu.

ŠV. PILYPO IR JOKŪBO BAŽNYČIA BEI LIGONINĖ

Ši šventykla vadinama abiejų Šv. Apaštalo Pilypo ir Jokūbo bažnyčia. Nuo katalikų tikėjimo įvedimo laikų čia tikriausiai plytėjo kapinės, kuriose buvo laidojami neturtingi Vilniaus gyventojai. Smolensko kaštelionas, vėliau Mstislavlio vaivada, Jurgis Liutauras Chreptavičius buvo pasistatydinęs Lukiškėse didžiulius rūmus. Nuolat matydamas pro langus skurdžias kapines, paaukojo 4 tūkst. auksinų, įpareigojęs Vilniaus dominikonų priorą kunigą Kaminskį pastatyti jose medinę bažnytelę. 1642 m. gegužės 1 d. iškilusi bažnytelė buvo pašventinta, o netrukus pastatytas ir mažas vienuolynas keturiems vienuoliams. Pirmasis jo prioras buvo kunigas Mikalojus Dombrovskis. Vilniaus vyskupas Abraomas Vaina suteikė parapijai privilegiją, o dominikonai buvo įpareigoti neturtėlius laidoti nemokamai. Vienuolynui išlaikyti Chreptavičius testamentu užrašė 16 tūkst. auksinų iš savo Astravo valdų Naugarduko vaivadijoje. 1655 m. karo suirutėje bažnyčia ir vienuolynas sudegė. 1684 m. iškilo nauja medinė bažnytelė su vienuolynu, ir tais pačiais metais čia iškilmingai perkeltas stebuklais garsėjęs ant lentos pieštas Šv. M. Marijos paveikslas, kurį po ketverių metų, spalio 18 d., vyskupas Bžostovskis kartu su vyskupais Kotovičiumi ir Žuchorskiu bei visa kapitula, baigęs laikyti iškilmingas pamaldas, paskelbė stebuklingu**. Dėl to kiekvieną trečiadienį ir šeštadienį, o ypač iškilmingomis Dievo Motinos dienomis, čia pradėjo lankytis tiek uolių katalikų, kad ankštoje bažnytelėje nebegalėjo tilpti visi maldininkai. Tad 1690, kai prioru buvo kunigas Gnoinskis, Smolensko vyskupas Eustachijus Kotovičius padėjo pirmą kartinį akmenį, o 1727 m. prioras kunigas Reginaldas Hrinčevičius baigė statyti lig šiol išlikusią mūrinę bažnyčią. Vienuolyno statyba pradėta 1713, o baigta 1739 m. Daugiausia lėšų bažnyčios ir vienuolyno darbams skyrė dominikonai, taip pat daug prisidėjo Vilniaus vaivada kunigaikštis Kazimieras Sapiega, Užpalių seniūnas Aleksandras Naruševičius ir kiti. Pastaraisiais metais bažnyčia restauruota ir atnaujinta dabartinio klebono kunigo Jono Menuė pastangomis; mat panaikinus dominikonus, bažnyčia atiteko pasauliečiams dvasininkams, ir ji ligi šiol yra parapinė.

Gražų bažnyčios fasadą puošia du 85 uolekčių aukščio bokštai; pastato fasado plotis jo pamatų lygyje – 51 uolektis, vidinis navos ilgis – 62, o jos plotis – $21\frac{1}{2}$ uolekties. Viršum bažnyčios vartų yra Lukiškių Šv. M. Marijos paveikslas (tapytas ant mūro *al fresco*), o jos stebuklingasis paveikslas kabo didžiajame altoriuje*.

Šalia bažnyčios ir šiandien yra kapinės, kurias iki 1846 m. liepos 13 d. iš trijų pusių supo mūro tvora; priekyje buvo puikūs vartai, kurių fasadą puošė Chreptavičių ir Sapiegių herbai. Šiauriniame mūro

Prie Vilniaus atvežęs pagonių ainius, Saltoniškių, Lukiškių įkurdinąs kaimuos.

** Motiejus Korvinas Gonsevskis, įsigijęs šį paveikslą karo žygiuose, pakabino jį savo Domblių dvaro, esančio už 2 mylių nuo Seinų, namų koplyčioje. Po jo mirties dvaras tapo nuosavybe sūnaus Vincento, kurio laikais kapelionu buvo dominikonas Fabijonas Bežanovskis; jis per didelį gaisrą, kilusį Dombliuose, apnešė paveikslą aplinkui ugnį, ir gaisras ūmai nurimo. Tada paveikslas pradėjo garsėti stebuklais. Uždarius koplyčią, jis buvo perkeltas į Dominikonų bažnyčią Seinuose, o iš ten – į Vilniaus Lukiškių bažnyčią.

* Antrame bokšto tarpinyje iš pietų pakabintas didelis varpas su užrašu: „Gloria in excelsis Deo. Me fecit Andreas Dorling Regiomont. Anno 1738 sanctus Philippus, sanctus Jacobus“ (Garbė Dievui Aukštybėse. Mane nuliejo Andrius Dorlingas iš Karaliaučiaus 1738 metais. Šv. Pilypas, Šv. Jokūbas.) – $1\frac{1}{4}$ uolekties ilgio, $1\frac{3}{4}$ uolekties pločio, sveria 62 pūdus 20 svarų. Trečiame tarpinyje kabo du vienas virš kito varpai, vidutinis aukščiau, o mažesnis žemiau. Ant vidutinio toks pat užrašas, kaip ir ant didžiojo, ilgis – 1 uolektis, plotis – $1\frac{1}{4}$ uolekties, 1739 m., sveria 25 pūdus. Užrašas ant mažesniojo: „*Ut Nomen Domini benedictum, Andreas Dorling me iecit Regiomont anno 1741 – sanctus Filipus, sanctus Jacobus*“ (Palaimintas Viešpaties vardas. Mane nuliejo Andrius Dorlingas iš Karaliaučiaus 1741 metais. Šv. Pilypas, Šv. Jokūbas.) Ilgis – 1, plotis – $\frac{3}{4}$ uolekties. Sveria 7 pūdus 20 svarų. (Iš užrašų kanauninko kunigo Jono Menuė, buvusio Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios klebono, kuriam turime būti dėkingi už labai tiksliai ir sąžiningai parengtus duomenis apie šią bažnyčią.)

pakraštyje stovėjo trijų tarpinių šv. Barbaros bokštas. Jame buvo šv. Barbaros ir Viešpaties Jėzaus ant kryžiaus figūros. Virš kupolo puikavosi geležinis kryžius su vėliavėle, kurioje buvo pažymėti 1768 m., pavaizduoti kaukolė, dalgis ir kastuvas. Seniau priešais šv. Barbaros figūrą buvusi į bokštą įmūryta taupyklė, greta jos – rankena varpo, kuriuo būdavo pranešama apie ligonių mardėjimą ligoninėje arba mieste. Šventoriuje palaidota daug įvairaus rango visokiausių prancūzų kariuomenės rūšių karių, likusių čia po atmintino 1812 metų Napoleono I karo žygio.

Prie bažnyčios yra vienuolynas, kurio gailestingosios seserys tvarko Vilniaus ligoninių komisijos (sudaryta 1797 m.) čia įsteigtą Šv. Jokūbo ligoninę, 1799 m. pavadintą Šv. apaštalo Pilypo ir Jokūbo bažnyčios generaline ligonine. Ji įkurta iš dviejų ligoninių fondų (iš jų vienas, šv. Roko, buvo nedidelis, o kitas, šv. Trejybės, bemaž apskritai niekuo negalėjęs paremti), tvarkoma ligoninių komisijos iki 1807 m. Tais metais ją valdyti ėmė gailestingosios seserys**, kurios dar dabar šeimininkauja šioje ligoninėje. O neseniai iškilio naujas ligoninės pastatas, gražus iš lauko ir visokių patogumų turintis viduje, su parku kieme. Seniau einančių ir važiuojančių per Žaliąjį tiltą mokestis buvo skiriamas šiai ligoninei išlaikyti. Čia gydomi abiejų lyčių sifiliu sergantys ligoniai, pamišusios moterys, taip pat gimdyvės ir sergantys įvairiomis užkrečiamosiomis ligomis. Pavyzdinčiai prižiūrima ligoninė, vadovaujama šviesaus atminimo medicinos daktaro Julijono Mošinskio, išgarsėjusio daugeliu rimtų raštų, ir dviejų jo pagalbininkų – uoloaus ir šviesaus daktaro Julijono Titijaus ir neseniai į Vilnių atvykusio Pranciškaus Vikšemskio. Daktaras Mošinskis čia dėsto neturtingoms moterims akušerijos kursą.

KALĖJIMO TVIRTOVĖ

Einant Neries link, už bažnyčios ir ligoninės išnirą didžiulis keturkampis pastatas su keturiais bokštais šonuose. Tatai kalėjimas, visų paprastai vadinamas kalėjimo tvirtove. Joje yra koplyčia, pirtis ir t. t., viduje – erdvus kalinių pasivaikščiavimo kiemas.

MEČETĖ

Toliau, artėjant prie Neries kranto, kiek atokiau nuo totorių namukų prigrūstos gatvės, dešinėje, mažame kiemelyje, arba tiksliau žole apžėlusiose buvusiose totorių kapinaitėse su stūksančiais akmenimis, kuriuose iškalti totoriški įrašai, stovi mažytė, vargana medinė mečetė su tokia pačia ją supančia drožinėta galerija viršuje ir smailiu minaretėliu, ant kurio žvilga musulmonų emblema – pusmėnulis. Dembliu išklotas vidus, kur meldžiasi vyrai, ir dengta galerija viršuje moterims, pagaliau maža kamaraitė, kurioje meldžiantis nepastebimai įžengia Mahometas, – tai ir visa šventykla. Netoli yra mulos (šventiko) namukas. Jo čionykštė apranga nuo kitų skiriasi tik tuo, kad jis užsideda aksominę ryškiai raudoną šašbaudą. Penktadieniais, jei būna giedra, ypač gaiviais gegužės rytais, vaikštinėjantys upės krantais gali girdėti skambų pratisą kvietimą, o netrukus – mielą, graudų, romų giedojimą. Tai muedzinas šaukia maldai ir namazui saujelę islamo išpažinėjų, kuriuos, nepaisydamas tų laikų ir tuometinių prietarų, privilegijomis apdovanojo didysis Vytautas. Jo atminimą ligi šių dienų šventai saugo ir totoriai, ir su jais čia atsikėlę karaimai. Vytauto vardą jie taria su nuoširdžia meile.

VII PASIVAIKŠČIOJIMAS

Vilniaus gatvė. Labdaros draugijos namai. Buvusios liuteronų kapinės. Gubernatoriaus namas. Buvęs teatras. Šv. Kotrynos bažnyčia. Protestantų bažnyčia.

** Šv. Jokūbo vienuolyno gailestingosios seserys turi du svarbius Šv. Vincento Pauliečio autografus.

Grįždami iš Lukiškių, pateksime į Vilniaus gatvę. Susipažinkime su ja nuo pradžios, t. y. nuo Žaliojo tilto iki pat pabaigos, arba iki Dominikonų gatvės. Gatvė šiandien nepagrįstai vadinama Vilniaus, nes visos Vilniaus gatvės turi tam vienodų teisių. O šioji kitados buvo Vilijos gatvė, nes veda prie Vilijos upės. (A. H. Kirkoras Nerį vadina Vilija. – *Vert. past.*) Taip pat ir vartai kitados buvo vadinami Vilijos vartais (*porta Vilensis*). Tatai viena iš linksmiausių miesto gatvių, kurių oras pats tyriausias. Eidami ja nuo Žaliojo tilto, pirmiausia išvystame didžiulį namą su siaurais viršutiniais langais ir plačiomis, panašiomis į vartus, durimis visose keturiose pusėse. Tai valdiniai karinių pratybų namai, paprastai vadinami iš vokiečių kalbos eksercerhauzu. Nemažai kareivių čia gali puikiai lavinti savo vikrumą. Prieš kelerius metus šioje skoningai išpuoštoje ir apšviestoje, kaip ir dera koncertui, salėje vos tilpo tūkstančiai smalsių klausytojų. Neprilygstamasis menininkas Apolinaras Kontskis savo stebuklingojo smuiko muzika žavėjo ir svaigino įvairių luomų ir padėties publiką, kurią vienijo genialus jo talentas, galiausiai jausmai ir pripažinimas. Minėtasis koncertas, o tokio Vilniuje niekadoms nėra anksčiau buvęs, pagrįstai vadinamas didžiuoju. Jis įvyko 1852 m. gegužės 25 d. Priešais šį namą yra graži medžių apsupta aikštelė, toluomoje matyti aprašytoji Šv. Jurgio bažnyčia. Kairėje aikšteles pusėje tarp kitų stovi nedidelis namelis su Dievo Motinos statula viršum vartų ir įrašu apačioje: „*sub tuo praesidio*“ (meldžiame tavo globos), seniau priklausęs vyskupui Pilchovskiui, kuris jį paskyrė 12 neturtingų jaunuolių išlaikyti: šešiemis kilusiemis iš miestiečių, o šešiemis iš bajorų luomo*. Šiandien ta fundacija perduota bajorų institutui.

Taigi pasidairykime po Vilniaus gatvę. Abipus jos matyti įvairiausių namų ir namukų, už kurių yra mažų sodelių, kas kitoms miesto gatvėms nebūdinga. Jos link nuo miesto ir arčiau Pohuliankos esančios Uosto gatvės leidžiasi keli mažesni skersgatviai.

LABDAROS DRAUGIJA

Toliau, kairėje pusėje, erdvaus kiemo gilumoje, matyti medžių apgaubti iškilus ir erdvus pastatas su atokiau esančiais kitais namais. Statinių tvora su mūro pagrindu skiria jį nuo gatvės, prie kurios stovi kitas, tiems patiems pastatams priklausęs namas. Tai Labdaros draugijos pastatas. Kitados ši vietovė buvo jau už miesto, už vadinamųjų Vilijos (Vilniaus) vartų, ir sudarė Lukiškių priemiesčio dalį. Čia stovėjo žymaus kunigaikščio Mikalojaus Radvilos Juodojo rūmai. Tai jis, uolus kalvinizmo šalininkas, pirmasis Vilniuje šioje vietoje įsteigė protestantų bažnyčią; nesgi istorikai teigia, kad minėtoji bažnyčia buvo Lukiškėse. Šis pastatas keletą amžių priklausė kunigaikščių Radvilų šeimai, o 1807 m. dalis jo buvo padovanota Labdaros draugijai, kurią įsteigė Vilniaus vyskupas Jonas Nepomukas Korvinas Kosakovskis. Imperatorius Aleksandras 1808 m. patvirtino šios draugijos įstatus ir asmeniškai dovanavo jai 5850 sidabro rublių**. Vėliau šią įstaigą plėsti ir stiprinti nuolat padėjo žymiausi Lietuvos piliečiai. Be kitų, ypač daug pagelbėjo Jonas Chodzka (Jonas iš Svisločės), Vilniaus universiteto profesorius Juozapas Frankas ir jo žmona, kilusi iš Gerhardžių šeimos, kuri, gražiai dainuodama ir tvarkydama mėgėjų koncertus, gerokai

* Vilniaus vyskupas sufraganas kun. Dovydas Pilchovskis gimė 1735 m. savo tėvų gimtajame Rutkiškių dvare, tuomet vadinamajame Užgirio krašte. Pirma buvo jėzuitu, o juos panaikinus, – Vilniaus universiteto literatūros profesoriumi, vėliau – dekanu. Garsėjo retu mokslingumu ir rūpestinga vargšų globa. Jis paliko įvairių spausdintų veikalų, tarp jų ir Senekos filosofinių traktatų vertimų, parašytų Zigmanto laikų senąja turtinga lenkų kalba. Be to, jis daug dėmesio kreipė į apgailėtiną Lietuvos valstiečių dalią ir tam tikslui išleido veikalą. Jo pastangomis praturtėjo Universiteto biblioteka, ja vis labiau galėjo naudotis visuomenė. Mirė 1803 m. dėl savo dorybių ir krikščioniško švelnaus būdo visų apgailėtas.

** Po metų, t. y. 1809 m., Vilniuje buvo įsteigta neilgai egzistavusi Moterų draugija, vadinama Motinystės institutu. Generolienės Beningsen vadovaujama draugija tarp daugelio labdaros institucijų buvo labai reikšminga. Jos tikslas buvo pagelbėti neturtingoms nėščioms moterims, kurioms draugija nemokamai parūpindavo: 1) akušerės arba akušerio pagalbą, 2) nėštumo laikotarpiu kuro, 3) 22 svarus geros jautienos, 4) tiek pat kvietinės duonos kepalukų, 5) kraitelį naujagimiui, 6) gydytojo pagalbą, jei jos prireikdavo. Šiomis geradarybėmis naudojosi neturtingų amatininkų, padienių, likusių be tarnybos tarnų žmonos, našlės, likusios be vyrų, vyrų paliktos žmonos.

papildydavo labdaros namų kasą. Šią įstaigą pavyzdinčiai tvarko ilgametis ir uolus, nepailstantis kunigas Koženevskis. Geidžiantys daugiau susipažinti su šios kilnios draugijos darbais ir rezultatais gali visiškai patenkinti savo smalsumą pasiskaitę mokslininko M. Malinovskio leidžiamą periodinį leidinį *Dzieje dobroczynności (Labdaros darbai)*. Kitados buvo čia ir fantų krautuvėlė, į ją iš visur buvo atnešama ir dovanojama įvairių smulkmenų, kurios vėliau kartu su namo gyventojų dirbiniais buvo parduodamos, o tai taip pat padėdavo kasmet remti vargetas. Vėliau, pasikeitus aplinkybėms, kai mirė patys uoliausi mecenatai, atvėso ir pradinis įkarštis, bet įstaiga nesužlugo. Dabar šiuose namuose išlaikoma per 200 žmonių. Senatvės negalios prislėgti atsiduoda vien maldai, kiti abiejų lyčių neturtėliai daro įvairius dirbinius, kuriuos pardavus būna naudos visiems namams. Religijos mokslus dėstančio kapeliono ir gailėstingųjų seserų motiniškai globojami berniukai ir mergaitės mokosi skaityti, rašyti ir daugelio kitų vertingų dalykų, kai kurie net ir amatų. Kelerius metus čia veikė Lankasterio metodu dirbusi mokyklėlė. Kiekvieną penktadienį, ypač rudenį ir žiemą, per draugijos vakarinį posėdį dalijama savaitinė išmalda iš miesto ateinantiems elgetoms. Kasmet vienai neturtingai, bet dorai tekančiai merginai skiriama keliasdešimt rublių kraičio. Šią labdarą savo testamentu įsteigė draugijos narys, Vilniaus apskrities pilietis Tomas Vileika. Beje, visuomet stengiamasi, kad šis kraitis atitektų tikrai vertam žmogui. Idant nebūtų piknaudžiavimų arba apgaulės dalijant išmaldą arba priimant neturtėlius, iš nuolatinį miesto gyventojų išrenkami globėjai, kurie jiems skirtose miesto dalyse privalo lankyti prašančių pagalbą neturtėlių būstus ir sužinoti tikrą jų padėtį; tik pateikę globos pažymą, varguoliai gauna paramą arba priimami visam laikui ir išlaikomi. Kiekvienų metų pavasarį kelios damos, vyriškių lydimos, apeina visą miestą rinkdamos aukas neturtingiems. Pajamas didinti padeda mėgėjų koncertai ir spektakliai. Per spaudą draugija kasmet pateikia viešą savo veiklos ataskaitą, kad visi galėtų žinoti, kur dedamas kiekvienas neturtėlių grašis. Tačiau miesto gyventojus supa daugybė elgetų, turtingųjų šermenyse jų susirenka didžiulė galybė, būriai tirštai apgula bažnyčias. Todėl kartais labdaros namų adresu pasigirsta nemalonių, ne visuomet teisingų priekaištų, neva ši įstaiga nenorinti dorai atlikti savų pareigų. Kas be ko, gal ir esti pažeidimų, gal ne visi nariai, ypač rajonų globėjai, vienodai uoliai ir teisingai atlieka savo prievolę, bet apskritai įstaiga daro viską, ką tik gali. Bet Vilniuje gražiai suklestėjusi gailėstingumo dorybė nenoromis pastūmėja į pagundą piknaudžiauti. Yra daug elgetų dykaduonių, kurie gali, bet nenori dirbti. Be to, visais keliais keleliais į miestą nuolat plaukia daugybė nuskurdusių kaimo gyventojų. Norint susidoroti su pirmaisiais, būtinai reikia pataisos namų, o antrieji greitai pasitrauktų, jei visi be išimties piliečiai globotų savo nuskurdusius ar luošus valdinius, o kiekviename dvare ir apskrities mieste būtų prieglaudos. Dar reikia pridurti, kad Vilniuje nuo neatmenamų laikų buvo pilna elgetų. Karalius Vladislovas IV 1626 m. patvirtino Vilniaus magistrato parengtus įstatus; remdamiesi jais, Vilniaus elgetos iš savo tarpo išsirinkdavo keturis viršesnius, vadinamuosius botagininkus, nes kiekvienas iš jų nešiojosi botagą, kuriuo privalėjo vyti iš miesto sveikus, galinčius dirbti dykūnus, elgetaujančius ir taip ieškančius lengvos duonos.

Įstaigos kambariai erdvūs, šviesūs, sausi, prižiūrimi pavyzdinčiai ir švariai. Posėdžių salę puošia steigėjo bei kitų žymiausių draugijos narių portretai*. Namų gale yra pirtis ir vonios, kurias sumaniai įrengė visiems gerai žinomas Vilniaus albumo leidėjas J. K. Vilčinskis. Pirmo kiemo kairėje pusėje yra koplyčia, pastatyta kunigo prelato Puslovskio ir jo brolio, tikrojo valstybės patarėjo Vaitiekaus Puslovskio lėšomis. Jos sienose įtvirtintos dvi plokštės: viena su įstaigos geradariu ir globėju imperatoriaus

* Kai kurie iš šių portretų verti dėmesio, bet paminėkime visus: 1) Imperatoriaus Aleksandro. 2) Imperatoriaus Nikolajaus. 3) Draugijos steigėjo, Vilniaus vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio. 4) Kunigaikščio Dominyko Radvilos, kuris dovanuoja sklypą ir savo apleistus rūmus. 5) Kunigaikščio Mykolo Oginskio. 6) Vilniaus vyskupo Andriaus Klangevičiaus. 7) Buv. Universiteto profesoriaus Tomo Žickio. 8) Koplyčios fundatoriaus Vaitiekaus Puslovskio. 9) Prof. Juozapo Franko. 10) Jo žmonos. 11) Volodzkos, kuris savo namuką su sklypu ir sodu Totorių gatvėje užrašė labdarai. 12) Med. dr. Barankevičiaus. 13) Lietuvos iždininko Antano Tyzenhauzo. 14) Generalgubernatoriaus Rimskio-Korsakovo. 15) Lenkijos kariuomenės generolo Vavžeckio. 16) Grafo Adomo Giunterio. 17) Jono Gvalberto Rudaminos. 18) Med. dr. Reikovskio.

Aleksandro I vardu ir kita – su mirusių žymiųjų draugijos narių, dorybėmis, pilietiniais nuopelnais ir mokslais garsėjusių asmenybių vardais. Vos pusė šimtmečio praėjo nuo įstaigos įkūrimo, o plokštė jau beveik visa prirašyta!

SENAS EVANGELIKŲ KAPINĖS

Kaip jau sakėme, įstaiga buvo tik dalyje senųjų Radvilų rūmų. Jie driekėsi toliau, iki dabartinių Kostrų namų, o tiksliau atskiro flygelio kiemo gilumoje, kur dar matyti senovinės statybos pėdsakų. Pro langus atsiveria nuostabus, spalvingas miesto ir jo apylinkių vaizdas. Už Rostros namų, ten, kur šiandien plyti daržas šalia Kulakovskio namo, nuo 1556 m. buvo evangelikų kapinės, pirmučiausia įkurtos kunigaikščio Mikalojaus Radvilos Juodojo parke. Šalia jų iki 1805 m. stovėjo ligoninė ir medinė bažnytelė, o kapinės tais metais buvo iškeltos į Pohulianką.

CIVILIŲ GUBERNATORIŲ NAMAI

Toliau, kur Vilniaus gatvė pasuka Abromavičiaus skersgatvio link, stovi anksčiau Abromavičiui, o prieš tai dar Oskerkaui priklausę civilių gubernatorių namai. Čia žymusis Vaitiekus Boguslavskis 1785 m. įsteigė pirmąjį Vilniaus teatrą.

SENASIS TEATRAS

Jo vaidinimai prasidėjo originaliu eiliuotu Zablockio veikalu *Vėjavaikis mergišius*, 1803 m. italų šokėjai Monaretis ir Deibel čia žavėjo žiūrovus nuostabiais baletais; vėliau jie persikėlė į gretimą namą. Čia, buvusiuose Radvilų rūmų griuvėsiuose, Moravskis pastatė erdvų teatrą, o vėliau jį išplėtė ir papuošė nusipelnęs dramos artistas, šiandien populiaraus muziko ir kompozitoriaus Viktoro Kažinskio tėvas Motiejus Kažinskis. Daug sykių žiūrovus savo vaidyba čia žavėjo garsūs lenkų artistai Boguslavskis, pirmą kartą Vilniuje į sceną išėjęs Verovskis, Ledochovska ir Truskalska. Lenkų teatras Vilniuje be pertrūkio gyvavo nuo 1792 m. Po Boguslavskio teatrui vadovavo Moravskiai, Motiejus Kažinskis, Rogovskis su Statkovskiu, Šmidkofas; paskui teatras tapo visuomeninis, jam vadovavo trijų – Rogovskio, Surevičiaus ir Novakovskio – taryba. 1844 m. artistai suskilo į du kolektyvus: vienas, Surevičiaus vadovaujamas, liko, o kitas, Navakovskio ir Rezglolio, pradėjo vaidinti rotušėje rusų kalba. Šio amžiaus pradžioje Motiejaus Kažinskio vadovaujami Vilniaus artistai pelnė didžiulę Peterburgo ir Maskvos žiūrovų, gerai įvertinusių jų talentus, simpatiją. Be jau minėtų, žymūs Vilniaus scenos artistai buvo Juozapas Rogovskis, Fišeris, Skibinskis, Izabelė Gurska, Ašpergeriai, Davidsonas ir keli kiti. Pastarasis, pripažintas mūsų scenoje, patraukė į platųjį pasaulį ir šiandien tapo Vokietijos garsenybe ir numylėtiniu. Vilniaus scenoje žiūrovai klausėsi garsiausių to meto Europos operų: „Fra Diavolo“, „Zampa“, „Norma“, „Fenella“, „Don Žuanas“, „Sevilijos kirpėjas“, „Paštininkas“ ir kt. Viktoro Kažinskio puikiai pastatytų veikalų. Paskutinis spektaklis šiame, vadinamajame Didžiajame, teatre buvo 1845 m. gruodžio 9 d. suvaidinta 5 aktų drama „Naktis ir rytas“. Dabar, kai 1845 m. teatras buvo iškeltas į rotušę, senojo patalpos paverstos gyvenamuoju namu, šalia kurio yra nedidelis parkas ir erdvus kiemas. Jame paprastai statomos klajojančio arklių cirko arba žvėryno pastogės*.

[...]

* Šis namas šiandien priklauso p. Adomui Višnevskiiui ir jo žmonai, kilusiai iš Kažinskių.

VIII PASIVAIKŠČIOJIMAS

Senoji miesto siena. Vartai. Šv. Nikodemo bažnyčia ir kapinės. Holubovičiaus skersgatvis. Rasos. Ribiškės. Andriaus pilkapis.

Aplankėme svarbesnes ir labiausiai atmintinas miesto vietas, šiek tiek pasižvalgėme ir priemiesčiuose, bet kiek dar liko nepaminėta, kiek praleista, sutrumpinta įvykių, vertyų pakartoti, prisiminti! Juk mūsų senasis Vilnius toks žymus istoriniais įvykiais, taip tiksliai atspindi visos Lietuvos praeitį, kad tiems, kurie nori su jaja artimiau susipažinti, gal vertėtų atidžiau paskaityti mūsų garbingo ir nusipelnusio Kraševskio keturtomį veikalą. O mes ketinome tik paviršutiniškai apžvelgti Vilniaus senovės paminklus; padarėme tatau, bet prieš išeidami iš miesto į gražias Vilniaus apylinkes, dar apžiūrėkime tai, kas yra pagrindiniame senųjų mūrų apjuostame kvartale.

MIESTO SIENA

Algirdo ir Jogailos laikais buvo ketveri pagrindiniai miesto vartai: Kernavės, Trakų, Krėvos ir Polocko. 1497 m. jau matome penkerius vartus: Vilijos – toje vietoje, kur šiandien stovi Sniadeckijų namas, Trakų – netoli Pranciškonų bažnyčios, Rūdninkų – už dabartinės Visų Šventųjų bažnyčios, toje vietoje, kur Pylimo gatvė susikerta su Rūdninkų ir Šv. Stepono gatvėmis, Krėvos, arba Medininkų, vėliau lenkų kalba vadintus Ostra brama, t. y. Aštriaisiais vartais (toje vietoje, kur ir dabar, arba truputį arčiau), nes visa šioje pusėje esanti miesto dalis buvo vadinama Aštriagaliu (Ašmengaliu. – *Vert. past.*), ir Katedros aikštės pakraštyje, beveik Pilies gatvės kampe, buvę Pilies vartai. Miesto vartus jungė griovys ir medinė tvora, kuri ėjo nuo šiandienės Kūdikėlio Jėzaus prieglaudos, Vokiečių gatvė, pro Šv. Mikalojaus bažnyčią, toliau palei Kačergos upelį ir susijungė su Krivių miesto siena. Kita miesto dalis iš pradžių buvo neaptverta, nes kalnai ir upės toje pusėje buvo jos gamtinė siena. 1505 m. spalio 6 d. buvo sumūryta puiki gynybinė miesto siena, kuri apjuosė visą miestą⁵, nes, be senos, einančios nuo Kūdikėlio Jėzaus ligoninės, buvo pastatyta mūro siena Bokšto, Savičiaus gatvėmis, toliau Vilnios šlaitu ji suko dešinin apjuosdama Skaisčiausiosios Dievo Motinos soborą, Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčias, nuo ten dar sykį suko dešinin ir pro šiandienius Zavadskio namus ėjo net iki Pilies vartų. Sienos aukštis buvo 23 uolektys, ilgis – 450 rykščių⁶, arba 1013 sieksnių, iš jų 35 rykštės – miesto vartai. Be minėtų penkerių vartų, buvo dar mažesnių: Šlapieji – ten, kur bulvaras šalia Katedros susisiečia su Semionovskajos gatve, Totorių – ten, kur šiandien stovi Novickių namas Totorių gatvėje, Vokiečių – arti Šv. Mikalojaus bažnytelės, Bokšto, arba Subačiaus, – netoli Kūdikėlio Jėzaus ligoninės, prie posūkio iš Subačiaus į Bokšto gatvę, ir Spaso – prie Vilnios, už namo, kuriame pastaruojų metu veikė veterinarijos klinika. Be to, dar buvo bokštų su nedideliais įėjimais arba varteliais: Raudonieji, Žemutiniai, Vengrų, Baltieji, Velnių (nes juose stovėjusi didelių akmenų, kurie turėjo nulėkti net per 40 rykščių, svaidomoji pragaro mašina) ir Perlaužtieji. Anot Narbuto, dar vieni varteliai buvę ten, kur šiandien stovi Puzinienės namas, netoli Šv. Mykolo bažnyčios, kurie taip pat buvo vadinami Bokšto, o pasak M. Homolickio, šioje vietoje turėjusi stovėti Šv. Katerinos cerkvėlė. Tokia buvo daugel sykių sugriauta ir vėl atstatyta miesto gynybinė siena. 1655, 1705, 1793 metų karai, dar dažniau Vilniuje siautę gaisrai visiškai sunaikino miesto mūrą. Tik spėjama, kad jis iš dalies dar išliko Bokšto gatvėje, prie Aušros vartų kairėje pusėje, einant iš miesto, ir šalia Zavadskio namo. Vartus taip pat suniokojo laikas ir įvykiai. Bet šio šimtmečio pradžioje dar stovėjo Vilnios,

⁵ LTE, „Vilniaus miesto istorija“ (V., 1968), J. Jurginio *Tėvynės pažinimas* (Kaunas, 1989), kai kurie kiti leidiniai nurodo, kad Vilniaus gynybinė siena pastatyta 1522 m.

⁶ Rykštė (arba kartis) – Lenkijos ir Lietuvos senovinis žemės ilgio matas, plačiai vartotas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Lietuvišką rykštę (kartį) sudarė 7,5 lietuviškos uolekties.

Rūdninkų, Trakų, o ilgiausiai – Pilies vartai, nugriauti tik 1837 m. Šiandien išlikę tik Aušros vartai su stebuklinguoju Vilniaus globėjos Švenčiausiosios Dievo Motinos paveikslu.

[...]

Dabar grįžkime prie Aušros vartų ir ženkime plačia gatve užkardos link. Praeiname pro čia pat kairėje esantį misionierių namą, kur dar yra minėtosios buvusios Šv. Juozapo ir Nikodemo bažnytelės pėdsakų; toliau, dešinėje, palikę puikų Kosobudskių namą, pastatytą šiame šimtmetyje iš išardytų šlovingosios karalienės Barboros (Radvilaitės) rūmų prie Vilnios plytų, artėjame prie užkardos, ties kuria, dešinėje, šalia parko, kalno papėdėje, stovi palaikis, bet kitados garsėjęs pavadinimu „Kaimiška kava“ ir kiekvieną šeštadienį rengiamais pokyliais bei karnavalais, namukas. Už užkardos, dešinėje, matyti pravoslavų kapinės, o kiek toliau, viešojo kelio pusėje, kur jis išsišakoja į du kelius, vienas iš kurių veda Ašmenos miesto link, o kitas – į Lydą ir Gardiną, prie vadinamojo Minsko vieškelio, ties posūkiu kairėn, pasirodo nedidelis pilkapis, arba vadinamasis Andriaus pilkapis.

ANDRIAUS PILKAPIS

Jį savo rankomis supylė buvusios Vilniaus medicinos chirurgijos akademijos studentai mylimo žymaus profesoriaus, plačiai mokslo pasaulyje pagarsėjusio daktaro Andriaus Sniadeckio garbei ir atminimui; jo palaikus 1837 m. gegužės 3 d. jie gabeno iš Šv. Jono bažnyčios net iki šios vietos ir įkėlė į vežimą, o jau nuo čia, vykdydami mirusiojo valią, nuvežė į jo Baltupių dvarą (Ašmenos apskrityje). Akademijos jaunuoliai pasikeisdami nešė ant pečių karstą; toje vietoje, kur jį į vežimą įkėlė, supylė pilkapį, o vėliau dar pastatė kryžių su atitinkamu užrašu. Dar ne kažin kiek metų praėjo, o kryžius jau nuvirto, ir niekas jo neatstatė. Daktaras ir profesorius Andrius Sniadeckis buvo tikras brolis anksčiau mirusio garsaus astronomo Jono, kurio palaikai ilsisi Jašiūnų šile (šis dvaras žinomas iš Andriaus žento Mykolo Balinskio mokslo darbų), už keturių mylių nuo Vilniaus. Apmaudu, kad tokie kraštui nusipelnę mokslo vyrai nepalaidoti vienoje vietoje. Tikslingiausia būtų buvę palaidoti Andriaus palaikus Jašiūnuose, šalia Jono, nes šį dvarą, esantį šalia didelio Gardino vieškelio, gali dažniau aplankyti dėkingi mokiniai ir jo nuopelnus vertinantys kraštiečiai*. Andrius Sniadeckis ilgus metus buvo Vilniaus universiteto chemijos profesoriumi ir, galima sakyti, pirmasis savo krašte praskynė šiam mokslui kelią, sukūrė visų pripažintą lenkų chemijos terminologiją; genialus jo veikalas *Organinių kūnų teorija* išverstas į prancūzų ir vokiečių kalbas. Uždarius Universitetą, jis dirbo Vilniaus medicinos chirurgijos akademijoje, vadovavo klinikai. Visą laiką, kol gyveno mieste, jis buvo laikomas aktyviausiu, populiariausiu ir labiausiai gerbiamu gydytoju. Nors labai užsiėmęs, jis mėgo ir pramoginę literatūrą, prie kurios jį traukė iš prigimties šviesus protas, ir kai 1817 m. įsikūrė daktaro Šimkevičiaus vadovaujama Šubravcų (Nenaudėlių) draugija, Andrius, tapęs jos nariu, rašė leidiniui *Wiadomości Brukowe (Grindinio žinios)* sąmojo kupinus straipsnius.

ŠUBRAVCAI

Iš jų reikšmingiausias – „Filosofinė dykinėjimo kelionė“. Varšuvoje išleisti 6 tomai jo smulkių kūrinių. Labai vertinga miesto ir apylinkių ydų kritika. Tai, kas buvo juokinga ar ydinga, iš dalies išnykdavo, arba tai, kas kitados pernelyg įžūliai krito į akis, dabar stengėsi slėptis; sakykim, tuomet buvo pradėta vilkėti

* Gana ilgai buvo saugomas neliečiamas kambarėlis, kuriame buvo įrengtas Jono rūmų tipo miegamasis. Rūmus jis pats pastatydino, kai, palikęs Universiteto rektoriaus postą ir Astronomijos observatoriją, perkėlė į Jašiūnus. Šiandien šis kambarėlis paverstas koplyčia. Netrukus dar bus pastatyta koplyčia ant jo kapo. Baltupiai, taip vadinami nuo dviejų lietuviškų žodžių baltas ir upė, ir Andriaus dvaras yra nuošalyje. Palaikai palaidoti kapinėse Horodnikų kaimo, kurį mokslininkas Zorjanas Chodakovskis (Adomas Čarnockis) laiko viena iš senovės slavų gyvenamųjų vietovių. Ant kapo pastatytas gražus marmuro paminklas.

apsiaustus su daugybe vis mažėjančių apykaklių, o šioji mada, be originalaus juokingumo, daugeliui neturtingų kėlė beprasmių papildomų išlaidų pavojų. Tad vienas iš šubravcų *Grindinio žiniose* paskelbė, kad toks apsiaustas vadinamas fanfaronometru, o mažiausioji jo apykalėlė yra nulis. Ir nuo tada nė vienas, baimindamasis būti viešai išjuoktas, nedrįso apsivilkti tokio apsiausto; taip nevykusi mada nuėjo į nebūtį. O vienas magnatas, puikuodamasis savo kilme, visur, kur tik galėjo, demonstravo savo herbus ir tiek stengėsi, kad herbas ėmė puikuotis net ant jo liokajų skrybėlių, drabužių, livrėjų sagų. Tuomet *Grindinys* (taip sutrumpintai buvo vadinamas šis leidinys) viename iš savo numerių išspausdino pastabą, kad pamiršta pritvirtinti herbą prie liokajų apavo padų ir jiems keliant kojas šis trūkumas režia akį. Herbu perteklius bemat dingo. Panašių pavyzdžių galima pateikti aibę. Kadangi buvo nurodomos paskirų asmenų ydos, atsirado priešų. Pasirodė keli nepalankūs jam leidiniai. Viename iš jų, išleistame nedideliais lapeliais (profesoriaus Čerskio), buvo išspausdintas medžio raižinys, vaizdavęs krentantį nuo kastuvo bajorą; labai mažu tiražu išėjo tik keli jo numeriai, taigi jau dabar jų beveik neįmanoma rasti. Bajoras, ant Kijevo burtininkų kastuvo nematomai įskrendęs pro kaminą į gyventojų namus, tuomet buvo laikomas dykinėtojų ir blogų žmonių baubu. Nes jis ką negero vis užtikdavo, bemat išplepėdavo ir išjuokdavo. Tai buvo sąmojinga daktaro Jokūbo Rimkevičiaus išmonė. Tad šį bajorą nuo kastuvo numetė mokyta, bet šį sykį neteisus priešininkas.

Antras leidinėlis *Gębacz* (*Burnius*, advokato Lagenickio) tam tikra prasme rimtai konkuravo su šubravcais, nes buvo profesionalus, sąmojingas. Priešininkai greitai įvertino leidėją ir priėmė jį į savo gretas, taip leidinėlis nustojo gyvavęs. Buvo dar ir trečiasis, vynininko Kopšo, su šūkiu: *Amat me Szymon, Simeonem ego* (Šaipos iš manęs Simonas, aš iš jojo šimtąsyk), bet asmeniškumais ir pagieža permirkęs leidinys pirmu numeriu ir baigėsi.

Šubravcai turėjo savo kodeksą. Draugijos nariai paprastai pasirinkdavo senų lietuvių dievų vardus, pavyzdžiui: 1. Perkūnas – Rimkevičius, Šubravcų įstatymų leidėjas ir įkūrėjas. 2. Gulbis – Šidlauskas, pirmasis priimamų narių sveikintojas ir tribūnas. 3. Aušlavis – Mykolas Balinskis ir pan. Miesto šubravcai vadino save urbanais, o kaime gyvenantys ir tik susirašinėjantys su draugija – rustikanais. Iš pradžių leidinėlis *Wiadomości Brukowe* buvo leidžiamas ant prasto, pilko, ketvirto minori formato popieriaus, bet kai vėliau baigė gyvuoti keli numeriai baltu, švairiu popieriumi besipuikavusio leidinėlio *Gębacz*, jis savo rinktiniu testamentu, be kitų savo legacijų, prisakė paveldėtojui išrūpinti švaresnį ir tinkamesnį apdarą. Nuo tol leidinys buvo spausdinamas ant gražaus, švaraus popieriaus, o *Grindinys* tik tuo atsiteisė *Burniui* už karčią teisybę, jog velioniui skirtame nekrologe sąmojingai aprašė jo palaikų skrodimą ir pasakė, kad jo galvoje nerasta nė trupinėlio smegenų, bet iš ten išsiveržė vien užesys, trenksmas, bilsmas, triukšmas su keistai dvokiančiais dūmais. Šitaip įveikę priešus arba mikliai padarę juos savo vienminčiais, šubravcai prasiskynė sau kelią ir toliau leidosi skrajoti nepaisydami, kad su sąmojom, kaip ir su ugnimi, reikia elgtis atsargiai, kaip poetas kažkada teisingai pasakė:

Kai mintis nerimsta, plunksna žodžiais srūva:
Būna – ne tik ydos, bet ir žmonės žūva!

Jie pradėjo pernelyg atvirai, bemaž pirštais badyti įvairius asmenis, kartais užsimodavo prieš didžiausius autoritetus, jei tik sugebėdavo įžvelgti kokių nors jų dėmių, nepaisė nieko ir galop neatsargiai kliudė valdžią bei garsenybes, o tai ir lėmė greitą leidinėlio mirtį. Valdžia uždraudė leisti sąmojingai linksmas tarsis Horacijaus, kokios jos buvo iš pradžių, *Grindinio žinias*. Kiek vėliau (nuo 1830 m. gegužės 17 d.) Peterburge pradėjo lenkų kalba eiti į anglo Edisono ir kitus tokio tipo leidinius panašus *Bałamut Petersburgski* (*Peterburgo vėjavaiškis*). Kaip ir *Grindinio žinios*, kiekvieną šeštadienį pasirodydavo pusės lanko dydžio, švariai, taisyklingai Karolio Krajo spausdinamas 4 majori formato leidinėlis. Leidėjas nenurodytas (atrodo, kad pagrindinis asmuo buvo A. P.), o kiti talkino kaip bendradarbiai. Tarp jų buvo ir mūsų mylimas, gerbiamas, neprilygstamas, brangus I. J. Kraševskis,

tuomet žinomas Pasternako pavarde, pradėjęs bendradarbiauti sąmojinga apysaka *Kotletai. Vėjavaikis* apskritai buvo neblogas leidinėlis (tačiau tik kaip *Grindinio žinių* aidas), spausdinęs daug straipsnių iš Lietuvos; tačiau ir jis neilgai gyvavo.

IX PASIVAIKŠČIOJIMAS

[...]

POHULIANKA

O dabar – į Pohulianką. Šis priemiestis atviras ir linksmas, tik kelias labai smėlėtas, o už miesto jis kyla vis aukščiau. Kairėje gatvės pusėje yra pylimas su patogia pėsčiųjų alėja. Dešinėje pusėje stovi buvęs dominikonų namas su sodu, kuriame dabar gyvena antkapių skulptorius Kozlovskis. Toliau plyti dideli kitados turtingo ir garsaus sodininko Bolmano sodai, o pasukę kiek dešiniau į gana plačią gatvę, patenkame į liuteronų kapines. Iš miesto į jas galima ateiti ir kitu, gyventojų mažiau mėgstamu keliu.

BAUFALO KALNAS

Kaip tik ten, pasukus truputį dešiniau, galima patekti ant vadinamojo Baufalo kalno. Čia nuo senų laikų stovėjo tokiam Baufalui priklausęs namukas. Jame buvo tam tikra užėiga, visada kupina triukšmo, linksmybių, dažnai virstančių ištvirtavimu. Pagaliau ir savižudžiai šią vietą kažkodėl dažniausiai pasirinkdavo tam, kad atsisveikintų su gyvenimu. Šis, pirma apleistas, 1812 m. sudegęs, namas iš griuvėsių daugiau nepakilo.

Nuo šio kalno matyti nuostabus miesto ir jo apylinkių vaizdas, kitoks negu iš kitų vietų, nes kitur Vilnius atrodo prigrūstas daugybės pastatų, o nuo čia plyti didingai, tarsi lygumoje, ir aiškiai lyg ant delno regėti kiekvienos bažnyčios bokštas, Katedros kolonos, rotušė ir kiti svarbesni pastatai; o visą vaizdą juosia aplinkiniai kalnai: Pilies kalnas su lietuvių pagonybės laikų griuvėsiais, toliau – Trijų kryžių, Bekešo, tarsi demonstruojantys žiūrovui naujus laiko tarpsnius ir Lietuvos vaizdus. Jų papėdėje gyvai sruvenanti Vilnia įsilieja į Nerį, kurios melsvas platesnis kaspinas didingai juosia miesto dalį. Kaip tik iš šios vietos žymus Europos dailininkas Leksas nupiešė vaizdą, kurį įkomponavo į savo šlovingąją kosmoramą. Kartais šis kalnas dar vadinamas Velnio, o žmonės įrodinėja, kad kadaise čia savo pasilinksminimus rengdavusios piktosios dvasios*.

VĖL POHULIANKA

Toliau eidami didesniąją, medžiais apsodinta Pohuliankos gatve užkardos link, matome kelis dailius medinius ir mūrinius namus su sodais. Gražiausias iš jų Trefurto, vėliau Sumino, namas. Čia kadaise stovėjo Pohulianka⁷ vadinamas namas su sodu, kuriame buvo smuklė. Už šio namo ir jo sodo dešinėn eina plati gatvė, kuri susisiečia su mažesniąja Pohuliankos gatve, vedančia tiesiai į liuteronų kapines.

* Gatvės, vedančios iš miesto į Baufalo kalną, kampe yra namas, kuris šiandien priklauso Gardino maršalui Romanui Lachnickiui. Anksčiau jis buvo Vilniaus katedros prelado, kunigo Ksavero Lachnickio nuosavybė, t. y. butas; šis garbingas vyras savo dideles valdas užrašė skurstantiems, o savo raštais didžiai nusipelnė lietuvių kalbai.

⁷ Pohulianka (iš slavų k.) – išgertuvės, lėbavimas, puota.

ŠV. JACKAUS STATULA

Prie pirmo jos kampo stovi aptvertas mūrinis paminklas – ant kvadratinio postamento pakylėta šv. Jackaus, apsvilkusio dominikonų abitu, statula; dešiniąja ranka jis laiko kryžiu, kairiąja – Dievo Motinos su Kūdikėliu Jėzumi statulėlę. Šis stulpas pastatytas atminimui 1762 metų dviejų mėnesių misijos, vykusios Vilniaus dominikonų Šv. Dvasios bažnyčioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pagrindinio tribunolo agitacijos metu. Labai nepatikimi yra dominikonų padavimai, pasak kurių toje pačioje vietoje jau kadaise, 1403 m., buvęs pastatytas stulpas su šv. Jackaus statula (tai rodas ir užrašas ant stulpo) jo apaštalavimo Lietuvos kraštuose XIII a. viduryje atminimui. 1808 m. apgadintą skulptūrą paremontavo ir atnaujino kanauninkas Boguslavskis, bet iš keršto dominikonams, kurie patys nieko nenuveikė, kad paminklas neirtų, liepė nudažyti Šv. Jackaus abitą ir apsiaustą karmelitų spalvomis. Tai jis įrašė skardoje tokį ketureilį:

Tau Dangaus šviesybė, o mes, žemės žmonės,
Trokštam išmaldauti dangiškos malonės.
Papašyki Dievo visko, ko mums reikia:
Doros, proto, duonos – kad būtume sveiki.

Jau sakėme, kad, dominikonų manymu, šis stulpas buvo pastatytas pagonių perėjimo į šventą tikėjimą atminimui*. Mat yra žinoma, kad mokytas kunigas iš Krokuvos Jackus, kilęs iš garsios lenkų Odronožų giminės, tuo metu, kai šv. Dominykas steigė savo ordiną, lankėsi Romoje ir gerai suvokęs tikro tikėjimo įvedimo, misijų ir pamokslų svarbą ėmė maldauti šventąjį atsiųsti į Lenkiją bent kelis savo kunigus. Tačiau, kai šventasis paaiškino negalįs patenkinti jo prašymo, nes turįs kunigų menką saujelę, uolumo ir įkarščio pagautas Jackus kartu su savo tikru broliu Česlovu ir keliais kitais lenkais nusimetė pasaulietiškus drabužius ir apsigobė dominikonų abitais, gautais iš šv. Dominyko rankų. Paskui, grįžęs į Lenkiją, ne tik kuo aktyviausiai ir uoliausiai rengė misijas savajame krašte, bet taip pat skleidė Dievo žodį Suomijoje, Cargrade, prie Kinijos sienų, Rusijos gilumoje ir tarp kazokų. Paprasti žmonės dar prisimena jo apsilankymą; dar ir ligi šiol jie visus dominikonus vadina Jackais. Tatai vyko XIII a. viduryje. Buvo jis ir Lietuvoje, tuomet dar pagoniškoje, ir apie 1240 m. nusiuntė ten savo vienuolį. Mirė 1257 m. už savo dorybes ir nuopelnus pripažintas šventuoju.

Toliau, šlaite, kur kalva leidžiasi Neries link, stūkso kitas mūrinis stulpas, nuo kurio nuplėšti visi papuošimai. Kai kas mano, kad jis pastatytas dominikono kunigo Lauryno Ovločimskio garsios 1751 metų misijos atminimui. O daugiau žinantys tikina, jog, anot senų jėzuitų aktų, jis pastatydintas tų žemių, kur šiandien dar riogso Vingio rūmų griuvėsiai, perdavimo jėzuitams proga. Mat neva šioje vietoje išsipildęs šv. Ignoto Lojolos apreiškimas pasiuntiniui, ėjusiam iš Šv. Jono kolegijos į jėzuitų dvarą, kur gyvenęs rektorius, esą ši žemė turinti priklausyti jėzuitams, ką jos savininkas ir įvykdęs. Tatai buvo XVIII a. pradžioje.

Tuoj pat už užkardos, dešinėje, stovi medinis namas su ūksmingu sodu; čia kitados buvo Malinovskio restoranas. O sode erdvus mūrinis namas, vadinamas Harmonija, kur dabar veikia padori smuklė.

[...]

VINGIS

Netoli nuo čia, dešiniajame upės krante, arti mūsų minėto stulpo, buvo jėzuitų užmiesčio namas, vadinamas Vingiu dėl to, kad stovėjo Neries vingyje. Čia buvo kaip tik tas jėzuitų dvaras, į kurį keliavo

* Žr. Šv. Jackaus paminklo ir statulos iškilmingo pašventinimo atminimas (Varš., 1811).

kolegijos pasiuntinys ir jam miegant apsireiškė šv. Ignotas. Šią vietovę kartu su gyvenamuoju namu jėzuitams dovanojo Lietuvos didysis maršalka, kunigaikštis Stanislovas Radvila. Per vasaros karščius Akademijos rektorius kartu su profesoriais atsikeldavo čionai pakvėpuoti kaimo oru.

Toliau paėjus kelias varsnas mišku, ant Neries kranto matyti taip pat Vingiu vadinamo didelio pastato griuvėsiai. Prie jų veda du keliai. Vienas, mūsų jau minėtas, suka mišku palei Repninos koplyčią, o kitas* eina pro evangelikų kapines ir Sumino parko pavėsinę, tuojau už užkardos į dešinę. Šis pėsčiųjų kelias atveria tūkstančius stebuklingų vaizdų. Pirmučiausia eini laukais, paskui Neris link besileidžiančio tarpeklio kairiuoju krantu. Nusileidus nuo kalno, kurio papėdėje Neris daro vingį, ant kranto stovi minėtasis jėzuitų dvaras, o kitapus Neries žaliuoja žemaugės Žvėryno pušys, tarp jų kur ne kur kūpsio dailūs vasarnamiai, dešinėje, prieš upės srovę, matyti Lukiškių ir Šnipiškių priemiesčiai su bažnyčių bokštais. Toliau žengiant Neries pakrante, vaizdas įvairėja. Praėję malūną ir tiltą, esančius kitame krante, jau kitapus Žvėryno, iš kur bėga status kelias į Karoliniškes, artėjame prie Vingio rūmų, o čia (už Neries) stūkso statūs pušimis apžėlę kalnai, nuo jų nuožulnių šlaitų byra smėlis. Kairysis krantas, kuriuo einame, iš pradžių lėkštas, virsta krūmų prižėlusiomis kalvomis. Minėtus rūmus, kaip žinoma, praėjusio šimtmečio pradžioje jėzuitai pastatė iš pajamų, kurias gavo pardavinėdami taboką ir degtinę jėzuitų vaistinėje, kitados buvusioje ten, kur šiandien įsikūrusi Imperatoriškoji medicinos draugija. Pastato viduje buvo koplyčia, o visą namą kartu su dideliu, gražiu parku supo mūras, ant kurio sienų ir nišose buvo puikių nežinomo autoriaus freskų. Kai jėzuitų jau nebuvo, šis pastatas tapo Vilniaus vyskupo, kunigaikščio Ignoto Masalskio nuosavybe; po jo perėjo žinion miesto vyresnybės, iš kurios už 12 tūkstančių sidabro rublių jį nusipirko tuometinis Vilniaus karinis gubernatorius generolas grafas Beningsenas ir iš tylaus vienuolių prieglobsčio pavertė gražiais, skoningais, šiuolaikiškais rūmais. Juose mėgo pabūti imperatorius Aleksandras I, kai prieš pat prancūzų antpuolį, 1812 m., svečiavosi Vilniuje. Rengiant jo garbei puotą, paaiškėjo, kad rūmuose netilps visi svečiai, todėl, Vilniaus universiteto architektūros profesoriui Šulcui vadovaujant, parke ant lengvų kolonų iškilo daili pavėsinė. Po linksmybių ir šokių prabangios iluminacijos apšviesti joje turėjo vakarieniauti monarchas kartu su damomis ir aukščiausiais valstybės veikėjais; viskas jau buvo padaryta ir kruopščiai parengta, bet, likus porai valandų iki puotos pradžios, architektui netiksliai apskaičiavus ar dėl skubos nepastebėjus darbo broko, ūmai su baisiu trenksmu nuvirto visas pavėsinės stogas, ir jo nuolaužos sukrito ant parketo. Pasibaisėjęs architektas Šulcas tučtuojau dingo. Ilgai ir atkakliai jo ieškota, kol pagaliau buvo pastebėta Neryje plūduriuojanti jo skrybėlė. Laikai tuomet buvo neramūs, dvi galingos valstybės grūmėsi tarpusavyje. Šulcas, ko gero, išsigando, kad šis įvykis gali būti palaikytas slapta surengtu išdavikišku pasikėsiniu. Apie tai informuotas didžiadvasis imperatorius paliepė jį rasti, o jo žmoną paguosti ir nuraminti, bet toliau ieškant, jo kūnas buvo užtiktas Neryje trys mylios nuo miesto*. Tuo metu buvo surinkti buvusios pavėsinės stogo griuvėsiai, nuvalytas parketas, ir puota vyko toliau. Jai baigiantis, buvo gauta depeša, jog prancūzai persikėlė per Nemuną ir yra jau Kaune, už keturiolikos mylių nuo Vilniaus.

Prancūzams užpuolus, Vingio rūmuose įsikūrė karinė ligoninė, ir netrukus visa tai virto visai kitokiu, kraupiu vaizdu. Atsitiktinai užsidegusi ligoninė supleškėjo iki pamatų kartu su ligoniais. Galima įsivaizduoti sugriuvusių, aprūkusių gražių rūmų vaizdą, pusiau sudegusį parketą. Ant jo mėtėsi galvos, rankos, kojos dar ne visai sudegusių aukų, kurios, iš niekur nesulaukusios pagalbos, pačios dėl silpnumo nepajėgė išvengti kankinių mirties.

* Šį gražų kelelį, kaip ir kitas Vilniaus apylinkes, kuo gražiausiai aprašė a. a. d-ras J. Mošinskis savo garsiaame veikalė *Kelionė į Prūsus, Saksoniją ir Čekus* (1844). – T. 2 – P. 261.

* Mykolas Šulcas gimė apie 1768 m. Kurše. 1788 m. baigęs studijas Universitete, gavo filosofijos daktaro laipsnį. 1797 m. tapo architektūros profesoriaus adjunktas, po metų, 1798 m. gruodžio 18 d., mirus Gucevičiui, Lietuvos edukacinė komisija pavedė jam viešai dėstyti šį kursą, o 1799 m. jis buvo paskirtas architektūros profesoriumi. 1812 m. nuskendo.

Vėliau Vingį iš generolo Beningseno pirko imperatorius Aleksandras I, ir dabar jis priklauso imperatoriaus Vilniaus rūmams. Dažnai moksleiviai rengia tenai savo gegužines, dažnai po atviru dangumi baltuoja kariuomenės palapinės.

ŽEMUTINĖ KARČEMA

Grįžkime nuo Vingio ir paeikime kiek toliau į kairę pašto vieškeliu. Pirmiausia matyti gana erdvi smuklė, vadinamoji Žemutinė karčema. Kadaisė čia kurį laiką buvo miesto gyventojų mėgstama, ypač žiemą, kai prasidėdavo važinėjimo rogutėmis sezonas, smuklė.

PANERIAI

Toliau kelias veda į vyskupų Panerių dvarą, kuriame yra puikių žuvų tvenkinių, o praėjus užtvanką, išnyra ištisa virtinė gana aukštų, žemais krūmais apžėlusiu kalnų. Jie gan ilgai garsėjo kaip puiki valkatų ir plėšikų slėptuvė. Šie kalnai, kaip ir vyskupų dvaras, vadinami Paneriais; vardą jiems davė Vilijos (autorius Nerį vadina Vilija. – *Vert. past.*) upė, kurią senovės lietuviai vadino Nerimi, iš čia – Paneris, reiškiantis vietą už Neries, taip pat kaip, pavyzdžiui, Trakų apskrityje teka upė Luknė, o jos pakrantėse esantys dvarai vadinami Palukne.

Vis statesnis kelias kopia į kalną. Vargas buvo kadaisė tam keliautojui, kuriam tekdavo čia važiuoti ar eiti, ypač naktį; dažnai ne vieną tose vietose apiplėšdavo arba net nužudydavo. Mat čia slapstėsi plėšikų gaujos. Apie 1809 m. garsiausias jų vadeiva buvo Pekarskis, tarnavęs įvairiems didikams kamerdineriu, gerai mokėjęs prancūzų ir vokiečių kalbas, išsilavinęs, apsukrus ir drąsus. Kaip žinoma, jis turėjęs kelis šimtus žmonių, apie jį pasakodavę tūkstančius anekdotų, panašių į visiems žinomas istorijas apie Rinaldinį. Prieš jį stojusioms karinėms pajėgoms teko kautis kaip tikrame mūšyje. Galop sučiuptas vadeiva buvo žiauriai nubaustas. Jo, mirusio, kaukolė atiteko buvusio Vilniaus universiteto anatomijos kabineto frenologijos skyriui, anatomijos profesoriaus Lobenveino sukurtam pagal Galo sistemą. Nuo kalno viršūnės matyti puiki panorama su šen bei ten iškilusiais bažnyčių bokštais ir miesto namais, aplinkui kylančiais kainais, didingai apaugusiais daugybe žalių medžių, ir tarp auksaspalvių smėlynų nutįsusių mėlynu Neries kaspinu.

Kairėje kelio pusėje, ant kalno, stūkso mažytė mūrinė jėzuitų pastatyta koplytėlė su kapinėmis, kuri, vėliau apleista, buvo atnaujinta kunigaikštienės, Gabrieliaus Oginskio žmonos, lėšomis, o šiandien padidinta ir išgražinta dabartinio vyriausiojo ganytojo Žilinskio. Čia, prie altoriaus su Viešpaties Jėzaus ant kryžiaus atvaizdu, dažnai laikomos Šventos mišios. Atvykėliai įrašo savo aukas tyčia tam padėtoje knygoje. Dabar Šv. mišių laikyti paprastai atvažiuoja kunigas iš Karmelitų vienuolyno. Anot padavimo, beje, visai istoriškai tikro, atkartoto žinomame romane *Pajauta* (Bernatavičiaus), čia, pagoniškoje Lietuvoje, turėjusi būti pastatyta pirmoji katalikų šventykla. Šiuo metu po Panerių kalnu kasamas Peterburgo–Varšuvos geležinkelio tunelis.

X PASIVAIKŠČIOJIMAS

Antakalnis. Barboros rūmų griuvėsiai. Slušky rūmai. Mildos šventykla. Šv. Petro bažnyčia. Lietuvos dievų panteonas. Sapiegy rūmai. Viešpaties Jėzaus bažnyčia. Viršupis. Lietuvos didikų kunigaikščių vasaros rūmų griuvėsiai. Gedimino kapas. Popinė. Lyglaukis.

ANTAKALNIS

Į dešinę nuo Katedros bažnyčios, ant Vilnios kranto, plyti vaizdingas Antakalnio priemiestis; jo pavadinimas sudarytas iš lietuvių kalbos žodžių: *ant to kalno*. Priemiestis išsidėstęs 6 varstus palei kelią į buvusius Lietuvos kunigaikščių vasaros rūmus, vadinamus Viršupiu, esančius priešais Trinapolį ant Neries kranto. Šiandien iš Antakalnio eina pašto vieškelis į Nemenčinę ir Švenčionis.

KARALIENĖS BARBOROS RŪMAI

Šio priemiesčio pradžioje, kairiajame Neries krante, neseniai nutiestas gražus bulvaras, kuris sujungė Antakalnį su Žalioju tiltu. Eidami juo pastebėsime nedidelį mūrinį bokštelį, stulbinantį savo senove. Tai likučiai nuostabių kunigaikščių Radvilų rūmų, kuriuose gyveno savo grožiu ir dorybėmis garsi Žygimanto Augusto žmona Barbora, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės etmono, Vilniaus kašteliono dukra, tapusi Trakų vaivados Goštauto našle. Šiuose rūmuose Žygimantas Augustas, mirus pirmai žmonai Kotrynai, meilinosi dailiai našlei. Erdvus šių rūmų parkas (kurio likučius su tvenkiniais ir šiandien matome prie Šibakovskio namų, netoli Šv. Jurgio bažnyčios) buvo sujungtas galerija su karalių parku. Rūmų langai žvelgė į Neries, ligi šiol vadinamą Gulbių, salą, nes Žygimantas Augustas, norėdamas sukurti Barborai salonu gamtovaizdį, buvo liepęs apgyvendinti čia gulbes. Rūmų griuvėsiai dar riogsojo šio šimtmečio pradžioje; turime būti dėkingi M. Balinskiui, nes jo prisiminimuose apie Barborą yra tiksli jų kopija. Kaip jau sakėme, iš rūmų likučių 1828 m. iškilo Kosobudzkių namas už Aušros vartų.

GARLAIVIS

Verta prisiminti, kad čia, prie Žaliojo tilto, 1356 m. gegužės 14 d. pirmą valandą popiet Vilnius pirmąsyk išvydo garlavį „Vilnius“, pastatytą pastangomis grafo Reinoldo Tyzenhauzo, kuris 13 dieną atplaukė iš Kauno, nakvojo Lukiškėse, o minėtą dieną pirmasis nuplaukė garlaviu iki Verkių.

SLUŠKŲ RŪMAI

Bet grįžkime į Antakalnį. Už garnizono sargybinės, kairėje pusėje, ant paties Neries kranto, stovi gražus namas, kuriame šiandien yra Vilniaus įgulos kareivinės. Rūmus iki 1690 m. pastatydino Čašnikų ir Bychovo grafas, Polocko vaivada Dominykas Sluška, liepęs išraižyti ant marmuro pompastišką užrašą: „Gaivalų nugalėtojas, sutramdęs Neries srovę ir nustūmęs gretimus kalnus, pats, be jų pagalbos, tarsi naujas kalnas į orą iškilo!“* Jono Kazimiero viešpatavimo metais išgriovus Žemutinę pilį, čia gyveno

* Pateikiame šį tekstą ištisai:

Montes depuli,

Aquas Viliae edomui,

Aera absq: suggestu collium superavi,

Victrix elementorum,

Facta sum Domus quietis,

Socia Antecollensis Heroum Auaustatis,

Hic

Sub luna amica quieti, Dea paeis, togam,

Sub armis Ostajae Bellona sagum

Ad tianguilliatatem componito.

(Pašalinome kalnus,

Įveikėme Neries vandenį.

Be kalvų pakopų iškilome aukštyn kaip gamtos

nugalėtojai,

Tapome draugingais didvyrių Augustų poilsio rūmais.

Vilniun svečiuotis atvykę Lenkijos karaliai. 1705 m., nuo liepos 15 iki rugpjūčio 1 dienos, čia buvo apsistojęs ir Petras Didysis. Ligi šių dienų viršum pagrindinių durų matyti trofėjai, kuriais buvo vainikuotas, o viršuje – marmuro plokštė su minėtu tekstu.

Pasak padavimo, vos tik plokštė sutviskusi ant rūmų fasado, vieną rytą prie vartų atsiradę juodi, nelaimę pranašaujį žodžiai:

Haec excelsa domus, plurimis exstructa rapinis
Corruet, aut alter raptor habebit eam.

(Labai stipriai plėšikaujant, pastatyti šitie aukšti
rūmai sugrius arba kitas plėšikas užims juos.)

Nors jie kelis kartus buvo uždažyti, bet kaskart atsirasdavo iš naujo; Sluškai mirus, pranašystė iš dalies išsipildė: rūmus užėmė skolintojai. Dar vėliau šis puikus namas buvo paverstas Zaikovskių alaus darykla, o dabar, kaip jau sakyta, jis atiteko garnizonui.

[...]

SAPIEGYNĖS PARKAS

Paėjus dar kelis žingsnius, dešinėje prasideda didžiausias ir, ko gero, seniausias Vilniuje Sapiėgynės parkas. Pro puikius vartus patenkame į didelę lygumoje, iš kurios nematyti apylinkių, esantį įvairių medžių, krūmų ir gėlių kupiną parką, kurį puošia du orą gaivinantis fontanai. Už kitų panašių vartų, esančių priešais šiuos, matyti pastatas karo ligoninės, įrengtos buvusiuose kunigaikščių Sapiėgų rūmuose. Anot padavimo, šie rūmai buvę pastatydinti iš pagonių šventyklos, arba visų Lietuvos dievų panteono, griuvėsių.

LIETUVOS DIEVŲ PANTEONAS

Čionai buvusios visos lietuvių garbinamos statulos. Ketvirtadieniais čia vykdavusios iškilmingos pamaldos; užplūsdavusios minios žmonių, ir kiekvienas žynys uždegdavęs vaško žvakę priešais statulą, kuriai jis tarnavęs, o žmonės atnašaudavę aukas. Šį panteoną mini Strijkovskis, o Helmoltas aprašo apeigas ir šventyklos vidų; jis taip pat teigia, kad statulos stovėjusios ant medinių postamentų aplinkui Perkūną. Buvusio Vilniaus universiteto profesoriai Gucevičius ir Šulcas turėjo senovinį lotynų rankraštį, kuriame buvo detalus šios šventovės aprašymas. Jų amžininkas architektas Rosis iš jo nupiešė panteono vaizdą. Kur pražuvo šis rankraštis, neaišku, o piešinys yra turtingoje grafo Chreptavičiaus bibliotekoje Ščiorsuose.

SAPIEGŲ RŪMAI

Šiuos rūmus pagonių šventyklos vietoje ar iš jos griuvėsių 1691 m. pastatė Vilniaus vaivada ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės etmonas Kazimieras Sapiėga. Jų menes puošė italo Delbenės⁸ freskos; kai

Mėnesienai glamonėjant poilsį, tu, taikos deive, padėk
Skraistę, o tu, Belona, dėl kario ramybės milinę pakišk
Po Ostajos ginklais.)

Šią plokštę Raudondvaryje turėjo ponas Aleksandras Parčevskis, kuris padovanojo ją Vilniaus senienu muziejui.

⁸ Kituose šaltiniuose nurodoma, kad jų autorius italas Pjetras Pertis (žr. Adomonis T., Čerbulėnas K. *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*. – V., 1987. – T. I. – P. 230).

kurios buvo inkrustuotos apie 6 colių dydžio kvadratiniais balsvais molio ir kietais kaip fajansas baltai emaliuotais kokliais, kuriuose buvo įvairių tamsiai mėlynų vaizdų, pilių, bažnyčių, herbų ir t. t. Kai šie rūmai virto griuvėsiais, tas plokšteles plėšė visi, kas tik netingėjo. 1693 m. tas pats kunigaikštis Kazimieras Sapiega iš keršto Vilniaus vyskupui Bžostovskiui, kuris Katedroje viešai atskyrė jį nuo bažnyčios, čia lėbavo su savo šalininkais aidint muzikai ir griaudžiant patrankoms. 1809 m. šiuos rūmus, Vaitiekaus Puslovskio nuosavybę, įsigijo karo ligoninė; ligoninės kontora ir ligoninė kartu su rūmuose įrengta cerkvele buvo atidaryta 1829 m. vasario 15 d. 1844 m. pradėta restauruoti ši ligoninė, pastatytas naujas puikus pastatas, kuris buvo baigtas ir ligoninė vėl atidaryta 1848 m. rugsėjo 11 d. O buvę Sapiegos rūmai, perstatyti iš lauko ir viduje, visai prarado savo seną gotišką išvaizdą. Tik virš įėjimo dar išliko plokštė su tokiu įrašu:

Antecollis Magnorum ab antiquo Heroum quies e ruderibus in molem assurgens Fessum armis Tranquilla pace tuetur Anno D-ni 1691. (Antakalnis nuo seno didvyrių poilsis. Iš griuvėsių pakilę didžiuliai rūmai kare pavargusį ramioje taikoje saugos. 1691 Viešpaties metai.)

[...]

XI PASIVAIKŠČIOJIMAS

Šnipiškės. Užburtieji akmenys. Šeškinė. Žvėrynas. Karoliniškės. Pilaitė. Trinapolis. Verkiai. Kalvarijos.

ŠNIPIŠKĖS

Dabar eikime į šiaurę – štai mums pažįstamas Žalioasis tiltas, už jo į dvi atšakas, tiksliau į dvi pagrindines gatves, išsiskyręs Šnipiškių priemiestis: kairėn – Vilkmėgės ir tiesiai nuo tilto – Kalvarijų.

Šnipiškių pavadinimas kildinamas nuo turtingo Vilniaus gyventojų Šnipo arba Šnipo, kuriam Vytautas už nuopelnus dovanavo šias žemes. Manoma, kad Šnipiškėse, Vilkmėgės gatvėje, gimė Jekaterina I, Petro Didžiojo žmona, kilusi iš Skovronskių šeimos*.

Dešinėje Vilkmėgės gatvės pusėje, laukuose už namų, guli daugybė didžiulių akmenų. Apie juos žmonės šneka, neva kadaise čia sutuoktinių pora kartu su savo piršliais iškrėtusi kažkokią šventvagystę ir ūmai pavirtusi akmenimis. Šie akmenys išsidėstę ratu, o vidury vienas greta kito esantys du rieduliai – tai bedieviai jaunieji.

Toliau kelias Vilkmėgės traktu veda į vadinamąjį Šeškinės kalną, nuo kurio matyti puikus miesto ir Kalvarijų vaizdas, čia baigiasi kairysis Šnipiškių pakraštys. Visas šis priemiestis šiandien gyvenamas plytdirbių ir puodžių; čia yra daug fabriku, gaminančių plytas iš čia pat esančio puikaus molio, kuris kartais dailesniems dirbiniams gabenamas net į tolimus kraštus.

ŽVĖRYNAS

Bet pasukime šoniniu keliuku už Šv. Rapolo bažnyčios ir pirmos užkardos. Upės pakrante jis veda į kunigaikščių Radvilų, o šiandien kunigaikščiui Vitgenšteiniui priklausantį Žvėryną. Graži tatai vietovė; aukšta statinių tvora aptvertas didžiulis šilas, nors jame seniai nėra jokių žvėrių. Šile, ant upės kranto – gražus vasarnamis, šiuomet vyriausiojo mūsų krašto valdytojo vasaros rezidencija. Toliau, prie malūno,

* Kuo paremtas šis teiginys, iš tikro nežinoma. Anot rusų istorikų, Jekaterina I, krikštijama gavusi Mortos vardą, gimė 1689 m. Jakobštate, Kurše. Ją auklėjo pastorius Gliukas Marienburge, Petro Didžiojo kariuomenei užėmus šį miestą, Šeremetjevas paėmė ją į nelaisvę, vėliau Jekaterina atiteko Menšikovui, pas kurį su ja susipažino Petras Didysis ir 1707 m. vedė. Golikovas *Petro Didžiojo istorijoje* (T. 2. – P. 261; T. 3. – P. 297 ir notoje), Ustralovas *Rusijos istorijoje* (T. 2. – P. 19) net nemini jos mergautinės pavardės *Skovronska*; Starčevskio enciklopediniame žodyne (T. 4. – P. 236) pasakyta, kad ji gimė Jakobštate, iš Skovronskių šeimos.

perėjus tiltelį, teks ropštis į statų kalną, kurio viršūnėje stovi mūrinis namukas, o dar toliau – karčema šalia kelio.

KAROLINIŠKĖS

Vos prieš porą metų čia ošė dabar jau praretėjęs, dėl to gerokai netekęs žavesio, miškas, bet eikime giliau į mišką, į kairę nuo mūrinio namelio, dar medžiais apžėlusio kalno šlaito link, ir mūsų žvilgsnis aprėps pasakiškai žavią ir plačią apylinkę. Iš gražių vaizdų, kurie atsiveria nuo Vilnių supančių kalnų – Šeškinės, Baufalo, Pilies, Bekešo ir kitų, patys didingiausi, kaip mums atrodo, yra du, kaip tik nuo šio, apie kurį dabar kalbame, ir nuo Pacų kalno, apie kurį papasakosime vėliau. Čia, apačioje, pro tankius miško medžius mėlynuoja Neris vandenys, kitapus jos miškas, regis, susilieja su horizontu, dešinėje, tarp miško ir nuogų kalnų, stūkso niūrūs Vingio griuvėsiai, kairėje bažnyčių bokštai ir miesto namai susijungia į nuostabią įvairialypę visumą, o žengus dar kelis žingsnius kairėn, pro medžių tankmę matyti Šeškinės kalnas, Justiniškių dvarelis, o tiesiai tolumoje tarsi permatomi švyti balti Kalvarijų bokštai ir Verkių rūmai. Beje, ten toksai stebėjimo taškas yra vienui vienas, ir reikia mokėti jį rasti. Bet koks žavus, nejučiomis verčias susimąstyti ir prisiminti tas bokštų ir griuvėsių vaizdas. Ši vietovė vadinama Karoliniškėmis. O iš čia eina kelias į Pilaitę, esančią ant aukštokos kalvos. Kaip spėja mūsų nusipelnęs Mykolas Balinskis, tatai buvusi ta Visvaldės pilis*, kurią taip dažnai minėję kryžiuočiai. Kadaisė buvusi turtinga, šiandien jau išnykusi Viršilų šeima turėjo čionai mūrinę pilį, vadinamą Viršilų Suderve. Laikui bėgant ši vietovė atiteko Hlebavičių šeimai, vėliau tapo jėzuitų nuosavybe, o juos panaikinus, buvo prijungta prie Edukacinės komisijos valdų. XVI a. čia klestėjo stiprus ūkis ir penki technikos objektai, tarp kurių buvo didelis malūnas, lentpjūvė ir kalvė. Vėlesniais laikais čia gyveno sąmoju ir keistenybėmis garsėjusi grafienė Olimpija Mostovska, kilusi iš Radvilų giminės, kelių apysakų autorė, iš kurių žymesnė – *Pilaitės vaiduokliai*. Į universiteto gyvavimo pabaigą čia buvo planuota atidaryti agronomijos institutą. Tam jau buvo žengti keli žingsniai, paskirtas mokslinis direktorius, bet susiklosčiusios aplinkybės nutraukė užmojus. Šiandien Pilaitė atiduota amžinam činšui žyriam mūsų agronomui p. Fričinskiui, kuris čia pastatė didelį drobės balinimo fabriką. Šio dvaro laukuose ligi šiolei išliko kryžiuočių, kuriuos lietuviai sumušė prie Sudervėlės upelio, kapinės.

KELIAS Į VERKIUS IR KALVARIJAS

Dabar vėl grįžkime į Šnipiškes ir patraukime tiesiai nuo Žaliojo tilto Verkių keliu. Pasibaigus ilgai priemiesčio gatvei, prasideda iš pradžių sunkus, smėlingas, bet lygus kelias per lygumą. Kairėje jo pusėje, plačioje, tolumoje kalvų supamoje lygumoje, daugel sykių griaudėjo patrankos, aidėjo būgnai ir trimitai, dundėjo žemė po daugybės arklių kanopomis, šen bei ten skardėjo karinė muzika, kurią nutraukdavo daugiatūkstantinės kareivių, sveikinančių savo vadus, minios šūksmai. Mat čia vykdavo artilerijos, kavalerijos, pėstininkų pratybos, dažnai baltuodavo pulkų vasaros stovyklų palapinės. 1707 m. čia taip pat stovėjo Petro Didžiojo kariuomenė, o 1812 m. Napoleono I akivaizdoje rikiavosi senos šlovingos prancūzų gvardijos gretos, čia ir pastaraisiais metais dažnai vykdavo karinės pratybos ir paradai. Dešinėje matyti dalis miesto, bažnyčių bokštai, bet gražiausias – tai su savo parkais plytintis Antakalnis tarytum savo dydžiu su Šnipiškėmis rungtyniaujantis priemiestis. O visą šį vaizdą nuo Verkių kelio skiria didingai plaukianti Neris. Įveikus lygumą ir palikus kairėje kelią, pro Baltupių dvarą vedantį į Kalvarijas, išnyra kitas siauresnis ir vingiuotas kelias, iš abiejų pusių gaubiamas į kalvas kopiančių ūksmingų miškelių, tarp kurių švyti sienos sniego baltumo koplyčių – Kalvarijų stacijų. Kelias nusileidžia prie Neris, ir kairėje pusėje išnyra mūrai, savo nišose priglaudę Dievo Motiną ir Viešpaties šventuosius.

* Visse – reiškė stumbrą.

TRINAPOLIS

Toliau, už mažos, bet gražios žalios, medžių dengiamos griovos, kur pavasarį čiulba daugybė lakštingalų, stovi cerkvė, o prie jos yra Lietuvos pravoslavų metropolito būstas, išpuoštas gražiais, vertingais paveikslais. Šioje vietoje anksčiau stovėjo katalikų bažnyčia su trinitorių vienuolynu, vadinami Trinapoliu.

VERKIAI

Už jo vietovė vis aukštėja, ir pagaliau išvystame aukštą kalną, tarsi apsup tą medžių vainikais, pro kuriuos išnyra itališki, skoningi rūmai. Tai garsūs Verkiai, kurių pavadinimą žmonės aiškina štai tokiu padavimu.

Vyriausiasis lietuvių pagonių žynys Krivių Krivaitis negalėjęs antrąsyk vesti. Tačiau vienas vaikštinėdamas Vilniaus apylinkių miškais, sutikęs dailią lietuvaitę ir ją nepaprastai pamilęs. Tuo pačiu atsilyginusi jam ir mergina, nes jis buvęs patrauklus ir nesenas. Tuomet jiedu slapta susižiedavę, ir jiems gimęs sūnus. Bet kas daryti su vaiku? Kaip jį auklėti? Kaip ir toliau nuslėpti draudžiamas sužieduotuves, už kurias pagal įstatymus laukianti pati griežčiausia bausmė? Rūpesčių padaugėję dar ir todėl, kad tuo metu Trakus valdęs kunigaikštis su didele didikų svita atvykęs čionai medžioti. Tėviška meilė pašnibždėjusi Krivių Krivaičiui geriausią išeitį. Jis paguldęs kūdikį į vygę, padabinęs gėlėmis ir įvairiausiais blizgučiais, pakabinęs vygę tarp tankių aukšto medžio sakų aukšto kalno viršūnėje, kaip tik ten, kur šiandien stovi Verkių rūmai ir kur tada buvusi taurų ir stumbrų gulykla. Jis žinojęs, kad kunigaikštis tikrų tikriausiai užsuksias čia su savo medžiokliais. Netrukus nuaidėję medžioklės ragai, ir šaunus kunigaikštis, viena ranka laikydamas strėlių saują, kita suspaudęs didelę ietį, medžioklių būrio priešakyje išsiveržęs pirmyn. Staigiai skleidęs šakas, bet užuot išgirdęs maurojimą taurų ar stumbrų, kuriuos šįsyk Krivių Krivaitis nubaidęs į tolimą tankmę, jis išgirdęs kūdikio verkavimą. Susidomėjęs kunigaikštis priėjęs arčiau ir su nuostaba išvydęs tarp šakų kažką blizgant. Jo paliepti medžiokliai greitai įsiropštę į medį, nuėmę vygę ir pastatę ją prie kunigaikščio kojų. Šis, pamatęs kūdikį ir kartu su savo dvariškiais palaikęs tai stebuklingu ženklu, pasikvietęs Krivių Krivaitį, kad šis paaiškintų jam šio keisto nutikimo reikšmę ir paskelbtų dievų valią. Tuomet Krivių Krivaitis, ilgai ir iškilmingai tylėjęs, slapta su dievais pabendravęs, sušukęs: „Kunigaikšti, tu dievų numylėtinis, tu padarysi Lietuvą laimingą. Šį vaiką tau siunčia dievai mano įpėdiniu, kai man teks atsiveikinti su šiuo pasauliu. Tad auklėk jį rūpestingai, ir taps jis tavo ir Lietuvos tarpininku prieš dievus.“

Nudžiugęs kunigaikštis ir paliepęs pačiam Krivių Krivaičiui auklėti vaiką, o jo verksmui ir visam šiam nutikimui atminti šią vietovę pavadinęs Verkiais – nuo lietuvių įkalbos žodžio *verkti*. Šis stebuklingai rastas berniukas vėliau tapo vyriausiuoju žyniu, mūsų istorijoje žinomu Krivių Krivaičiu Lizdeika*.

Kas toliau dėjosi šioje vietovėje, kada buvo išnaikinti stumbrai ir taurai (pirmieji dar išliko Belovežo girioje, o antrieji jau visai išnyko), kada ši vietovė tapo gyvenama, tikrų žinių nėra. Kai Lietuvos žmonės priėmė krikštą, kai šilai ir medžiai neteko savo šventumo, kirvis išdrįso retinti šias tamsias, akimi neaprepiamas girias, atsirado žmonių sodybų, juo labiau kad netoliese vis drąsiau plėtojosi Gedimino miestas. Vladislovas Jogaila 1387 m. paskyrė Verkius Vilniaus vyskupams. Verkiai mena su kryžiuočiais susibičiulavusio Vytauto kautynės su Skirgaila 1390 m. Mūšis vyko tarp Verkių ir Šeškinės kalno nuo ryto ligi pietų; priešininkai (Vytautas ir Skirgaila) skatino kautis; beveik visas plotas buvo nuklotas abiejų šalių karių lavonais, kol pagaliau Skirgaila buvo priverstas trauktis ir slėptis mieste. 1759 m. taip pat prie

* Tai mini Strijkovskis (T. 1. – P. 371, 1816 m. leid.). Kojelavičius įrodinėja, kad Lizdeika buvęs Lietuvos didžiojo kunigaikščio sūnus, išgelbėtas nuo skerdynių tik Krivių Krivaičio pastangomis, kai kunigaikščio šeimą išžudyti liepęs Daumantas, Narimanto brolis. Dar priduria, kad Lizdeikos žmona buvusi didžiojo kunigaikščio Vytenio sesuo, ir jis, davęs pradžią Radvilų, Narbutų ir kitoms šeimoms, miręs 1350 m. sulaukęs 70 metų amžiaus.

Verkių kunigaikštis Dolgorukis ir Chovanskis laimėjo mūšį ir paėmė nelaisvėn Lietuvos lauko etmoną Gonsevskį. Verkių vyskupų rūmuose 1569 m. liepos 5 d. mirė vyskupas Vaitiekus Radvila, o 1659 m. Vilniaus vyskupas Abraomas Vaina. 1633 ir 1639 m. Verkiuose lankėsi Vladislovas IV, kurį iškilmingai priėmė vyskupas Vaina. Verkius ir karaliaus viešnagę aprašė garsusis poetas Sarbievijus, kuris, beje, pridūrė, kad, matyt, tenai buvusi karaliaus ligos pirmoji priežastis.

XVII a. pilį čia pastatydino Vilniaus vyskupas Konstantinas Bžostovskis. 1780 m. Verkiiai tapo privačia nuosavybe Vilniaus vyskupo kunigaikščio Ignoto Masalskio, kuris mainais perleido kapitulai kitą savo valdą – Raudondvarį. Vyskupas kunigaikštis Masalskis ketino parengti majoratą kunigaikščiui Karoliui Juozapui de Linjė (*Ligne*), kuris buvo vedęs vieną iš jo giminaičių, ir tam tikslui 1782 m. pastatydino lig šiol iš dalies išlikusius pastatus, projektuotus Lauryno Gucevičiaus. Taip pat buvo pradėta siurbliais pumpuoti ant kalno vandenį, įrengtas didelis, gražus parkas. Rūmuose buvo koplyčia, didelės ir puikios salės, namų teatras ir pan. Ligi šiol ant kalno matyti pėdsakai tvenkinio priešais kadaise buvusius rūmus, kurių šiandien nė padujų neliko. Prieš keliolika metų jie, nors ir apleisti, dar stovėjo, o ant jų gražaus frontono skoningas bareljefas vaizdavo dviem jaučiais žemę ariantį Cincinatą.

1792 m. mirė kunigaikštis de Linjė palikęs vienturtę dukrą, kurią vedė grafas Potockis. Vyskupas Masalskis, neparengęs planuoto majorato, staiga mirė Varšuvoje 1794 m., o jo paveldėtojas Potockis, gyvenęs Ukrainoje ir dažnai keliavęs po užsienius, niekad nė nemanęs gyventi nepažįstamoje Lietuvoje, kartu su kitais turtais perleido svetimiams ir Verkius. Kitas jų savininkas, neseniai Vilniuje miręs buvęs Vilniaus apskrities maršalka ir Maltos kryžiaus komandoras Stanislovas Jasenskis, nepajėgė kaip dera prižiūrėti gražių rūmų, bet labai stengėsi, kad jie bent nevirstų griuvėsiais. Seniai negyvenami pagrindiniai rūmai buvo apdengti vario stogu, visiškai apsaugotas koplyčios su puikiu šv. Pranciškaus paveikslu kupolas. Viename iš dviejų rūmų flygelių, kairiajame, apsigyveno pats Jasenskis; kambarius papuošė žymiausių dailininkų paveikslais ir likusiais vertingesniais vyskupo daiktais. Iš Jasenskio paveikslų, kurių didžioji dauguma buvo paleisti iš varžytinių, išskirtini aukščiau minėtas šv. Pranciškaus portretas ir antras, kuriame pavaizduotas Išganytojas, stovintis priešais Pilotą. Abu šie dideli paveiksai dabar priklauso Jasenskio broliui.

Antrą, dešinį pagrindinį, rūmų flygelį nesavanaudis savininkas pavertė savo pažįstamų vasaros, o jei kas geidė – ir žiemos, būstu. Tenai nuo 1821 m. dvejus metus glaudėsi garsusis p. Kozlovskos mergaičių pensionas. Vėliau ir kai kurie Universiteto profesoriai su šeimomis leido čia vasaros mėnesius. Pagaliau neseniai nuostabiųjų Verkių savininku tapo kunigaikštis Liudvikas Vitgenšteinas, ir jie bematant pakito. Gaila tik, kad jam pagal planą teko išgriauti centrinius rūmus, kurių vietoje dabar ošia puikus parkas, plytintis ligi pat iškilaus kalno viršūnės krašto, kur pastatydinta erdvi stiklinė pavėsinė. Prie rūmų, kairėje, pastatytas labai gražus ir vertingas žiemos sodas. Kitas rūmų galas papuoštas gražiu bokšteliu; skoningai, meniškai apipavidalintas interjeras. Ten yra keli puikūs paveiksai, o vienoje, specialiai tam tikslui pastatytoje, salėje sudėti kunigaikščių Radvilų šarvai ir ginklai, atvežti iš Nesvyžiaus pilies. Taip pat verta prisiminti kiek atokiau esančiame mūriniame name kunigaikščio Vitgenšteino įsteigtą sodžiaus mokyklą, kurią anksčiau ypač globojo pati kunigaikštienė, kilusi iš kunigaikščių Bariatinskių.

Norint daugiau sužinoti apie pasakišką Verkių vietovę, maža vien pasidairyti aplinkui, reikia dar pasivaikščioti po aplinkinius miškus, kur praevio akį kerį ne vieskardis, ne viena žalia griova, virš bedugnės pakibęs vaizdingas medis, šniokščiantys upokšniai.

Dabar į šį kalną veda trys keliai. Vienas ateina iš dešinės, nuo miesto pusės, kur stovi Slomiankos⁹ smuklė (šalia Molėtų kelio), lankoma ne tik keliautojų, bet ir miesto gyventojų, į Kalvarijas atvykusių dievotų piligrimų. Antras, paradinis, įvažiavimas yra iš priešingos pusės, puikus kelias suka pro malūną. Pagaliau trečiasis įėjimas yra siauras, vingiuotas, tarp medžių besiraitęs kelelis, kuris išnyra prie kairiosios šoninės rūmų pusės. Be šių, yra dar keli praminti takeliai tarp medžių, gaubiančių kalną, ir lygus, tiesus,

⁹ Slomianka (lenkų k.) 1) – šiaudinis kilimėlis; 2) kraitė.

nevinguriantis kelias nuo Kalvarijų vieškelio, kuris eina Paberžės, Giedraičių miestelio link ir į toliau esančias apylinkes. Šiuo keliu atvykstantis į Verkius pirmučiausia išvysta didelį mūrinį palivarką su laikrodžiu bokšte, gražios rotundos formos namą ir kitus pastatus, o kitapus palivarko gali apžiūrėti neseniai iškilusį popieriaus fabriką*. Verkių kalno papėdėje, kitapus Molėtų kelio, prie Neries, plyti dideli sodai, kuriuos skiria karpių pilni tvenkiniai. Toliau matyti mūrinis malūnas, didesnis už anksčiau minėtą, esantį šalia kelio.

Maždaug taip atrodo gražiausi Verkių kampeliai, žinomi bemaž visoje Europoje pirmiausia iš puikių J. K. Vilčinskio litografijų albumo. Dar pridurkime, kad 1840 m., valant rūmų kiemą, buvo išardytas senovinis pilkapis, kuriame rastas skeletas, o šalia jo – kirvis ir kitų senienų. Už rūmų yra dar vienas gana aukštas pilkapis. Apskritai Verkiai ir jų apylinkės, ypač į miesto pusę, saugo daugybę nelytėtų archeologijos lobų.

KALVARIJOS

Dabar nusileiskime nuo kalno viršūnės ir pereikime į priešais esantį, Trinapolio link einantį, kelią. Jis mus ves per javais apsėtus laukus, toliau išnirs didingas, tamsus miškas. Kiek paėję juo, dešinėje išvysime kelias kuklias kaimo sodybas, o kairėje – mūrines koplyčias, tarp kurių stūkso daili bažnyčia, pastatyta taip aukštai, kad Verkių rūmų stogai, ko gero, vos siektų šios šventyklos pagrindą. Prie jos veda laiptai 5 tarpų, kurių kiekviename yra po 12 laiptelių, padarytų iš lauko akmenų. Tatai Kalvarijos. Bažnyčią ir prie jos esantį dominikonų vienuolyną 1564 m. įkūrė Vilniaus vyskupas Jurgis Belazaras, o baigė Vilniaus vyskupas kunigaikštis Aleksandras Sapiega. Iš pradžių jie buvo mediniai, o 1755 m. dominikonai savo lėšomis, remiami Oršos izdininkų Mykolo ir Kristinos Piotrovskių, išmūrijo dabartinę bažnyčią ir vienuolyną, kuriuos Vilniaus sufraganas Tomas Zenkevičius 1772 m. konsekrovo Šv. Kryžiaus radimo vardu. Bažnyčios ilgis – 48, plotis – 24 ir aukštis – 50 uolekčių. 1812 m. paversti karine ligonine ir kareivinėmis bažnyčia ir vienuolynas buvo apiplėšti. Be to, gaisras sunaikino daug reikmenų ir visą biblioteką.

Kalvarijos šiandien priklauso pasauliečiams dvasininkams. Vienas iš paskutinių dominikonų priorų (Magnuševskis) daugiau kaip prieš dvidešimt metų savo pastangomis deramai sutvarkė Kalvarijas, padarė jas tokias, kokios jos yra dabar. Jis mėgo rimuoti ir vadinamuosius lotyniškus *lusus verborum* (žodžių žaismas), (todėl vienuolyne, bažnyčioje, net ir prie išorinių jų sienų pritvirtino tam tikrų įvairių užrašų, kurių ir ligi šiol kur ne kur išliko. Pavyzdžiui, prie įėjimo į šventyklą yra įrašas: „*Per crucem ad lucem*“ (Per kryžių į šviesą), viršum kryžiaus su Išganytojo figūra prie didžiojo altoriaus: „*Non istum Christum, sed Christum crede per istum*“ (Ne šį Kristų, bet Kristų tikėk per šį) ir pan., taip pat prie visų koplytelių pritvirtino eiliuotų prierašų. Jie su šių koplytelių iliustracijomis buvo išleisti atskira knygele, kuri tikintiesiems buvo kaip vadovas. Sunku, netgi neįmanoma, tiksliai aprašyti nepakartojamą grožį šios vietovės, kurioje maždaug per mylią išsidėsčiusios koplytėlės. Visos jos skliautinės su mažomis arkadomis, kiekvienoje yra sienoje arba drobėje tapytas atitinkamas paveikslas. Pastaruoju metu paveikslus atnaujino Valinavičius. Kai kuriose yra žmogaus ūgio Išganytojo statulų, pavyzdžiui, Kristaus koplyčioje – suklypusio po kryžiumi, priišto prie stulpo Kristaus ir t. t. Yra dviauškių koplytelių: į vieną nusileidžiama kaip į rūšį, į kitą patenkama mūro sienoje padarytais laipteliais. O visa tatai stovi tarp žalių girelių ar tamsaus, didingai snaudžiančio šilo, ant kalvų slėniuose, pačiose vaizdingiausiose vietose. Per gyvą, skaidrų Cedrono upelį, skiriantį dvi atšlaites, permestas tiltelis, kurio viduryje yra koplytėlė. Kelias veda į labai stačią smėlio kalvą, kur žmonės pirmiausia eina vieno kalno nuolaiduma, paskui kopija į kito viršūnę. Sakoma, kad upelio vanduo gydo akių ligas. Kasmet, švenčiant Šv. Dvasios atsiuntimo iškilmes, keliasdešimt tūkstančių abiejų lyčių užmiesčio žmonių kartais iš įvairių kraštų, susirenka į Kalvarijų

* Pirmiausia buvo komersanto Auero, vėliau Heimano, o šiandien Pilchau nuosavybė.

atlaidus. Paprastai tikintieji pakeliui pirmučiausia pagarbina Švenčiausią Dievo Motiną, kartais gulinčių kryžiumi arba klūpančių minia užtvindo visą Aušros vartų gatvę, paskui, nukeliavusi į Kalvarijas, su giesmėmis ir litanijomis apeina Viešpaties kančių kelius. Šias religines keliones veda arba vietovę pažįstantys pasauliečiai, arba už menką atlygį skaityti mokantys elgetos. Nepaprastą reginį tuomet galima išvysti. Spalvų margumynas, ryškūs moterų apdarai; seniai, jaunimas ir vaikai eina palengva giedodami arba garsiai poteriaudami. Dažnai vienas būrys sutinka kitą, prasilenkia, dažnai dviaukštėje koplyčioje staciją atitinkančią maldą skaitančio vadovo balsas aukštai susipina su balsu kito, skaitančio apačioje, tarsi po žemėmis. Tuo pačiu metu, kai viena grupė leidžiasi žemyn, kita antrais laiptais kopina aukštyn. Kelionė į šventas vietas baigiasi prie bažnyčios, aplink kurią yra dar kelios stacijos. Pailsusieji gali čia pat pasistiprinti ir atsikvėpti: laiptų, vedančių į bažnyčią, apačioje, atokiau nuo koplytėlių, baltuoja tyčia su valgiais ir gėrimais iš miesto atvykusių pirklių palapinės. Pirmą Sekminių dieną į pamaldas susirenka beveik vieni valstiečiai, antrą, ypač popiet, visą kelią nuo Žaliojo tilto, jei giedra, gaubia dulkių debesys. Be kelkraščiais traukiančių pėsčiųjų, be perstojo rieda daugybė ekipažų. Tuomet po pamaldų Kalvarijų miškėliai tampa prašmatniu, šventišku svečių prigužėlusiu parku. Tą dieną paprastai bažnyčioje celebruoja vyskupas ir naudodamasis proga, kad kartais susirenka žmonių net iš tolimiausių apylinkių, po Šv. mišių teikia jiems sutvirtinimo sakramentą. O trečią dieną, be valstiečių, renkasi miestiečiai ir amatininkai, daugiausia vokiečių tautybės katalikai. Tuomet iš sakyklų girdėti pamokslai vokiečių ir lietuvių kalbomis, o kitomis dienomis šis judrus ir margas gyvenimas silpnėja, triukšmas slūgsta, minios skirstosi, amatininkai grįžta į savo dirbtuves, išardomos pirklių palapinės, ir vėlei Kalvarijų šiluose ištisus metus viešpatauja iškilminga tyła, kurią tik retsykais sudrumsčia Viešpaties kelius aplankyti atvykusi šeima arba vienišas, susimąstęs svajotojas, užklydęs su knyga rankoje parymoti valandėlę šioje rojus ramybėje, toliau nuo miesto triukšmo ir apkartusios gyvenimo prozos.

[...]

Iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila

Adomas Honoris Kirkoras, *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 16–23, 41–56, 58–70, 75–76, 77–83, 85–88, 93–94, 99–101, 106, 107–110, 111–121, 125–127, 130–134, 136–139, 140–146, 149–150, 156–166.